

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

«Κλιματική αλλαγή και χάραξη πολιτικής ΕΕ:
Δεδομένα από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νικολοπούλου Τριάδα - Σοφία

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Μαρία Συμεωνάκη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Θεοδοσία Ανθοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Χρήστος Μπάγκαβος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Τριάδα-Σοφία Νικολοπούλου, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στη μητέρα μου

Συντομογραφίες

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚΕ: Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα

ΕΟΚΕ: Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή

ΕΣΕΚ: Εθνικά Σχέδια για την Ενέργεια και το Κλίμα

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΔΠ: Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον

ΣΒΑ: Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης

CO₂: Carbon dioxide

ESS: European Social Survey

IPCC: Intergovernmental Panel on Climate Change / Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή

UNEP: United Nations Environment Programme

UNFCCC: United Nations Framework Convention on Climate Change/ Σύμβαση – Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή

Ευχαριστίες

Αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια, κ. Συμεωνάκη Μαρία για την καθοδήγηση αλλά πρωτίστως για τις γνώσεις που μου χάρισε απλόχερα, ήδη από τον πρώτο κύκλο σπουδών μου στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής. Χάρη στην καθηγήτρια Συμεωνάκη ανακάλυψα νέα επιστημονικά μονοπάτια, αυτά της ποσοτικής έρευνας και της στατιστικής. Φυσικά, δεν θα μπορούσα να παραλείψω την καθηγήτρια κ. Ανθοπούλου Θεοδοσία και τον καθηγητή κ. Μπάγκαβο Χρήστο, οι οποίοι με τίμησαν με τη συμμετοχή τους στην τριμελή επιτροπή αξιολόγησης.

Δεν ήταν λίγοι οι άνθρωποι που με συμβούλευσαν και με βοήθησαν στο ακαδημαϊκό μου ταξίδι στο Πάντειον Πανεπιστήμιο. Θερμά τους ευχαριστώ και τους ευγνωμονώ για τα ενθαρρυντικά λόγια και για την έμπρακτη στήριξή τους. Ευθύς εξαρχής, τον Επίκουρο καθηγητή κ. Κουραχάνη Νίκο για τις πολύτιμες συμβουλές, τις ερευνητικές ευκαιρίες και τη συνεργασία μας. Την Κοσμήτορα της Σχολής Πολιτικών Επιστημών του Παντείου Πανεπιστημίου, κ. Παπαδοπούλου Δέσποινα, η οποία με την καθοδήγησή της και τις συζητήσεις μας, μου άνοιξε νέους δρόμους στην Κοινωνική Πολιτική. Δεν θα μπορούσα να ξεχάσω τον Αναπληρωτή καθηγητή και Πρόεδρο της Επιστημονικής Εταιρείας Κοινωνικής Πολιτικής, κ. Σκαμνάκη Χριστόφορο, για τη ανεκτίμητη στήριξη κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Ειδική μνεία στην Εντεταλμένη Διδάσκουσα και μεταδιδακτορική ερευνήτρια κ. Τσουπαροπούλου Εύα καθώς χωρίς τη δική της επιστημονική συνεισφορά, δεν θα τα είχα καταφέρει.

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	6
Εισαγωγή	10
Περί αντικειμένου και δομής της εργασίας.....	10
Κλιματική αλλαγή και περιβαλλοντική πολιτική.....	12
Απόψεις για την κλιματική αλλαγή.....	27
Μεθοδολογία.....	33
Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα.....	33
Η μέτρηση των απόψεων	35
Αποτελέσματα.....	45
Συμπεράσματα	59
Συζήτηση.....	67
Πηγές - Βιβλιογραφία	73

Πίνακες

Πίνακας 1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του υπό διερεύνηση πληθυσμού που συμμετείχε στον 8ο και 10ο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας	40
Πίνακας 2. Πίνακας συχνοτήτων για τις τρεις μεταβλητές σχετικά με την κλιματική αλλαγή στον 8ο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2016)	47
Πίνακας 3. Πίνακας συχνοτήτων για τις τρεις μεταβλητές σχετικά με την κλιματική αλλαγή στον 10ο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2022)	49
Πίνακας 4. Χαρτογράφηση μέσω των τιμών αναφορικά με τις απόψεις των Ευρωπαίων για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής στο 8ο κύμα (α) και στο 10ο κύμα (β) της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας	54
Πίνακας 5. Χαρτογράφηση μέσω των τιμών αναφορικά με τις απόψεις των Ευρωπαίων για τον βαθμό προσωπικής ευθύνης περί μείωσης της κλιματικής αλλαγής στο 8ο κύμα (α) και στο 10ο κύμα (β) της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας	55
Πίνακας 6. Χαρτογράφηση μέσω των τιμών αναφορικά με τις απόψεις των Ευρωπαίων για τον βαθμό ανησυχίας σχετικά με την κλιματική αλλαγή στο 8ο κύμα (α) και στο 10ο κύμα (β) της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας	56

Γραφήματα

Γράφημα 1. Χάρτης κρατών - μελών ΕΕ υπό διερεύνηση	37
--	----

Περίληψη

Η περιβαλλοντική πολιτική βρίσκεται ψηλά στην ατζέντα της παγκόσμιας διακυβέρνησης καθώς η κλιματική αλλαγή και οι περιβαλλοντικές ανισότητες αποτελούν σημαντικές προκλήσεις. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ορίζει ότι η τριπλή πλανητική κρίση, αυτή της κλιματικής αλλαγής, της ρύπανσης και της καταστροφής της φύσης, είναι η μεγαλύτερη απειλή, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση λαμβάνει μέτρα πράσινης μετάβασης. Η παρούσα εργασία επιδιώκει τη διεξοδικότερη διερεύνηση των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή και των παραγόντων διαμόρφωσης των απόψεων, μέσω της συγκριτικής μελέτης κρατών-μελών της ΕΕ, με δεδομένα από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ESS). Εξετάζεται αν οι απόψεις των Ευρωπαίων αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου και αν υπάρχουν παράγοντες, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν τις πεποιθήσεις του κοινού σχετικά με το φαινόμενο. Η έρευνα ανέδειξε ως καθοριστικής σημασίας την ανθρωπογενή αιτιότητα της κλιματικής αλλαγής, αυξημένες τις τάσεις προς τον υψηλότερο βαθμό ευθύνης που αισθάνονται οι πολίτες για τον μετριασμό της και αισθητή την ανησυχία τους. Αποδείχθηκε ότι η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της ΕΕ καθορίζει τις περιβαλλοντικές απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών καθώς βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ ευρωπαϊκών υποομάδων. Τέλος, αναδείχθηκαν οι σταθεροί παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή, οι οποίοι ήταν πολιτικής φύσεως. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ανάλυσης μπορεί να αποδειχθούν χρήσιμα στην επιστημονική κοινότητα καθώς συμβάλουν στη συγκριτική πανευρωπαϊκή τεκμηρίωση της αλλαγής στάσεων και συμπεριφορών για το κλίμα και αναδεικνύουν τις προοπτικές ανάπτυξης των περιβαλλοντικών πολιτικών στον σύγχρονο κόσμο.

Λέξεις-κλειδιά: κλιματική αλλαγή, περιβαλλοντική πολιτική, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, απόψεις Ευρωπαίων πολιτών, Ευρωπαϊκή Ένωση, χάραξη πολιτικής

**"Climate Change and EU Policy making:
Data from the European Social Survey"**

Triada - Sofia Nikolopoulou

Abstract

Environmental policy is high on the agenda of global governance as climate change and environmental inequalities are major challenges. The United Nations defines the triple planetary crisis, i.e. that of climate change, pollution and nature degradation, as the greatest threat, whereas the European Union takes green transition measures. This paper seeks to investigate in more detail the views of European citizens on climate change and the factors shaping these views, through a comparative study of EU Member States with data from the European Social Survey (ESS). It examines whether Europeans' views change over time and whether there are factors that consistently influence public beliefs about the phenomenon. The anthropogenic causality of climate change was shown to be of decisive importance, with increased trends towards a higher degree of responsibility felt by citizens for its mitigation as well as palpable concern on their part. It was shown that the geopolitical position of the EU member states determines the environmental views of European citizens, as statistically significant differentiation was found between European subgroups. Finally, the stable factors shaping the views of European citizens on climate change, which were of a political nature, were highlighted. The results of this specific analysis may prove useful to the scientific community as they contribute to the comparative pan-European documentation of changing attitudes and behaviors regarding the climate and highlight the prospects for the development of environmental policies in the modern world.

Keywords: climate change, environmental policy, Europe-wide attitudes, European Social Survey, European Union, policy making

Εισαγωγή

Περί αντικειμένου και δομής της εργασίας

Το αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, όσον αφορά την κλιματική αλλαγή. Επιδιώκεται η διεξοδικότερη διερεύνηση των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με το συγκεκριμένο φαινόμενο και των παραγόντων διαμόρφωσης αυτών των απόψεων. Διερευνάται αν οι απόψεις των πολιτών αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου και αν υπάρχουν παράγοντες, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις του κοινού σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Μέσω της συγκριτικής μελέτης δυο γύρων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ΕΚΕ) εξετάζονται οι χώρες, οι οποίες είναι κράτη μέλη της ΕΕ και χρησιμοποίησαν την ίδια μέθοδο συλλογής δεδομένων στους μελετώμενους γύρους. Συνεπώς, τίθενται υπό σύγκριση οι ακόλουθες δώδεκα ευρωπαϊκές χώρες: Βέλγιο, Τσεχία, Εσθονία, Φιλανδία, Γαλλία, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λιθουανία, Κάτω Χώρες, Πορτογαλία, Σλοβενία.

Επιλέχθηκε ο 8^{ος} γύρος και ο 10^{ος} γύρος της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας καθώς επιχειρείται μια χρονική συγκριτική μελέτη των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή αλλά και των παραγόντων διαμόρφωσης των συγκεκριμένων απόψεων. Στο επίκεντρο της συγκριτικής μελέτης τίθενται τρεις περιβαλλοντικές μεταβλητές της ΕΚΕ, οι οποίες αναφέρονται στις αιτίες της κλιματικής αλλαγής, στο αίσθημα προσωπικής ευθύνης των ερωτηθέντων για τον μετριασμό του φαινομένου και τέλος, στον βαθμό ανησυχίας των πολιτών. Διερευνάται πώς διαμορφώνονται οι απόψεις των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ποιοι είναι τελικά οι παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν τη δημόσια βούληση, με βάση τις υπόλοιπες επαναλαμβανόμενες μεταβλητές της ΕΚΕ.

Οι υποθέσεις εργασίας διαρθρώνονται ως εξής: Πρώτον, η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Δεύτερον, οι παράγοντες διαμόρφωσης των περιβαλλοντικών απόψεων είναι πολιτικής φύσεως και επηρεάζουν σταθερά τις περιβαλλοντικές πεποιθήσεις των Ευρωπαίων. Προκύπτουν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποια είναι η περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ για την κλιματική αλλαγή; Πώς χαράσσεται πολιτική σχετικά με το κλίμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο;
2. Ποιες οι απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή; Διαφοροποιούνται με την πάροδο του χρόνου;
3. Επηρεάζει η γεωπολιτική θέση κάθε κράτους-μέλους ΕΕ τις απόψεις των πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή;
4. Ποιοι οι σταθεροί παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών αναφορικά με την κλιματική αλλαγή;
5. Επηρεάζονται σταθερά στην πορεία του χρόνου οι απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής από πολιτικής φύσεως πεποιθήσεις;

Η δομή της παρούσας εργασίας εκκινεί με την περιβαλλοντική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά την κλιματική αλλαγή και τη δράση για το κλίμα. Ακολουθούν τα υπάρχοντα ερευνητικά ευρήματα σχετικά με τις απόψεις των πολιτών περί κλιματικής αλλαγής και σχετικά με τους παράγοντες διαμόρφωσής τους. Στο εμπειρικό μέρος της εργασίας επιχειρείται η διερεύνηση των απόψεων των Ευρωπαϊκών πολιτών όσον αφορά την κλιματική αλλαγή με τη συγκριτική μελέτη 12 ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες είναι κράτη μέλη της ΕΕ. Αφού παρουσιαστεί η μεθοδολογία της έρευνας, ακολουθούν τα αποτελέσματα της μελέτης, τα οποία περιλαμβάνουν την περιγραφική ανάλυση σε επίπεδο χωρών και σε επίπεδο ομάδων χωρών, τους σταθερούς παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών στην πορεία του χρόνου και τους στατιστικούς ελέγχους που πραγματοποιήθηκαν. Καταληκτικά, η στατιστική συμπερασματολογία συμπυκνώνει την ανάλυση των δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, η οποία προηγήθηκε. Η εργασία ολοκληρώνεται με περαιτέρω συζήτηση επί του ερευνητικού εγχειρήματος και με τη βιβλιογραφία που αξιοποιήθηκε.

Κλιματική αλλαγή και περιβαλλοντική πολιτική

Στον ανεπτυγμένο κόσμο τα περιβαλλοντικά ζητήματα και η περιβαλλοντική πολιτική τίθενται στο επίκεντρο, κυριαρχούν στον δημόσιο διάλογο και βρίσκονται ψηλά στην ατζέντα της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η «τριπλή πλανητική κρίση» και η κλιματική αλλαγή αποτελούν δύο από τα μεγαλύτερα περιβαλλοντικά ζητήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα. Ως «κλιματική αλλαγή» ορίζεται η αλλαγή του κλίματος που αποδίδεται άμεσα ή έμμεσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα που μεταβάλλει τη σύνθεση της παγκόσμιας ατμόσφαιρας και η οποία προστίθεται στη φυσική μεταβλητότητα του κλίματος που παρατηρείται σε συγκρίσιμες χρονικές περιόδους (United Nations, 1992). Έχει διαπιστωθεί ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι εν μέρει υπεύθυνη για την παρατηρούμενη αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας, θερμοκρασία η οποία επιδρά στον παγκόσμιο κύκλο άνθρακα (Stern & Kaufmann, 2014). Με την πάροδο του χρόνου, η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος είναι επιτακτική όσο οι μεταβολές των καιρικών συνθηκών και των θερμοκρασιών του πλανήτη αυξάνουν.

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) αναγνωρίζει την ύπαρξη αλλά και τις σοβαρές επιπτώσεις της «τριπλής πλανητικής κρίσης», μιας κρίσης η οποία περιλαμβάνει τρία αλληλένδετα περιβαλλοντικά ζητήματα: την κλιματική αλλαγή, την απώλεια της βιοποικιλότητας και τη ρύπανση. Τα περιβαλλοντικά αυτά ζητήματα αποτελούν τη μεγαλύτερη απειλή για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο, ανθρώπινες είναι οι δραστηριότητες που μεγιστοποιούν τις εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα., μερικές εκ των οποίων είναι η καύση ορυκτών καυσίμων, η αποψίλωση των δασών, η βιομηχανική παραγωγή και η γεωργία (United Nations Environment Programme, 2024). Ταυτόχρονα, αναδύεται το αίτημα αντιμετώπισης των προβλημάτων που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή με βάση τη δικαιοσύνη και την ισότητα καθώς όλοι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα σε ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον και στους πόρους του, συμπεριλαμβανομένης της καθαρής ατμόσφαιρας και του καθαρού νερού (ΕΟΚΕ 2018/ C 081/04).

Όσο οι περιβαλλοντικές ανισότητες αυξάνουν τόσο αυξάνεται η ανάγκη για περισσότερη κλιματική δικαιοσύνη. Η κλιματική δικαιοσύνη είναι ένα πλαίσιο που φέρνει στο προσκήνιο τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και τον τρόπο με τον οποίο αυτές βιώνονται. Οι κοινωνικά άνισοι όροι με τους οποίους βιώνονται οι

επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, επιβαρύνουν δυσανάλογα τους φτωχότερους. Ακόμη, τα ανεπτυγμένα έθνη όντας οι μεγαλύτεροι παραγωγοί των εκπομπών που προκαλούν την κλιματική αλλαγή αναδιανέμουν τις επιπτώσεις των ζημιών που παράγουν για να επιβαρύνουν τους φτωχότερους (Porter, Rickards, Verlie, Bosomworth, Moloney, Lay, ... Pellow, 2020). Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η Ευρώπη είναι μια ετερογενής περιοχή που συντίθεται από χώρες με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Τα κράτη - μέλη της ΕΕ που συνθέτουν τη γεωγραφική ολότητα της Ευρωπαϊκής Ηπείρου αναπτύχθηκαν σε διαφορετικές ταχύτητες και με διαφορετικούς τρόπους. Παρά την προσπάθεια σύγκλισης των αντιθέσεων και τον στόχο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ορισμένα κράτη αναπτύσσονται ή πρωτοπορούν, διαφορετικά από κάποια άλλα.

Η βιβλιογραφία αναδεικνύει ότι χώρες του ευρωπαϊκού κέντρου πρωτοπορούν στην καπιταλιστική πρόοδο και την καινοτομία. Από την άλλη, οι χώρες της περιφέρειας κινούνται με ρυθμό ανάλογο των ιστορικών, πολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων που επηρεάζουν την εκάστοτε χώρα. Το ιστορικό παρελθόν και οι κοινωνικοοικονομικές του προεκτάσεις ανέδειξαν ομαδοποιήσεις χωρών, ακόμα και με το κριτήριο της οικονομικής τους μετάβασης. Συνεπώς, η Ευρώπη των πολλαπλών ταχυτήτων, μπορεί να ερμηνευθεί ως Ευρώπη του Βορρά και του Νότου, της Δύσης και της Ανατολής, του κέντρου και της περιφέρειας (Martin, & Ottaviano, 1995; Dostál, 2010). Στο πλαίσιο της UNFCCC, οι χώρες καταρτίζουν εθνικές απογραφές εκπομπών και υλοποιούν δράσεις για τον μετριασμό τους. Οι εκπομπές CO₂, οι οποίες είναι οι κύριοι συντελεστές των παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, εξακολουθούν να αυξάνονται σε παγκόσμιο επίπεδο παρά τις συμφωνίες μετριασμού της κλιματικής αλλαγής. Από τις αρχές του 21ου αιώνα και μέχρι το 2019, οι παγκόσμιες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου ακολούθησαν αυξητική τάση. Εξαιτίας της πανδημίας COVID-19, οι εκπομπές μειώθηκαν κατά 3,7 % το 2020 σε σύγκριση με τα επίπεδα του 2019, διακόπτοντας μια συνεχώς αυξανόμενη τάση άνω των δέκα ετών. Ωστόσο, οι παγκόσμιες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου άρχισαν εκ νέου να αυξάνονται αμέσως μετά την κορύφωση της πανδημίας (European Commission, 2023).

Εντούτοις, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) δραστηριοποιείται σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος και διαμορφώνει πολιτικές, οι οποίες στοχεύουν στην προστασία των φυσικών πόρων, στη διατήρηση της υγείας αλλά και της ευημερίας των

πολιτών. Πρωταρχικός στόχος των ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών πολιτικών είναι να καταστεί η οικονομία των κρατών μελών πιο φιλική προς το περιβάλλον (Cifuentes-Faura, 2022), θέτοντας στο επίκεντρο τη βιώσιμη ανάπτυξη, την πράσινη μετάβαση και την κλιματική ουδετερότητα. Παράλληλα, σε παγκόσμιο επίπεδο εντοπίζονται αλλαγές στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος. Παρατηρείται μια παγκόσμια τάση ρητής αναγνώρισης δικαιωμάτων της φύσης, προσδίδοντας νομική οντότητα σε στοιχεία της φύσης (Tanasescu, 2013; Boyd, 2017; Kauffman & Martin, 2017; Cano Pecharroman, 2018), δίνοντας ένα διαφορετικό περιεχόμενο στις περιβαλλοντικές παρεμβάσεις.

Μελέτες έχουν αποδείξει ότι η οικονομική ανάπτυξη, οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και η κατανάλωση ενέργειας σχετίζονται μεταξύ τους (Chang, 2010; Wang et al., 2011). Για τον περιορισμό της υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος προτείνονται αλλαγές στην οργάνωση της οικονομίας αλλά και της κοινωνίας, με κατεύθυνση είτε την «πράσινη ανάπτυξη» είτε την «αποανάπτυξη». Η «πράσινη ανάπτυξη» είναι το κυρίαρχο προτεινόμενο παράδειγμα αλλαγής ενώ η «αποανάπτυξη» παραμένει μια εναλλακτική πρόταση, η οποία κυριαρχεί στην επιστημονική κοινότητα. Και οι δύο θεωρητικές κατευθύνσεις προτάσσουν τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, αποδεικνύεται όμως ότι η δίοδος της «πράσινης ανάπτυξης» στην πράξη δίνει προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη ενώ η δίοδος της «αποανάπτυξης» στο περιβάλλον (Sandberg, Klockars & Wilén, 2019).

Αναμφισβήτητα, η κλιματική αλλαγή είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, το οποίο διασταυρώνεται με πολλά περιβαλλοντικά προβλήματα και διάφορους τομείς πολιτικής με άμεσο αντίκτυπο στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Κατά τον Ian Gough αποτελεί το πιο δυσεπίλυτο ζήτημα γιατί εντοπίζονται αλληλεξαρτήσεις, αβεβαιότητα και αντικρουόμενα συμφέροντα, θέτοντας μια δύσκολη πρόκληση που απαιτεί παγκόσμια διαχείριση και συντονισμό της διακυβέρνησης. Η Συμφωνία του Παρισιού ήταν μια ιστορική παγκόσμια συμφωνία που υιοθετήθηκε τον Δεκέμβριο του 2015 κατά την 21η Διάσκεψη των Μερών (COP21) της Σύμβασης-Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) με συγκεκριμένους στόχους για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ανέφικτος αποφάνθηκε ο στόχος να μην υπερβαίνει τους 2°C η παγκόσμια θερμοκρασία, η οποία οδηγεί σε μετακινήσεις πληθυσμών, σε υψηλό κίνδυνο συγκρούσεων, σε επανασχεδιασμό της φυσικής γεωγραφίας του κόσμου και πολλές ακόμη καταστροφικές επιπτώσεις (Gough, 2013).

Οι προσπάθειες του ΟΗΕ για την αντιμετώπιση της τριπλής πλανητικής κρίσης είναι εντατικές αλλά απαιτείται περισσότερη συνεργασία σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο, δεδομένων των συνθηκών, για την επίτευξη ενός βιώσιμου και υγιούς μέλλοντος για τις επόμενες γενιές. Η πιο πρόσφατη έκθεση του UNEP παρουσιάζει τις παγκόσμιες αλλαγές, οι οποίες επηρεάζουν το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, και περιγράφει ένα νέο πλαίσιο για καλύτερη λήψη αποφάσεων (United Nations Environment Programme, 2024). Ένα πλαίσιο βασισμένο σε πιο ευέλικτη διακυβέρνηση, η οποία θα δώσει έμφαση στην αύξηση των ολοκληρωμένων και προσβάσιμων δεδομένων. Ακόμη, τονίζεται η σπουδαιότητα της μακροπρόθεσμης ευημερίας και της πλανητικής υγείας, οι οποίες τίθενται σε κίνδυνο λόγω της εστίασης στα βραχυπρόθεσμα κέρδη έναντι της προληπτικής δράσης και της ετοιμότητας.

Όμως, η διεθνής προστασία του περιβάλλοντος εκκινεί από τη δεκαετία του 1980, περιλαμβάνοντας σημαντικές συμφωνίες και πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, με τον ΟΗΕ να διαθέτει κρίσιμο ρόλο στην προώθηση της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης (UN Environment, 2019). Μερικές από τις βασικές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προκλήσεων ξεκίνησαν ήδη από το 1972 με τη δημιουργία του UNEP, ενός φορέα για την περιβαλλοντική αειφορία. Ορόσημο θεωρείται η δημιουργία της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) το 1988 και η Σύμβαση – Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC).

Η UNFCCC, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1994, είναι η κύρια διεθνής συμφωνία για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και στα πλαίσια αυτής οι χώρες συναντώνται ετησίως στην Διάσκεψη των Μερών (COP) για να καταλήξουν σε μέτρα για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Συμβαλλόμενο μέρος της UNFCCC είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία έκτοτε έχει εκφράσει τη βούλησή της να διαδραματίζει ηγετικό ρόλο στην προώθηση μιας συντονισμένης και αποτελεσματικής δράσης (Schunz, 2012). Πριν τεθεί σε ισχύ η UNFCCC πραγματοποιήθηκε η Διάσκεψη στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992, η οποία είχε ως επίδικο τη σταθεροποίηση των συγκεντρώσεων των αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα. Ακολούθησε το Πρωτόκολλο του Κιότο το 1997, μια συμφωνία που θέσπισε δεσμευτικούς στόχους για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για τις ανεπτυγμένες χώρες. Ακολούθησαν συμβάσεις για τη βιοποικιλότητα, και από το 2000 διασκέψεις και

πρωτοβουλίες για την αειφόρο ανάπτυξη, αντικατοπτρίζοντας το περιεχόμενο των στοχεύσεων της παγκόσμιας διακυβέρνησης (Kuyper, Schroeder, & Linnér, 2018).

Το 2000 προτάθηκε ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ένα νομικό έγγραφο που περιγράφει μια σειρά από ατομικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα για όλους τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέθηκε σε ισχύ το 2009 και περιλαμβάνει σημαντικές διατάξεις, κάποιες εκ των οποίων σχετίζονται με το περιβάλλον. Το άρθρο 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναφέρεται ρητά στην περιβαλλοντική προστασία. Πιο συγκεκριμένα, ορίζει ότι «ένα υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας και η βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης»¹. Το άρθρο αυτό καθορίζει μια κατευθυντήρια αρχή για την περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ, όπως και άλλες διατάξεις που έχουν έμμεση σχέση με το περιβάλλον.

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ως πρωτοβουλία, δημιουργεί νομική ασφάλεια στην Ευρώπη διότι δεσμεύει τα θεσμικά όργανά της Ένωσης και τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν τη νομοθεσία, όπως ορίζεται στις γενικές διατάξεις του Χάρτη. Συνεπώς, η περιβαλλοντική προστασία πρέπει να ενσωματώνεται στις νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις της ΕΕ, καθώς και στις εθνικές πολιτικές που εφαρμόζουν τη νομοθεσία της ΕΕ. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν και δεν προσφέρει ρητά ατομικά δικαιώματα για το περιβάλλον, καθορίζει σημαντικές αρχές για την περιβαλλοντική προστασία. Η συνολική προσέγγιση της ΕΕ στοχεύει στη διασφάλιση υψηλών προτύπων προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος μέσω ενός συνδυασμού νομοθετικών και πολιτικών πρωτοβουλιών.

Ιστορική συμφωνία για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ήταν η Συμφωνία του Παρισιού το 2015 καθώς υπεγράφη από 195 χώρες, αποβλέποντας στην περιστολή της αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας κάτω από τους 2°C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα. Η Συμφωνία του Παρισιού ήταν η πρώτη παγκόσμια συμφωνία για την κλιματική αλλαγή με υποχρεώσεις πολιτικής για όλες τις χώρες. Ένα υβρίδιο που κατοχυρώνει προσεγγίσεις τόσο «από κάτω προς τα πάνω» όσο και «από

¹ European Union, *Fundamental Rights of the European Union*, 2000/C 364/01, 13.9.2000, Brussels https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

πάνω προς τα κάτω» στην παγκόσμια διακυβέρνηση του κλίματος (Bodansky, 2011). Αν και είναι μια πολιτική συμφωνία παρά ένα σύνολο δεσμευτικών νομικών υποχρεώσεων, σπουδαίο κρίνεται το πολιτικό επίτευγμα για την εξασφάλιση της συμφωνίας και η πολιτική δυναμική που υπήρξε. Μια δυναμική κινητοποίηση αναγκαία για να εξασφαλιστούν οι μειώσεις των ανθρωπογενών εκπομπών, μειώσεις οι οποίες απαιτούνται για τον μετριασμό της κατάστασης (Palmer, 2016).

Ακόμη το ίδιο έτος, ορίστηκαν οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) με την Ε.Ε. να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατάρτισή τους. Εγκρίθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 2015 και η Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη υιοθετήθηκε από όλα τα κράτη μέλη του ΟΗΕ, περιλαμβάνοντας συγκεκριμένους στόχους για το περιβάλλον, όπως η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, η προστασία των ωκεανών και η διατήρηση της βιοποικιλότητας. Οι 17 στόχοι καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, από την εξάλειψη της φτώχειας έως την προστασία του περιβάλλοντος. Μερικοί από τους στόχους που σχετίζονται άμεσα με το περιβάλλον είναι οι εξής²:

- *Στόχος 13: Ανάλυση δράσης για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της.*
- *Στόχος 14: Διατήρηση και βιώσιμη χρήση των ωκεανών, θαλασσών και θαλάσσιων πόρων.*
- *Στόχος 15: Προστασία, αποκατάσταση και προώθηση της βιώσιμης χρήσης των χερσαίων οικοσυστημάτων, βιώσιμη διαχείριση των δασών, καταπολέμηση της απερίμωσης και αναστροφή της υποβάθμισης των εδαφών*

Κεντρικής σημασίας θεωρείται και ο στόχος 3 αναφορικά με την καλή υγεία και ευημερία, όπως και ο στόχος 6 για το καθαρό νερό και την αποχέτευση, στόχοι οι οποίοι σχετίζονται άμεσα με την προώθηση ενός υγιούς περιβάλλοντος. Η διεθνής κοινότητα, αναγνωρίζοντας τη σημασία της προστασίας του περιβάλλοντος και λαμβάνοντας μέτρα για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης, επέκτεινε τη δράση της στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο με την «Πράσινη Συμφωνία».

² United Nations. (2015). General Assembly Resolution A/RES/70/1. Transforming Our World, the 2030 Agenda for Sustainable Development.

[A/RES/70/1 - Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development](#)

Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, που εγκρίθηκε τον Δεκέμβριο του 2019, καθόρισε ένα σχέδιο στρατηγικής για τον μετασχηματισμό της υφιστάμενης κατάστασης στην Ευρώπη. Τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ δεσμεύτηκαν με τη συγκεκριμένη αναπτυξιακή στρατηγική να μετατρέψουν την Ευρώπη στην πρώτη κλιματικά ουδέτερη ήπειρο έως το έτος 2050, μειώνοντας τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 55% έως το 2030, σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990, αποσυνδέοντας την οικονομική ανάπτυξη από τη χρήση των πόρων (European Commission, 2019). Βασικό στοιχείο της Συμφωνίας ήταν η επανεξέταση των πολιτικών, οι οποίες σχετίζονται με τον εφοδιασμό της οικονομίας με καθαρή ενέργεια, με τη βιομηχανία, την παραγωγή και την κατανάλωση, τις υποδομές μεγάλης κλίμακας, τις μεταφορές, τα τρόφιμα και τη γεωργία, τις κατασκευές, τη φορολογία και τις κοινωνικές παροχές.

Η επανεξέταση των παραπάνω κόμβων αποτέλεσε το πρώτο βήμα σχεδιασμού μιας δέσμης πολιτικών για τον επιθυμητό πράσινο μετασχηματισμό. Ο προσδοκώμενος αυτός μετασχηματισμός συμπυκνώνει το όραμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη μετάβαση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας σε ένα εκσυγχρονισμένο βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης *«χωρίς αποκλεισμούς»*, με βάση την απανθρακοποίηση των ενεργοβόρων βιομηχανιών. Ακόμη, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κάλεσε τους πολίτες να συμμετάσχουν ενεργά σε αυτήν την προσπάθεια καθώς *«η ενεργός συμμετοχή του κοινού ... είναι ύψιστης σημασίας για την αποτελεσματικότητα και την αποδοχή των πολιτικών»* (European Commission, 2019). Η συμμετοχή και η δέσμευση των πολιτών και των ενδιαφερόμενων μερών έχει ζωτική σημασία για την επιτυχία της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας. Αναγνωρίζεται ότι η παραγωγή αποτελεσμάτων επέρχεται μόνο όταν οι πολίτες συμμετέχουν πλήρως στον σχεδιασμό των πολιτικών και όταν τα θεσμικά όργανα της ΕΕ υποχρεούνται να συνεργαστούν για την υλοποίηση των επιθυμητών αλλαγών. Στη Συμφωνία προβλεπόταν η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού συμφώνου για το κλίμα, δρομολογώντας την έως τον Μάρτιο του 2020.

Το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για το κλίμα, ως πρωτοβουλία των θεσμών, αφορά την κινητοποίηση σχετικά με το κλίμα και εστιάζει στη δράση των πολιτών. Αναδεικνύει συγκεκριμένους τρόπους συνεργασίας, όπως την ανταλλαγή καλών πρακτικών, τη διεξαγωγή συζητήσεων και την ανάληψη δράσης από μεμονωμένα άτομα ή συλλογικούς φορείς. Αποτελεί μέρος της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και έχει ως στόχο να στηρίξει την ανάπτυξη και την εδραίωση ενός ευρωπαϊκού κινήματος για

το κλίμα. Για τη δημιουργία του κινήματος αυτού προτείνεται η χρήση συγκεκριμένων εργαλείων και η οργάνωση εκδηλώσεων στα κράτη μέλη, με βάση το μοντέλο των διαλόγων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με τις συνελεύσεις πολιτών και με τις επιτροπές κοινωνικού διαλόγου, προτρέπει προς μια κατεύθυνση συμμετοχικής δημοκρατίας. Ακόμη, προτείνεται η ύπαρξη πραγματικών και εικονικών χώρων συνεργασίας και δράσης, στους οποίους οι πολίτες θα μπορούν να εκφράζουν τις ιδέες τους και τη δημιουργικότητά τους, όσο ενθαρρύνεται η ανάληψη δεσμεύσεων για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων στο πλαίσιο της δράσης για το κλίμα. Τέλος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θέτει ότι θα διευκολύνει τοπικές πρωτοβουλίες για την προστασία του περιβάλλοντος και την κλιματική αλλαγή (European Commission, 2020).

Ωστόσο, οι ΣΒΑ, η Συμφωνία του Παρισιού και η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία έχουν ως απαραίτητη προϋπόθεση τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη. Οι υποστηρικτές της λεγόμενης «πράσινης ανάπτυξης» προβάλλουν την οικονομική ανάπτυξη και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος ως μια εφικτή συνθήκη «win-win» (Sandberg et al, 2019). Συνεπώς, η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία αποτέλεσε ευκαιρία προώθησης μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας πρακτικών προστασίας του περιβάλλοντος και βιωσιμότητας. Μια ευκαιρία να αντιμετωπιστούν οι ανθρωπογενείς περιβαλλοντικές προκλήσεις μέσω μιας πράσινης ανάπτυξης, η οποία βασίζεται στην κυκλική οικονομία, στην εφαρμογή πράσινων τεχνολογιών και σε φιλικότερα προς το περιβάλλον πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης (Eckert & Kovalevska, 2021).

Η πεποίθηση ότι η πράσινη ανάπτυξη είναι μονόδρομος απέκτησε πολλούς υποστηρικτές, ιδίως μεταξύ ισχυρών ιδιωτικών και δημόσιων φορέων. Οι ισχυροί φορείς θεώρησαν την πράσινη ανάπτυξη ως μια νέα ευκαιρία για ανάπτυξη, συγκαλύπτοντας όμως το πολιτικό πρόβλημα που χρήζει πολιτικών ρυθμίσεων και, ως εκ τούτου, νέων δομών εξουσίας. Γίνεται αντιληπτό ότι η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία διαθέτει τις ίδιες αδυναμίες με τα παλαιότερα αφηγήματα πράσινης ανάπτυξης, προβλήματα που ανακύπτουν στις ολιγαρχικές δομές εξουσίας (Ossewaarde, & Ossewaarde-Lowtoo, 2020). Μόνο με μια συγκροτημένη προσπάθεια μετασχηματισμού των δομών και των θεσμών, συμπεριλαμβανομένων των επικρατουσών δομών εξουσίας θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά το περιβαλλοντικό επίδικο. Απαραίτητη προϋπόθεση του μετασχηματισμού και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής είναι ένας βαθμός «αποανάπτυξης» των

ανεπτυγμένων χωρών. Η κυριαρχία, όμως, της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία τονίζει τη συμβατότητα της οικονομικής ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος, χρησιμοποιείται για να αποφευχθεί η ριζοσπαστική δράση (Kambites, 2014).

Αν και η ΕΕ διαθέτει ένα κοινό πλαίσιο πολιτικής για την ενέργεια και το κλίμα, οι εθνικές στρατηγικές, οι επιλογές και η γεωπολιτική ιστορία διαφέρουν σημαντικά (Kleanthis, Stavrakas, Ceglarz, Süsser, Schibline, Lilliestam, & Flamos, 2022). Υπάρχουν αποκλίσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών σχετικά με τα ενεργειακά τους αποθέματα διότι ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες διαθέτουν άφθονους φυσικούς πόρους, όσο άλλες εξαρτώνται ολοκληρωτικά από εισαγόμενα ορυκτά καύσιμα. Αυτές οι διαφοροποιήσεις αντικατοπτρίζονται στα κίνητρα που δίνονται από τις εθνικές κυβερνήσεις, στην ταχύτητα αποσύνδεσης κάθε κράτους από τους φυσικούς πόρους, στην απανθρακοποίηση και μετάβασή τους προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, άρα και στον βαθμό απαλλαγής από τις ανθρακούχες εκπομπές, που επιδιώκει η ενεργειακή μετάβαση να περιορίσει στις ευρωπαϊκές χώρες και περιφέρειες (Pérez, Scholten, & Stegen, 2019). Μια βασική παράμετρο της ενεργειακής μετάβασης είναι το φορολογικό σύστημα για τα ενεργειακά προϊόντα, το οποίο οφείλει να στηρίζει την πράσινη μετάβαση. Από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προτάσσεται η εναρμόνιση των ελάχιστων φορολογικών συντελεστών για τη θέρμανση και τις μεταφορές, βασιζόμενη στους κλιματικούς στόχους, προσδοκώντας τη μείωση των ανισοτήτων καθώς ο περιορισμός του κοινωνικού αντίκτυπου και η υποστήριξη των πιο ευάλωτων πολιτών αποτελεί ένα κεντρικής σημασίας ζήτημα (Cifuentes-Faura, 2022).

Σύμφωνα με τον κανονισμό 2018/1999 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου³ τα κράτη μέλη της ΕΕ όφειλαν να καταρτίσουν ενοποιημένα εθνικά σχέδια για την ενέργεια και το κλίμα (ΕΣΕΚ) για την περίοδο 2021-2030, βάσει ενός

³ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2018). Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1999 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2018, για τη διακυβέρνηση της Ενεργειακής Ένωσης και της Δράσης για το Κλίμα, για την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 663/2009 και (ΕΚ) αριθ. 715/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, των οδηγιών 94/22/ΕΚ, 98/70/ΕΚ, 2009/31/ΕΚ, 2009/73/ΕΚ, 2010/31/ΕΕ, 2012/27/ΕΕ και 2013/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, Οδηγίες 2009/119/ΕΚ και (ΕΕ) 2015/652 του Συμβουλίου και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 525/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου ([ΕΕ L 328 της 21.12.2018, σ. 1](#)).

κοινού υποδείγματος. Μετά την υποβολή τους το 2019 και την αξιολόγησή τους από την Επιτροπή, τα κράτη μέλη έπρεπε να επικαιροποιήσουν τα ΕΣΕΚ έως το τέλος Ιουνίου 2023. Εκ νέου η Επιτροπή αξιολόγησε τα προσχέδια των επικαιροποιημένων ΕΣΕΚ, εκδίδοντας συστάσεις για να διασφαλίσει ότι οι φιλοδοξίες των σχεδίων, συνάδουν με τους στόχους της ΕΕ για το 2030. Τέλος, έως τις 30 Ιουνίου 2024 τα κράτη μέλη έπρεπε να υποβάλουν τα τελικά επικαιροποιημένα ΕΣΕΚ⁴. Ακόμη, το άρθρο 17 του κανονισμού 2018/1999 προβλέπει την έκδοση εκτελεστικών πράξεων από την Επιτροπή για την υποβολή εκθέσεων σχετικά με τη σταδιακή κατάργηση των ενεργειακών επιδοτήσεων, ιδίως για τα ορυκτά καύσιμα, στηρίζοντας τα κράτη μέλη στη σταδιακή κατάργηση των επιζήμιων για το περιβάλλον επιδοτήσεων. Με το άρθρο 35 του κανονισμού 2018/1999 ορίζεται ότι η έκθεση για την κατάσταση της Ενεργειακής Ένωσης πρέπει να περιλαμβάνει ένα στοιχείο σχετικά με την πρόοδο των κρατών μελών προς τη σταδιακή κατάργηση των ενεργειακών επιδοτήσεων, ιδίως για τα ορυκτά καύσιμα.

Συνεπώς, η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία αποτελεί ένα προϊόν συμβιβασμού μεταξύ των κρατών μελών της Ε.Ε. Αυτό αντικατοπτρίζεται από παρατηρούμενες διαφορές μεταξύ των κρατών μελών ως προς τις επιδοτήσεις των ορυκτών καυσίμων, τη φορολογική και την έμμεση οικονομική στήριξη κάθε κράτους σ' αυτά αλλά και τον ρυθμό κατάργησής τους (Ossewaarde et al, 2020). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θέτει στις προτεραιότητές της τον μετασχηματισμό του βιομηχανικού τομέα, ενός τομέα αναγκαίου για την κλιματική ουδετερότητα. Ωστόσο, παραμένει ασαφής ως προς το περιεχόμενο αυτής της μετατροπής στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η ευρωπαϊκή οικονομία στοχεύει στην οικονομική ανάπτυξη και στη μεγιστοποίηση των κερδών μέσω της υλικής παραγωγής, όσο εξακολουθεί να λειτουργεί στο πλαίσιο πεπερασμένων φυσικών πόρων. Παρόλο που ως αναπτυξιακή στρατηγική η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία πλαισιώνεται από την έννοια του μετασχηματισμού σε μια παγκόσμια κοινή δέσμευση, η οποία προσβλέπει στη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών και του κοινού (Eckert et al, 2021).

Η ρητορική αξία της Συμφωνίας είναι σημαντική, όμως, φαίνεται να απογοητεύει τους πολίτες. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία δεν καταφέρνει να δημιουργήσει προσδοκίες κοινωνικού μετασχηματισμού. Η κοινωνική

⁴ [Διακυβέρνηση της Ενεργειακής Ένωσης και της Δράσης για το Κλίμα - Ευρωπαϊκή Επιτροπή](#)

αποφασιστικότητα είναι το στοιχείο εκείνο που μπορεί να δράσει μετασχηματιστικά και να φέρει μια ριζική αλλαγή στις συμπεριφορές των πολιτών και των κοινοτήτων (Eckert et al, 2021). Εξίσου σημαντικά θεωρούνται ο τρόπος μετάδοσης των πληροφοριών στο κοινό, η επιχειρηματολογία που χρησιμοποιείται και η ιδεολογία της ατζέντας που προωθείται καθώς «η χάραξη πολιτικής είναι ένας αγώνας λόγου» (Fischer, & Forester, 1993). Η προσδοκώμενη, λοιπόν, συμμετοχικότητα μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν όλοι οι άνθρωποι μπορούν να συμπεριληφθούν στην οικολογική μετάβαση, έχοντας τη δυνατότητα να δημιουργήσουν το δικό τους εναλλακτικό μέλλον σύμφωνα με τις ανάγκες της βιώσιμης και των τοπικών οικοσυστημάτων (Ossewaarde et al, 2020).

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές μελέτες επικεντρώνονται στο περίπλοκο σύστημα διακυβέρνησης και νομοθεσίας της Ένωσης, ιδίως στον τρόπο που εγκρίνεται και μεταφέρεται η νομοθεσία στα κράτη μέλη της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης διαφορετικών μέσων πολιτικής και του τρόπου με τον οποίο οι αρχές και οι κανόνες καθοδηγούν τη λήψη αποφάσεων. Λόγω της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας και του συστήματος επιτροπολογίας η χάραξη πολιτικής της Ένωσης θεωρείται τεχνοκρατική ως προς το περιεχόμενο. Οι προσπάθειες για την επίτευξη συναινέσεων και για την ικανοποίηση πολλών διαφορετικών συμφερόντων ενισχύουν τον τεχνοκρατικό αυτό χαρακτηρισμό, καθώς στη χάραξη ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής είναι πολλοί οι παράγοντες που ανταγωνίζονται στην άσκηση επιρροής, υπερασπιζόμενοι διαφορετικά συμφέροντα.

Είναι χρήσιμο να αποσαφηνιστεί ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι το όργανο που προωθεί την ολοκλήρωση και την εναρμόνιση των προτύπων σε όλα τα κράτη μέλη, διαθέτοντας ένα συγκεκριμένο αποκλειστικό δικαίωμα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει το δικαίωμα πρωτοβουλίας να προτείνει νέα νομοθεσία, κάτι που καθιστά αυτόματα ότι όλες οι νέες προτάσεις πολιτικής προέρχονται από αυτό το όργανο. Ωστόσο, η ανάπτυξη προτάσεων πολιτικής περιλαμβάνει εκτεταμένη συμμετοχή εξωτερικών ομάδων, κέντρων άσκησης πίεσης, επιχειρήσεων και υποστηρικτών του περιβάλλοντος. Όσον αφορά τους πολίτες, έχουν τη δυνατότητα να υποβάλουν αναφορά στην Επιτροπή για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων θεμάτων, χρησιμοποιώντας τη διαδικτυακή Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών. Ακόμη, η νομοθετική διαδικασία και οι απαντήσεις των θεσμών στις κλιματικές προκλήσεις

δέχονται επιρροές από εσωτερικές διαιρέσεις μεταξύ των κρατών-μελών αλλά και από εξωτερικές κρίσεις (Rosamond & Dupont, 2021).

Στην Ευρώπη, η χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής επιδιώκει υψηλότερα επίπεδα βιώσιμης ανάπτυξης, βασιζόμενη σε οράματα οικολογικού εκσυγχρονισμού και αντιλήψεις περί βιωσιμότητας. Ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη πολιτική αναγνωρίζει ρητορικά ότι η επίτευξη των στόχων απαιτεί θεμελιώδεις αλλαγές στα ευρωπαϊκά και παγκόσμια συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης. Οι ευρωπαϊκές προσπάθειες αποτελούν πρωτοβουλίες σχετικά με την αύξηση της χρήσης, πιο φιλικής προς το περιβάλλον, τεχνολογίας και τη διεύρυνση των πράσινων καπιταλιστικών αγορών, χωρίς να αμφισβητείται ο τρόπος λειτουργίας τους. Όμως, η δημιουργία μιας κυκλικής οικονομίας απαιτεί ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο ζωής και τα μέσα διαβίωσης, αποσυνδέοντάς τα από την χρήση των φυσικών πόρων (Selin, & VanDeveer, 2015).

Με τον κανονισμό (ΕΕ) 2021/1119 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου ορίστηκε ο δεσμευτικός στόχος για κλιματική ουδετερότητα στην Ένωση έως το 2050 και περί αρνητικών εκπομπών (European Parliament, 2021). Επιπρόσθετα, στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία υπήρχε η δέσμευση για την προστασία και την αποκατάσταση της φύσης. Με τον κανονισμό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την αποκατάσταση της φύσης 2022/0195 (COD) θεσπίστηκαν κανόνες που συμβάλλουν στη συνεχή και βιώσιμη ανάκαμψη της βιοποικιλότητας και της ανθεκτικότητας της φύσης σε όλες τις χερσαίες και θαλάσσιες περιοχές της Ένωσης μέσω της αποκατάστασης των οικοσυστημάτων. Παρουσιάζεται ότι η προσέγγιση «One Health» αποτελεί έμπνευση των ενωσιακών και παγκόσμιων περιβαλλοντικών προσπαθειών και από τον κανονισμό 2022/0195 (COD), αναγνωρίζοντας τη διασύνδεση μεταξύ της υγείας των ανθρώπων, των ζώων και της υγιούς ανθεκτικής φύσης.

Παρά ταύτα, η έκθεση της IPCC του 2022⁵ υπογραμμίζει ότι ο κόσμος και η Ευρώπη έχουν στη διάθεσή τους σύντομο χρονικό περιθώριο προκειμένου να

⁵ IPCC, 2022: Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., doi:[10.1017/9781009325844](https://doi.org/10.1017/9781009325844). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*.

εξασφαλίσουν ένα βιώσιμο μέλλον, κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται δεδομένου ότι η αύξηση των ακραίων καιρικών και κλιματικών φαινομένων έχει οδηγήσει σε κάποιες μη αναστρέψιμες επιπτώσεις. Επισημαίνεται ότι τα φυσικά και ανθρώπινα συστήματα ωθούνται πέραν της ικανότητας προσαρμογής τους, απαιτώντας επείγουσα δράση για την αποκατάσταση υποβαθμισμένων οικοσυστημάτων, ώστε να μετριαστεί ο αντίκτυπος της κλιματικής αλλαγής. Σε αυτό το πλαίσιο, η πιο πρόσφατη εξέλιξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 18ης Ιανουαρίου 2023 σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία στον κόσμο και την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2022/2049(INI))⁶.

Μέσω του ψηφίσματος 2022/2049 τονίζεται ότι η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το υγιές περιβάλλον εξαρτώνται το ένα από το άλλο. Ακόμη, χαιρετίζεται η πρόοδος για ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον, όπως ορίζεται στο ψήφισμα 76/300 της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Αναπόδραστα διακρίνεται η σύγκλιση των δύο ψηφισμάτων και η κοινή γραμμή της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Τα ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του ΟΗΕ δηλώνουν εκτίμηση προς το έργο που επιτελούν οι υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον τομέα του περιβάλλοντος. Οι υπερασπιστές αυτοί είναι πολίτες που υπερασπίζονται τη γη και το νερό, δημοσιογράφοι, καταγγέλλοντες δυσλειτουργιών, δικηγόροι και αυτόχθονοι ακτιβιστές για τη διατήρηση και τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος παρά τις απειλές βίας εναντίον τους και παρά του κινδύνου για τη ζωή τους (European Parliament, 2023). Τέλος, στο ευρωπαϊκό ψήφισμα αναγνωρίζεται ο ρόλος των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και των αυτόχθονων πληθυσμών συνολικά για το ανεκτίμητο έργο τους στη διατήρηση και προστασία του περιβάλλοντος.

Αναδεικνύεται ότι η κλιματική αλλαγή θέτει σε κίνδυνο την άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των τοπικών κοινοτήτων. Γι' αυτό το λόγο, μέσω του ψηφίσματος 2022/2049 απορρίπτεται από τα κράτη-μέλη της ΕΕ η

⁶ European Parliament. 2023. *Human rights and democracy in the world and the European Union's policy on the matter*. Annual report 2022 (2022/2049(INI)) [EUR-Lex - 52023IP0011 - EN - EUR-Lex](#)

παράνομη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η οποία συνιστά μείζονα πρόκληση για τη βιωσιμότητα και το περιβάλλον. Παράλληλα, το Κοινοβούλιο ζητεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση να εντείνει τις προσπάθειές της και να επιδιώξει την καταπολέμηση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Η καταπολέμηση θα καταστεί εφικτή, με τη θέσπιση αποτελεσματικών και βιώσιμων πολιτικών δράσεων, μεταξύ άλλων προτάσεων που καταγράφονται στο ψήφισμα. Μια εκ των προτεινόμενων προτάσεων είναι η συμμόρφωση της Ένωσης με τους στόχους της Συμφωνίας του Παρισιού. Καταληκτικά, αναδεικνύεται ότι οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες είναι οι πλέον ευπαθείς στην κλιματική αλλαγή. Οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες δυσκολεύονται περισσότερο να ανταπεξέλθουν στις καταστροφικές επιπτώσεις του φαινομένου, παρόλο που δημιουργούν λιγότερες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου σε σύγκριση με πιο πλούσιες χώρες (European Parliament, 2023).

Ολοκληρώνοντας την περιγραφή της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν τα προγράμματα δράσης για το περιβάλλον, που επαναλαμβάνουν τις βασικές συμφωνημένες μακροπρόθεσμες θέσεις της Ένωσης για το 2050. Το πλέον πρόσφατο είναι το 8ο Πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον έως το 2030 (8^ο ΠΔΠ), το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 2 Μαΐου 2022. Η Στρατηγική για την Ενέργεια και το Κλίμα για το 2030 είναι το νομικά συμφωνημένο κοινό θεματολόγιο της ΕΕ για την περιβαλλοντική πολιτική. Ωστόσο, καθορίζει τους στόχους προτεραιότητας για το 2030 και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την επίτευξή τους, όσο θέτει το πλαίσιο της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής μέχρι το τέλος της δεκαετίας (European Parliament, 2022).

Οι στόχοι προτεραιότητας ορίζουν μια κατεύθυνση για τη χάραξη πολιτικής της Ένωσης, με βάση τις δεσμεύσεις των στρατηγικών και των πρωτοβουλιών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, όπως η στρατηγική της ΕΕ για τη βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030, το νέο σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία, η στρατηγική για τις χημικές ουσίες με στόχο τη βιωσιμότητα και το σχέδιο δράσης για μηδενική ρύπανση. Ακόμη, αποτελεί τη βάση για την επίτευξη των περιβαλλοντικών και κλιματικών στόχων που ορίζονται στο θεματολόγιο των Ηνωμένων Εθνών για το 2030 και των ΣΒΑ, και ευθυγραμμίζεται με τη συμφωνία του Παρισιού, τις συμβάσεις του Ρίο και άλλων σχετικών διεθνών συμφωνιών. Ως συνολικό πρόγραμμα δράσης της Ένωσης για το περιβάλλον υπερβαίνει την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία. Τονίζει,

μεταξύ άλλων, ότι θα χρειαστεί να αναπτύξει η Ένωση μια πιο ολιστική προσέγγιση στη χάραξη πολιτικής, μέσω της χρήσης ενός συνοπτικού πίνακα που θα μετρά την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική πρόοδο.

Στο άρθρο 2 της Απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, σχετικά με γενικό ενωσιακό ΠΔΠ έως το 2030 (2022/591)⁷ γίνεται η περιγραφή των στόχων προτεραιότητας του 8^{ου} ΠΔΠ. Η Απόφαση 2022/591 περιλαμβάνει στους στόχους την αύξηση της ανθεκτικότητας στην κλιματική αλλαγή, τις καιρικές και κλιματικές καταστροφές και άλλους περιβαλλοντικούς κινδύνους, επεκτείνοντας και συγκεκριμενοποιώντας τις στοχεύσεις. Επιπλέον, τίθενται ορισμένοι θεματικοί στόχοι για την περίοδο έως τις 31 Δεκεμβρίου 2030, ξεχωρίζοντας την ταχεία και προβλέψιμη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, την ενίσχυση των απορροφήσεων από φυσικές καταβόθρες, όπως ορίζεται στον κανονισμό (ΕΕ) 2021/1119, σύμφωνα με τους στόχους της Ένωσης για το κλίμα και το περιβάλλον, διασφαλίζοντας παράλληλα μια δίκαιη μετάβαση που δεν αφήνει κανέναν στο περιθώριο.

Μεταξύ άλλων, το άρθρο 2 αναφέρεται στην ικανότητα προσαρμογής με βάση το οικοσύστημα, στην πρόληψη των φυσικών καταστροφών, στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και στη μείωση της ευπάθειας του περιβάλλοντος, της κοινωνίας και όλων των τομέων της οικονομίας από την αλλαγή του κλίματος. Το άρθρο 3 της Απόφασης 2022/591 εστιάζει στους όρους για την επίτευξη των στόχων προτεραιότητας, μερικοί εκ των οποίων αναφέρθηκαν παραπάνω. Απαιτείται από την Επιτροπή, από τα κράτη μέλη, από τις περιφερειακές και τις τοπικές αρχές, η ενίσχυση της συνεργασίας με κυβερνήσεις, επιχειρήσεις, κοινωνικούς εταίρους και την κοινωνία των πολιτών σε τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς. Ακόμη, η δημιουργία εταιρικών σχέσεων και συμμαχιών για την προστασία του περιβάλλοντος και του κλίματος και για την προώθηση της συνεργασίας για το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή, συμπεριλαμβάνοντας τους G7 και τους G20. Επιπροσθέτως, το άρθρο 3 υπογραμμίζει την ανάγκη διασφάλισης συγκρίσιμων δεικτών και συγκρίσιμων συνόλων δεικτών που θα αξιοποιηθούν σε όλα τα επίπεδα χάραξης πολιτικής.

⁷ European Parliament. (2022). *Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030* PE/83/2021/REV/1 <http://data.europa.eu/eli/dec/2022/591/oj>

Καταληπτικά, το 2024 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αντικαθιστώντας την οδηγία 2008/99/EK για το περιβαλλοντικό έγκλημα, συνέταξε έναν διευρυμένο κατάλογο περιβαλλοντικών εγκλημάτων⁸. Ο κατάλογος περιβαλλοντικών εγκλημάτων ορίζει και συγκεκριμενοποιεί τις εγκληματικές δραστηριότητες και τα αδικήματα εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος, τα οποία θεωρούνται αξιόποινα (Špelić & Mihelić-Bogdanić, 2024). Η πιο πρόσφατη περιβαλλοντική πρωτοβουλία της ΕΕ είναι η αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής τον Φεβρουάριο του 2024 περί του κλιματικού στόχου για το 2040. Η παρουσίαση αυτού του κλιματικού στόχου διευρύνει τα επίπεδα των κλιματικών στοχεύσεων. Το 2023 είχε εγκριθεί μια σειρά προτάσεων της Επιτροπής για τις πολιτικές που εφαρμόζονται αναφορικά με το κλίμα, την ενέργεια, τις μεταφορές και τη φορολογία και αφορούσαν τη μείωση των καθαρών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Οι πολιτικές όριζαν τα επίπεδα μείωσης σε τουλάχιστον 55% κάτω έως το 2030, σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990. Η Επιτροπή, λοιπόν, το 2024 συνέστησε τη μείωση των καθαρών εκπομπών αερίων θερμοκηπίου της ΕΕ κατά 90 % έως το 2040 σε σχέση με το 1990⁹.

Απόψεις για την κλιματική αλλαγή

Η περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ κινείται παράλληλα με τους στόχους και τις δράσεις του ΟΗΕ. Η κρίσιμη θέση που κατέχουν οι πολίτες για την επιτυχημένη πορεία των περιβαλλοντικών προσπαθειών και πρωτοβουλιών της ΕΕ έχει αναδειχθεί. Στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία επισημαίνεται ότι λαμβάνονται υπόψη τα αιτήματα των πολιτών για περισσότερη δράση, όπως και οι δημοσκοπήσεις σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Ακόμη, δηλώνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαίων θεωρούν το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής ως ένα σοβαρό πρόβλημα και την προστασία του περιβάλλοντος ένα κρίσιμο ζήτημα που τους αφορά.

Αξίζει να επισημανθεί ότι παρά τη σοβαρότητα της κατάστασης, εξακολουθούν να υπάρχουν πολίτες που είτε αμφισβητούν την κλιματική αλλαγή, είτε έχουν αμφιβολίες, είτε δεν αναλαμβάνουν δράση. Ο σχεδιασμός με κοινωνικά δίκαιο και

⁸ European Commission. (2024). Document 32024L1203: Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC (PE/82/2023/REV/1). *Off. J. Eur. Union*, L 1203. <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj>

⁹ [Κλιματικός στόχος για το 2040 - Ευρωπαϊκή Επιτροπή](#)

ισότιμο τρόπο είναι το πρώτο θεμελιώδες βήμα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παράλληλα με τις κυβερνητικές πολιτικές και τις κανονιστικές ρυθμίσεις, για να ακολουθήσουν οι πολίτες, οι κοινότητες, οι επιχειρήσεις και οι οργανισμοί. Υπογραμμίζεται η ανάγκη να υπάρξει εποικοδομητικός διάλογος για την κλιματική αλλαγή βάσει επιστημονικών στοιχείων, καταπολεμώντας την παραπληροφόρηση «στο σπίτι, στο σχολείο, στις ειδήσεις και στον χώρο εργασίας» (European Commission, 2020).

Το Σύμφωνο για το κλίμα, μέρος της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, εστιάζει στο αίσθημα των πολιτών και την αδυναμία τους να επηρεάζουν τις κρίσιμες αποφάσεις, όπως αυτήν της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής. Γι' αυτό ενθαρρύνει τη δημοκρατική δράση και το αίσθημα συν-ευθύνης, με βάση τις τοπικές κοινωνίες και χωρίς αποκλεισμούς. Προβάλλει ότι χρήσιμη μπορεί να αποδειχθεί η τεχνολογική και κοινωνική καινοτομία στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων μιας και η Ένωση στοχεύει στη διασύνδεση των επιπέδων διακυβέρνησης με την κοινωνία των πολιτών αλλά και την απευθείας διασύνδεση των πολιτών της Ευρώπης. Ωστόσο, η συμμετοχή στο Σύμφωνο και στις κοινωνικές διαδικασίες αποβλέπει αλλά δεν διασφαλίζει τη διαμόρφωση ενός κινήματος για το κλίμα, σε όλες τις κοινότητες και τις περιφέρειες της Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά τη διάρκεια της δημόσιας διαβούλευσης για τη διαμόρφωση του Συμφώνου κατέγραψε μόλις 3500 απαντήσεις, εκ των οποίων ορισμένες ήταν από Ευρωπαίους πολίτες (European Commission, 2020).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ΕΕ έχει εφαρμόσει εργαλεία συμμετοχικής δημοκρατίας, όπως διάλογο και δημόσιες διαβουλεύσεις με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών από τη δεκαετία του 2000, την Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών από τη δεκαετία του 2010 και τους πρεσβευτές κλίματος μέσω του Συμφώνου για το Κλίμα από τη δεκαετία του 2020. Το πρόσφατο μέτρο των πρεσβευτών βασίζεται στους εθελοντές και όχι στους επαγγελματίες διότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναμένει από τους εθελοντές πρεσβευτές να αναλάβουν δράση για το κλίμα και το περιβάλλον. Προτρέπει τους πρεσβευτές αυτούς να ενημερώνουν κοινότητες και δίκτυα σχετικά με την κλιματική αλλαγή, προσπαθώντας να εμπνεύσουν το κοινό να υποστηρίξει τη δράση για το κλίμα (Tosun, Pollex, & Crumbie, 2023).

Προκύπτει, λοιπόν, η ανάγκη διερεύνησης των αντιλήψεων του κοινού για την κλιματική αλλαγή. Τα σχετικά ευρήματα περί των πεποιθήσεων για την κλιματική αλλαγή στην Ευρώπη καθοδηγούν τις κυβερνήσεις και την ευρωπαϊκή διακυβέρνηση στον σχεδιασμό πολιτικών για την προώθηση δράσεων για το κλίμα (Füchslin, 2019; Kácha, Vintř, & Brick, 2022). Οι απόψεις των πολιτών και οι παράγοντες που τις θεμελιώνουν, διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιδρούν και τελικά επηρεάζουν τη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Οι πολιτικές αποφάσεις, άλλωστε, σχετίζονται με τη δημόσια βούληση και πολλές φορές τροποποιούνται ανάλογα με τις αντιδράσεις των πολιτών. Δεδομένου ότι η εφαρμογή πολιτικών μετριασμού των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής βασίζεται στη δημόσια νομιμοποίηση οφείλεται η περαιτέρω διερεύνηση αυτών.

Οι «απόψεις για την κλιματική αλλαγή» είναι μια φράση που περιλαμβάνει πεποιθήσεις, στάσεις, πολιτικές προτιμήσεις και προθέσεις, σχετιζόμενες με την κλιματική αλλαγή (McCright, Marquart-Pyatt, Shwom, Brechin, & Allen, 2016). Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία κυρίως από την κοινωνιολογία, την ψυχολογία, την πολιτική επιστήμη, την οικονομική επιστήμη και την ανθρωπολογία αναφορικά με τις συγκεκριμένες απόψεις. Εξίσου εκτενής βιβλιογραφία υπάρχει για τον τρόπο με τον οποίο παράγοντες σε ατομικό επίπεδο επηρεάζουν τις απόψεις για την κλιματική αλλαγή. Αποδεικνύεται ότι οι κοινωνικοπολιτικές μεταβλητές όπως οι αξίες, ο πολιτικός προσανατολισμός και η κοσμοθεωρία αποτελούν βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των πολιτών, όσο οι δημογραφικές μεταβλητές (Dietz, Shwom, & Whitley, 2020).

Η κοινωνιολογική έρευνα σχετικά με την επιλογή δίνει έμφαση στο πώς τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού περιβάλλοντος διαμορφώνουν τα ατομικά αποτελέσματα και όχι τις υποκείμενες διαδικασίες λήψης αποφάσεων των ανθρώπων. Επιπλέον, κοινωνιολογικά οι προσεγγίσεις μικρής κλίμακας εστιάζουν στις ατομικές αποφάσεις και στη δυναμική τους (Bruch & Feinberg, 2017). Οι πολίτες εκφράζουν τις απόψεις τους και ενδέχεται να αναλάβουν πολιτικές δράσεις, που μπορεί να επηρεάσουν την πολιτική. Ορισμένοι άνθρωποι, περισσότερο ευαισθητοποιημένοι και πιο ενεργοί γίνονται ακτιβιστές, άλλοι ασχολούνται επαγγελματικά με τα συστήματα πολιτικής και άλλοι κινητοποιούνται ανάλογα με τις τρέχουσες περιβαλλοντικές εξελίξεις. Ορισμένοι ως εργαζόμενοι ή ως μέλη σε οργανισμούς μετέχουν στις

ενέργειες των οργανισμών αυτών. Κάθε ενέργεια έχει περιβαλλοντικό αντίκρισμα και επηρεάζει το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής.

Ακόμη, οι πολίτες ως καταναλωτές κάνουν καθημερινές επιλογές που επηρεάζουν το περιβάλλον και το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής είτε άμεσα είτε έμμεσα. Οι προσωπικές ενέργειες μπορεί να είναι αποτέλεσμα αυτενέργειας, όμως οι πράξεις εξαρτώνται από πολλούς διαφορετικούς παράγοντες. Μερικοί παράγοντες διάπλασης των προσωπικών ενεργειών είναι το κοινωνικό πλαίσιο και η ερμηνεία αυτού. Ο τρόπος ερμηνείας του κοινωνικού πλαισίου σχετίζεται με τους ρόλους, τους θεσμούς και τα κοινωνικά δίκτυα. Η δράση των πολιτών σχετίζεται με το κοινωνικό πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένων των νοικοκυριών και των κοινοτήτων. Οι ίδιες οι κοινωνικές δομές επηρεάζουν την ανθρώπινη δράση. Το ίδιο το πλαίσιο και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων όπως η ταυτότητα φύλου, η φυλή, η εθνικότητα, η κοινωνική τάξη ασκούν επιρροές (Dietz et al, 2020).

Έχει ήδη διαπιστωθεί ότι η εκπαίδευση, το εισόδημα, η ηλικία, η κοινωνική τάξη και η συμμετοχή σε συνδικάτα έχουν κάποια επίδραση στις αντιλήψεις για την κλιματική αλλαγή και στην ικανότητα ανάληψης δράσης. Παρατηρείται ότι άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας και πολίτες με λιγότερα χρόνια επίσημης εκπαίδευσης τείνουν να έχουν περισσότερες αμφιβολίες για τα ανθρωπογενή αίτια της κλιματικής αλλαγής (Poortinga, Whitmarsh, Steg, Böhm, & Fisher, 2019) και ανησυχούν λιγότερο για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (Shi, Visschers, Siegrist, & Arvai, 2016). Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι τα δημογραφικά στοιχεία του φύλου, της ηλικίας και της εκπαίδευσης είναι σημαντικοί παράγοντες στις αντιλήψεις για την κλιματική αλλαγή. Περισσότερο ενδιαφέρονται και ασχολούνται με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής είτε οι γυναίκες, είτε οι νέοι, είτε οι πλούσιοι, είτε όσοι πολιτικά επιλέγουν τον αριστερό χώρο. Περισσότερο ανησυχούν για την κλιματική αλλαγή όσοι πιστεύουν ότι οι άνθρωποι και οι θεσμοί θα μπορούσαν και θα αναλάμβαναν αποτελεσματική δράση για το εν λόγω ζήτημα (Kácha et al, 2022; Gifford, & Nilsson, 2014).

Ακόμη, οι ομάδες των πολιτών οι οποίες προκύπτουν και ορίζονται με βάση τις περιβαλλοντικές στάσεις είναι έντονα ετερογενείς σε σχέση με άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής στα διαφορετικά εθνικά πλαίσια (Sciullo, Arrobio, & Padovan, 2019). Οι κοινωνικοπολιτικές μεταβλητές, όπως ο πολιτικός προσανατολισμός και οι ανθρώπινες αξίες ασκούν επιρροές (Hornsey, Harris, Bain, & Fielding, 2016). Ο ρόλος

των ανθρώπινων αξιών και των πολιτιστικών κοσμοθεωριών στις αντιλήψεις για την κλιματική αλλαγή είναι εξίσου σημαντικός καθώς έχει αναδειχθεί ότι οι ανθρώπινες αξίες διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις και τις στάσεις των πολιτών απέναντι στα κοινωνικά θέματα, συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής (Milfont, Milojević, Greaves, & Sibley, 2015).

Από την μια, έχει αποδειχθεί ότι η πολιτική ιδεολογία σχετίζεται με τις πεποιθήσεις για την κλιματική αλλαγή σε ορισμένες χώρες ενώ σε άλλες όχι (Capstick et al., 2015). Από την άλλη, έχει διαπιστωθεί ότι η πολιτική ιδεολογία συνδέεται με τις απόψεις του κοινού για την κλιματική αλλαγή σε πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης αλλά οι επιπτώσεις δεν είναι τόσο έντονες όσο στις ΗΠΑ. Μη σημαντικές επιδράσεις, επίσης, βρέθηκαν για την πολιτική τοποθέτηση σε πρώην κομμουνιστικές χώρες (McCright et al., 2016). Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας σχετικά με την πολιτικοποίηση της κλιματικής αλλαγής δεν επικεντρώνεται στην Ευρώπη αλλά στις ΗΠΑ, παρέχοντας στοιχεία για αλλαγές στις ατομικές συμπεριφορές, αλλαγές οι οποίες καθοδηγούνται από τις ελίτ (Fisher, Kenny, Poortinga, Böhm, & Steg, 2022).

Εμβαθύνοντας διεξοδικότερα στα επιστημονικά ευρήματα σχετικά με τη στάση του κοινού, δεν βρέθηκε σημαντική σχέση μεταξύ της αντιληπτής σοβαρότητας της κλιματικής αλλαγής και της πολιτικής για το κλίμα. Ωστόσο, το αίσθημα προσωπικής ευθύνης για την κλιματική αλλαγή και η ατομική δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής συσχετίζονται θετικά με την πολιτική για το κλίμα. Συνεπώς, όσο αυξάνεται το αίσθημα προσωπικής ευθύνης και προσωπικής δράσης για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, βελτιώνεται και η πολιτική για το κλίμα. Παρουσιάζεται, λοιπόν, ότι τα συναισθήματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη γνώση και στην παρακίνηση των ατόμων να δράσουν, γεγονός που έχει επιπτώσεις στις προσπάθειες δημόσιας επικοινωνίας (Nayna Schwerdtle, Cavan, Pilz, Oggioni, Crosta, Kaleyeva, Karim, Szarvas, Naryniecki, & Jungmann, 2023).

Προκύπτει η ανάγκη για συστηματικές διεθνείς συγκρίσεις για την καλύτερη κατανόηση της σημασίας των επιμέρους παραγόντων για τις αντιλήψεις της κλιματικής αλλαγής σε διαφορετικά εθνικά πλαίσια (Hopkins, 2015). Ακόμη, εφελτήριο της δημόσιας επικοινωνίας για την κλιματική αλλαγή πρέπει να είναι η διαπίστωση ότι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί και έχουν διαφορετικούς ψυχολογικούς, πολιτιστικούς

και πολιτικούς λόγους για να σκέφτονται, να αισθάνονται, να ενεργούν ή να μην ενεργούν, ως απάντηση στην κλιματική αλλαγή. Καταληκτικά, η κατανόηση της στάσης του κοινού απέναντι στην κλιματική αλλαγή και τις ενεργειακές προτιμήσεις είναι καίριας σημασίας για την επιτυχή μετάβαση σε μια κοινωνία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Ενώ πολλές μελέτες έχουν εξετάσει τις σχέσεις μεταξύ συγκεκριμένων μεταβλητών, λίγα είναι γνωστά για το εύρος των σχέσεων μεταξύ πολλαπλών εννοιών που σχετίζονται με το κλίμα και την ενέργεια (Verschoor, Albers, Poortinga, Böhm, & Steg, 2020).

Η κατανόηση της κοινής γνώμης σχετικά με την κλιματική αλλαγή και η υποστήριξη πολιτικών μέτρων για την αντιμετώπισή της είναι εξαιρετικά σημαντική, δεδομένης της ανάγκης για βαθιές κοινωνικές αλλαγές, σχετικές με τον μετριασμό του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής. Η πολυπλοκότητα των πεποιθήσεων πρέπει να καθοδηγεί τις κυβερνήσεις και τους πανευρωπαϊκούς φορείς στο σχεδιασμό αποτελεσματικών επικοινωνιών για την προώθηση των πεποιθήσεων και των δράσεων για το κλίμα (Kácha et al, 2022). Μια ακόμη παράμετρος είναι η περιβαλλοντική ανησυχία και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς.

Η περιβαλλοντική ανησυχία μπορεί να οριστεί ως μια γενική στάση απέναντι στο περιβάλλον, η οποία έχει θετικές επιπτώσεις στην αντίληψη και αξιολόγηση των σχετικών γνωστικών λειτουργιών με το περιβάλλον και την προ-περιβαλλοντική συμπεριφορά (Bamberg, 2003). Η ταυτότητα φύλου, η φυλή, η εθνικότητα και η διασταύρωση τους αποτελούν ισχυρή επίδραση στην περιβαλλοντική ανησυχία (Dietz et al, 2020). Ερευνητικά έχουν εξεταστεί οι στάσεις των πολιτών για την κλιματική αλλαγή και η συσχέτισή τους με φυλετικές στάσεις και πεποιθήσεις. Παρουσιάζεται ότι η πολιτική ιδεολογία και η φυλετική προκατάληψη σχετίζεται με την έλλειψη περιβαλλοντικής ανησυχίας (Benegal, 2018). Αντίθετα, τα υψηλότερα επίπεδα γνώσης για τις αιτίες της κλιματικής αλλαγής σχετίζονται με αυξημένη περιβαλλοντική ανησυχία. Ωστόσο, η αυξημένη γνώση για τα φυσικά χαρακτηριστικά της κλιματικής αλλαγής έχει είτε αρνητική επίδραση στην περιβαλλοντική ανησυχία είτε δεν έχει καμία αξιολογη επίδραση (Shi et al., 2016).

Οι παράγοντες που πυροδοτούν την περιβαλλοντική ανησυχία ποικίλουν, όπως και οι προσεγγίσεις ανάλυσής της. Κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως η ηλικία, το εισόδημα ή η εκπαίδευση εμφανίζεται ότι προδιαθέτουν την περιβαλλοντική ανησυχία

των πολιτών. Εξετάζεται, ακόμα, αν οι περιβαλλοντικές ανησυχίες συσχετίζονται με τον κίνδυνο που αποδίδουν οι πολίτες στα περιβαλλοντικά προβλήματα. Από την άλλη, ορισμένοι αντιλαμβάνονται την περιβαλλοντική ανησυχία ως έκφραση αναγκών υψηλότερης τάξης ή ως ένα υποσύνολο ηθικών ανησυχιών (Bamberg, 2003). Καταληκτικά, οι πηγές περιβαλλοντικής ανησυχίας σε ατομικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των δημογραφικών στοιχείων και των γνώσεων σχετικά με την κλιματική αλλαγή, παρουσιάστηκαν αρκετά συνεπείς στις βιομηχανικές χώρες. Διαφοροποιήσεις εμφανίστηκαν σε πρώην κομμουνιστικές χώρες σε σύγκριση με τα προηγμένα βιομηχανικά κράτη (Marquart-Pyatt, 2008).

Ως εκ τούτου, προκύπτουν δυο υποθέσεις εργασίας, οι οποίες διαρθρώνονται ως εξής: Πρώτον, η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Δεύτερον, οι παράγοντες διαμόρφωσης των περιβαλλοντικών απόψεων είναι πολιτικής φύσεως και επηρεάζουν σταθερά τις περιβαλλοντικές πεποιθήσεις των Ευρωπαίων.

Μεθοδολογία

Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα

Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ΕΚΕ) ή εναλλακτικά «European Social Survey» (ESS) αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ερευνητικά προγράμματα Συγκριτικής Πολιτικής διεθνώς. Έχει εδραιωθεί ως βασικός πυλώνας του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας καθώς είναι μία πανευρωπαϊκή ερευνητική υποδομή που παρέχει ελεύθερη πρόσβαση δεδομένων σε ακαδημαϊκούς, φορείς χάραξης πολιτικής, μέλη της κοινωνίας των πολιτών και το ευρύτερο κοινό. Αντικείμενό της είναι η αυστηρότερη δυνατή συγκριτική προσέγγιση των στάσεων των Ευρωπαίων πολιτών σε μια σειρά κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά ζητήματα (Jowell, Roberts, Fitzgerald, & Eva, 2007). Στόχος της η συστηματική κατανόηση και ερμηνεία των μεταβολών που χαρακτηρίζουν τις στάσεις και τις αξίες του κοινού, προκειμένου ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των πολιτικών της ΕΕ να λαμβάνουν υπόψη τις κοινωνικές τάσεις που διαμορφώνονται στην Ευρώπη.

Η ESS αποτελείται από εθνικές ανεξάρτητες έρευνες που διεξάγονται ανά δύο έτη, σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ευρωπαϊκών χωρών. Σχεδιάζεται σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα ως ερευνητικό πρόγραμμα σταθερά επαναλαμβανόμενων διετών «φάσεων» για εμπειρικές διερευνήσεις. Είναι μια μελέτη στάσεων,

πεποιθήσεων, συμπεριφορών και αξιακών προσανατολισμών, η οποία διαχρονικά συγκροτεί το συγκριτικό μοντέλο ανάλυσης στην κοινωνική θεωρία. Πρόκειται για κεντρικά σχεδιασμένες και αρκετά σύνθετες δειγματοληπτικές έρευνες μεγάλης κλίμακας. Μια κεντρική ερευνητική επιτροπή έχει θεσπίσει μια σειρά προδιαγραφών, τις οποίες οφείλουν να υιοθετούν οι συμμετέχουσες χώρες για την εξασφάλιση δεδομένων υψηλής ποιότητας. Με αυστηρή τυχαία δειγματοληψία πιθανοτήτων, ελάχιστο ποσοστό απόκρισης στόχου 70% και αυστηρά πρωτόκολλα μετάφρασης πραγματοποιείται η ΕΚΕ, έχοντας καταφέρει να αναπτύξει μια σειρά ευρωπαϊκών κοινωνικών δεικτών και δεικτών συμπεριφοράς¹⁰.

Κάθε ωριαία συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο περιλαμβάνει ερωτήσεις από ένα ερωτηματολόγιο κλειστού τύπου για όλες τις συμμετέχουσες χώρες, με ποικιλία βασικών θεμάτων, τα οποία ενδέχεται να επαναλαμβάνονται από προηγούμενους γύρους μαζί με νέες θεματικές ενότητες. Τα ευρήματα που προκύπτουν εντάσσονται στη Διεθνή Βάση Δεδομένων της ΕΚΕ ώστε να αξιοποιηθούν από την ερευνητική κοινότητα για δευτερογενή ανάλυση. Όσον αφορά τον πληθυσμό της ΕΚΕ είναι το γενικό κοινό, ηλικίας 15 ετών και άνω, που διαμένουν σε ιδιωτικά νοικοκυριά κάθε χώρας, ανεξάρτητα από την εθνικότητα, την ιθαγένεια ή τη γλώσσα τους. Τα δείγματα οφείλουν να είναι αντιπροσωπευτικά, τα άτομα να επιλέγονται με αυστηρές μεθόδους τυχαίας πιθανότητας σε κάθε στάδιο, όλες οι χώρες να στοχεύουν σε ένα ορισμένο ελάχιστο μέγεθος δείγματος και σε κανένα στάδιο να μην εφαρμόζεται δειγματοληψία ποσοστώςεων ή αντικατάσταση νοικοκυριών/ ατόμων που δεν ανταποκρίνονται.

Ο 8^{ος} γύρος της ΕΚΕ κάλυπτε τις στάσεις του κοινού για την κλιματική αλλαγή, την ενεργειακή ασφάλεια και τις ενεργειακές προτιμήσεις και στάσεις ευημερίας της μεταβαλλόμενης Ευρώπης, με συμμετέχουσες χώρες: Αυστρία, Βέλγιο, Τσεχία, Εσθονία, Φινλανδία, Γαλλία, Γερμανία, Ουγγαρία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ισραήλ, Ιταλία, Λιθουανία, Ολλανδία, Νορβηγία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρωσική Ομοσπονδία, Σλοβενία, Ισπανία, Σουηδία, Ελβετία, Ηνωμένο Βασίλειο, το χρονικό διάστημα 22/08/2016 - 28/12/2017 (European Social Survey, 2016).

Ο 10^{ος} γύρος αφορούσε τις ψηφιακές κοινωνικές επαφές στην εργασιακή - οικογενειακή ζωή και την κατανόηση και αξιολόγηση της δημοκρατίας, με συμμετέχουσες χώρες: Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Τσεχία,

¹⁰ europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_Prospectus_Greek.pdf#page=11.54

Εσθονία, Φινλανδία, Γαλλία, Γερμανία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ισραήλ, Ιταλία, Λετονία, Λιθουανία, Μαυροβούνιο, Ολλανδία, Βόρεια Μακεδονία, Νορβηγία, Πολωνία, Πορτογαλία, Σερβία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ισπανία, Σουηδία, Ελβετία, Ηνωμένο Βασίλειο, το χρονικό διάστημα 18/09/2020 - 03/09/2022 καθώς η επιτόπια εργασία διεξήχθη για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ένα συνηθισμένο κύμα, εξαιτίας της πανδημίας COVID-19 (European Social Survey, 2018). Συνολικά 9 χώρες στράφηκαν σε μια προσέγγιση αυτο-συμπλήρωσης ενώ 22 χώρες χρησιμοποίησαν τη συνήθη προσέγγιση επί τόπου εργασίας πρόσωπο με πρόσωπο¹¹.

Η μέτρηση των απόψεων

Με την παρούσα εργασία επιδιώκεται η διεξοδικότερη διερεύνηση των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή και των παραγόντων διαμόρφωσης αυτών. Εξετάζεται αν οι απόψεις των πολιτών αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου και αν υπάρχουν παράγοντες, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις του κοινού σχετικά με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Προαπαιτούμενο για την εξαγωγή τέτοιων συμπερασμάτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο είναι η άντληση δεδομένων από κάποια δειγματοληπτική έρευνα μεγάλης κλίμακας.

Η ΕΚΕ αποτελεί την ιδανική λύση διότι συλλέγει δεδομένα σχετικά με τις στάσεις, τις πεποιθήσεις και τις συμπεριφορές των Ευρωπαίων πολιτών για τα κοινωνικά θέματα, ένα εκ των οποίων είναι η κλιματική αλλαγή. Οι αυστηρές μεθοδολογικές προδιαγραφές στο δειγματοληπτικό σχεδιασμό, στις τεχνικές έρευνας πεδίου και στη μέτρηση στάσεων, με το κοινό ερωτηματολόγιο για όλες τις συμμετέχουσες χώρες, επιτρέπουν τη διεξαγωγή συγκριτικής μελέτης μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, ως ερευνητικό πρόγραμμα σταθερά επαναλαμβανόμενων διετών κυμάτων, εξυπηρετεί την προσδοκώμενη χρονική σύγκριση των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών και των παραγόντων διαμόρφωσης των απόψεων.

Οι απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή καταγράφηκαν εκτενώς στον 8^ο γύρο της ΕΚΕ, ο οποίος κάλυπτε τις στάσεις του κοινού για την κλιματική αλλαγή, την ενεργειακή ασφάλεια, τις ενεργειακές προτιμήσεις και τις στάσεις ευημερίας της μεταβαλλόμενης Ευρώπης (European Social Survey, 2016). Οι

¹¹ stessrelpubprodwe.blob.core.windows.net/data/round10/methods/ESS10_note_on_data_modes_e01_0.pdf

επόμενοι γύροι της ΕΚΕ είχαν διαφορετικές θεματικές ενότητες. Ο 9ος γύρος αφορούσε τον χρόνο ζωής, τη δικαιοσύνη και την αμεροληψία και δεν βρέθηκε καμία κοινή μεταβλητή με τον 8^ο γύρο σχετικά με την κλιματική αλλαγή (European Social Survey, 2018). Ο 10^{ος} γύρος αφορούσε τις ψηφιακές κοινωνικές επαφές στην εργασιακή - οικογενειακή ζωή και την κατανόηση και αξιολόγηση της δημοκρατίας. Σε αυτόν τον γύρο της ΕΚΕ εντοπίστηκαν ορισμένες μεταβλητές, οι οποίες επαναλαμβάνονται και αφορούν το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής (European Social Survey, 2022).

Ο 11^{ος} γύρος και πλέον πρόσφατος, εστιάζει στις κοινωνικές ανισότητες στην υγεία και στο φύλο στη σύγχρονη Ευρώπη και εμπεριέχει ορισμένες κοινές μεταβλητές, οι οποίες επαναλαμβάνονται αυτούσιες και αφορούν το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, όπως στον 8^ο και 10^ο γύρο αντίστοιχα. Όμως, η ημερομηνία δημοσίευσης των δεδομένων στις 21/11/2024, δεν επέτρεψε τη συμπερίληψη αυτού του κύματος στην συγκριτική μελέτη. Επιπλέον, δεν συμπεριλήφθηκε ο 11^{ος} γύρος στο παρόν εγχείρημα διότι διεξήχθη με κάποιες διαφοροποιήσεις, ως προς τη μέθοδο συλλογής των δεδομένων (European Social Survey, 2024).

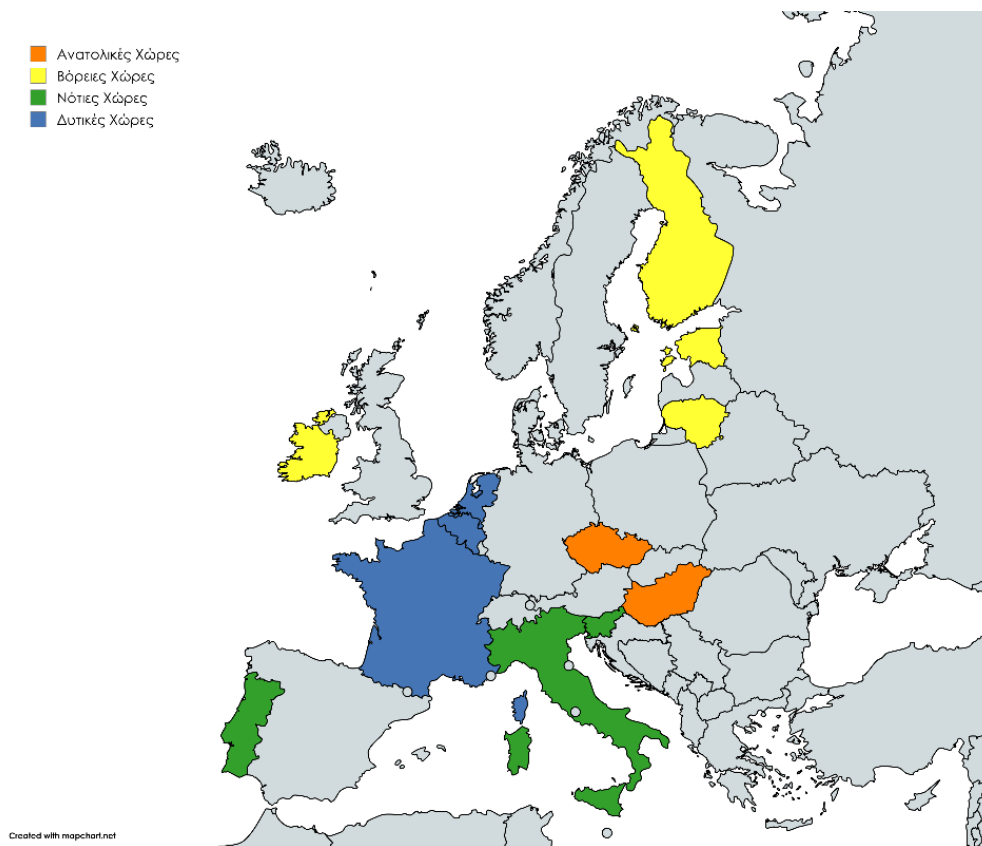
Εστιάζοντας σε χώρες, οι οποίες είναι κράτη μέλη της ΕΕ και χρησιμοποίησαν την ίδια μέθοδο συλλογής δεδομένων στους δυο, υπό διερεύνηση, γύρους της ΕΚΕ μελετώνται οι ακόλουθες χώρες: Βέλγιο, Τσεχία, Εσθονία, Φιλανδία, Γαλλία, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λιθουανία, Κάτω Χώρες, Πορτογαλία και Σλοβενία. Οι χώρες μελετώνται ως κράτη-μέλη της ΕΕ γιατί το αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι η μελέτη της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χάραξη πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Απορρίφθηκαν, λοιπόν, τέσσερις χώρες από τις συνολικά 16 χώρες που χρησιμοποιούσαν την ίδια μέθοδο και στους δυο γύρους της ΕΚΕ, δηλαδή το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ισλανδία, η Νορβηγία και η Ελβετία καθώς δεν αποτελούν κράτη-μέλη της ΕΕ.

Η συγκριτική μελέτη πραγματοποιείται μεταξύ χωρών και μεταξύ ομάδων χωρών, με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και προηγούμενες μελέτες (Kácha et al, 2022) επί του ζητήματος των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής. Ακόμη, οι ομαδοποιήσεις βασίστηκαν στη διάκριση του Τμήματος Στατιστικής των Ηνωμένων Εθνών¹², όπου διαχωρίζονται τα κράτη-μέλη ΕΕ σε

¹² [UNSD — Μεθοδολογία https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/](https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/)

τέσσερις ομάδες: «Ανατολικές Χώρες», «Βόρειες Χώρες», «Νότιες Χώρες» και «Δυτικές Χώρες». Στις ανατολικές χώρες εντάσσεται η Τσεχία και η Ουγγαρία. Στις βόρειες χώρες η Εσθονία, η Φιλανδία, η Ιρλανδία και η Λιθουανία. Στις νότιες χώρες η Πορτογαλία, η Σλοβενία και η Ιταλία. Στις δυτικές χώρες το Βέλγιο, η Γαλλία και οι Κάτω Χώρες. Διερευνάται, λοιπόν, αν η κατηγοριοποίηση των χωρών ενδείκνυται για την ανάλυση του συγκεκριμένου ζητήματος και αν παρουσιάζονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων αυτών. Οι 12 μελετώμενες χώρες, ομαδοποιούνται στο **Γράφημα 1**, τον χάρτη των κρατών-μελών ΕΕ που τίθενται υπό διερεύνηση.

Γράφημα 1. Χάρτης κρατών - μελών ΕΕ υπό διερεύνηση

Για να πραγματοποιηθούν συγκρίσεις μεταξύ ομάδων ευρωπαϊκών χωρών, σύμφωνα με το Γράφημα 1, προηγήθηκε ο διαχωρισμός των χωρών σε ομάδες. Αξιοποιήθηκε η μεταβλητή «*cntry*», η οποία τροποποιήθηκε με την εντολή «Recode into different variables», μέσω της διαδικασίας «Transform». Μετατράπηκε στη μεταβλητή «EU_Groups», με προτεινόμενες απαντήσεις τέσσερις (4) ομάδες κρατών – μελών της ΕΕ, συνεπώς τις εξής επιλογές «1: Ανατολικές Χώρες», «2: Βόρειες Χώρες», «3: Νότιες Χώρες» και «4: Δυτικές Χώρες». Στην πρώτη ομάδα εντάσσεται η Τσεχία και η Ουγγαρία, στη δεύτερη ομάδα η Εσθονία, η Φιλανδία, η Ιρλανδία και η

Λιθουανία. Στην τρίτη ομάδα η Πορτογαλία, η Σλοβενία και η Ιταλία. Η τέταρτη ομάδα εμπεριέχει το Βέλγιο, τη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες.

Επιλέχθηκαν, επομένως, ο 8^{ος} γύρος και ο 10^{ος} γύρος της ΕΚΕ, όσο επιχειρείται μια χρονική συγκριτική μελέτη των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή. Στο επίκεντρο της συγκριτικής μελέτης τίθενται τρεις κοινές περιβαλλοντικές μεταβλητές («*ccnthum*», «*ccrdprs*», «*wrclmch*»), οι οποίες αναφέρονται στην κλιματική αλλαγή. Πιο συγκεκριμένα στις αιτίες του φαινομένου, στο αίσθημα προσωπικής ευθύνης των ερωτηθέντων και στον βαθμό ανησυχίας τους. Διερευνάται, λοιπόν, πώς διαμορφώνονται οι απόψεις των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την κλιματική αλλαγή και ποιοι είναι, τελικά, οι παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν τη δημόσια βούληση, με βάση τις υπόλοιπες κοινές μεταβλητές της ΕΚΕ.

Αξιοποιήθηκαν τα δεδομένα της ΕΚΕ, χρησιμοποιώντας το λογισμικό IBM SPSS Statistics. Πιο συγκεκριμένα, η στατιστική ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο για τις κοινωνικές επιστήμες «IBM SPSS Statistics» στην έκδοση 29.0.0.0 (IBM Corp, 2023). Ο συνολικός πληθυσμός της μελέτης ανέρχεται σε $N_{8,10} = 44.817$ άνθρωποι. Στον 8ο γύρο της ΕΚΕ συμμετείχαν $N_8 = 23.426$ πολίτες και αποτέλεσαν το 52,3% των συμμετεχόντων (European Social Survey, 2023a). Στον 10ο γύρο συμμετείχαν $N_{10} = 21.391$ άνθρωποι, οι οποίοι αποτέλεσαν το 47,7% του πληθυσμού της παρούσας μελέτης (European Social Survey, 2023b). Το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό και στην ανάλυση χρησιμοποιείται όλο το δείγμα κάθε χώρας, συνεπώς μπορούν να γίνουν αναγωγές, γενικεύσεις και ποσοστώσεις σε επίπεδο κρατών για τις απόψεις των εκάστοτε πολιτών. Ο Πίνακας 1, ο οποίος ακολουθεί, αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του υπό διερεύνηση πληθυσμού ανά χώρα και ανά γύρο της ΕΚΕ. Αυτά τα στοιχεία προέκυψαν μετά από στατιστικές διαδικασίες, οι οποίες περιγράφονται αναλυτικά στη συνέχεια. Βασίζονται στις εντολές «Transform» και «Recode into different variables» του στατιστικού πακέτου SPSS, εντολές με τις οποίες αλλάζει η αρχική κωδικοποίηση των τιμών μιας μεταβλητής, τροποποιούνται τα δεδομένα και δημιουργούνται νέες μεταβλητές.

Για την αποτύπωση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του υπό διερεύνηση πληθυσμού αξιοποιήθηκαν οι μεταβλητές «*gnldr*», «*agea*», «*eisced*», «*maritalb*», «*mnactic*». Η μεταβλητή «*gnldr*» έχει να κάνει με το φύλο των συμμετεχόντων, με

προτεινόμενες απαντήσεις: «1: Άνδρας», «2: Γυναίκα». Η μεταβλητή περί φύλου διατηρήθηκε αυτούσια ενώ οι υπόλοιπες μεταβλητές των κοινωνικών χαρακτηριστικών τροποποιήθηκαν, με την εντολή του «recode into different variables». Δημιουργήθηκαν νέες μεταβλητές για απλοποίηση και καλύτερη οπτική απεικόνιση των αποτελεσμάτων της παρούσης συγκριτικής μελέτης.

Η μεταβλητή «agea» αφορά την ηλικία των ερωτώμενων. Προέκυψε η νέα μεταβλητή «AGEgroups», δημιουργώντας ηλικιακές ομάδες για το δείγμα κάθε γύρου της ΕΚΕ, με απαντήσεις: «0: Missing Values/Else», «1: 15-24», «2: 25-39», «3: 40-55», «4: 55+». Η μεταβλητή «isced», που αφορά το ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης των συμμετεχόντων με βάση την διεθνή ταξινόμηση ES – ISCED, είχε ως προτεινόμενες απαντήσεις τις εξής: «0: Δεν είναι δυνατή η εναρμόνιση στο ES-ISCED», «1: ES-ISCED I, λιγότερο από κατώτερο δευτερεύον», «2: ES-ISCED II, κατώτερο δευτερεύον», «3: ES-ISCED IIIb, ανώτερη δευτερεύουσα κατώτερη βαθμίδα», «4: ES-ISCED IIIa, ανώτερη βαθμίδα, ανώτερη δευτερεύουσα», «5: ES-ISCED IV, ανώτερα επαγγελματικά, υποπτυχίο», «6: ES-ISCED V1, κατώτερη τριτοβάθμια εκπαίδευση, επίπεδο BA», «7: ES-ISCED V2, ανώτερη τριτοβάθμια εκπαίδευση, >= επίπεδο MA», «55: Άλλο». Τελικά, αντικαταστάθηκε από τη νέα μεταβλητή «EDU», με απαντήσεις: «0: Missing Values/Else», «1: Χαμηλό», «2: Μεσαίο», «3: Υψηλό».

Η μεταβλητή «maritalb» αποτυπώνει τη νομική διάσταση της οικογενειακής κατάστασης των ερωτώμενων, με προτεινόμενες απαντήσεις τις εξής: «1: Νόμιμα παντρεμένος», «2: Σε νόμιμα καταχωρημένο σύμφωνο συμβίωσης», «3: Νομικά διαχωρισμένοι», «4: Νομικά διαζευγμένος / Σύμφωνο συμβίωσης λυμένο», «5: Χήρος / Απεβίωσε ο καταχωρισμένος σύντροφος», «6: Κανένα από αυτά (ΠΟΤΕ παντρεμένος ή σε νόμιμα καταχωρημένο σύμφωνο συμβίωσης)». Προέκυψε η νέα μεταβλητή «Marital_status» για την οικογενειακή κατάσταση, με απαντήσεις «0: Missing Values/Else», «1: Παντρεμένοι/ες & Σύμφωνο συμβίωσης», «2: Διαζευγμένοι/ες & Χωρισμένοι/ες & Σε χηρεία», «3: Ελεύθεροι/ες».

Πίνακας 1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του υπό διερεύνηση πληθυσμού που συμμετείχε στον 8^ο και 10^ο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

Κράτη-Μέλη ΕΕ	ΕΚΚ 8 ^{ος} γύρος						ΕΚΚ 10 ^{ος} γύρος					
	Γυναίκες (%)	55+ (%)	Τουλάχιστον απόφοιτοι/ες Λυκείου (%)	Παντρεμένοι/ες (%)	Αμειβόμενη εργασία (%)	N	Γυναίκες (%)	55+ (%)	Τουλάχιστον απόφοιτοι/ες Λυκείου (%)	Παντρεμένοι/ες (%)	Αμειβόμενη εργασία (%)	N
Βέλγιο	51,30	37,70	65,70	48,70	47,20	1766	50,90	38,90	70,20	42,80	48,90	1341
Τσεχία	51,20	37,20	86,10	54,70	62,00	2269	51,10	38,50	86,70	46,80	56,70	2476
Εσθονία	54,10	38,40	82,50	40,70	59,00	2019	53,60	39,70	85,10	38,50	61,90	1542
Φινλανδία	51,20	41,00	74,80	45,90	46,60	1925	51,10	42,50	77,70	42,80	49,60	1577
Γαλλία	52,10	38,30	68,60	50,00	49,00	2070	52,30	40,30	71,80	48,50	51,00	1977
Ουγγαρία	53,00	37,80	72,90	47,50	59,20	1614	52,70	37,80	76,60	49,90	56,60	1849
Ιρλανδία	51,00	31,90	73,60	54,50	51,20	2757	50,90	33,40	78,60	52,80	58,00	1770
Ιταλία	51,90	40,50	49,40	54,40	46,40	2626	51,70	44,20	52,50	49,50	48,10	2640
Λιθουανία	55,00	38,90	82,00	56,80	56,20	2122	53,90	41,10	86,60	51,70	52,20	1659
Ολλανδία	50,60	37,20	68,60	54,20	50,90	1681	50,50	39,60	70,60	50,00	54,20	1470
Πορτογαλία	53,30	40,10	38,60	88,20	50,70	1270	53,50	42,00	46,60	52,30	51,40	1838
Σλοβενία	50,90	38,50	78,90	50,30	50,40	1307	50,00	40,50	82,40	49,00	54,30	1252

Η μεταβλητή «*mnactic*» αφορά την κύρια δραστηριότητα όλων των ερωτηθέντων, τις τελευταίες 7 ημέρες πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης πρόσωπο με πρόσωπο. Είχε ως προτεινόμενες απαντήσεις τις ακόλουθες: «1: *Αμειβόμενη εργασία*», «2: *Εκπαίδευση*», «3: *Άνεργοι, που αναζητούν εργασία*», «4: *Άνεργοι, που δεν ψάχνουν για δουλειά*», «5: *Μόνιμα άρρωστος ή ανάπηρος*», «6: *Συνταξιούχος*», «7: *Κοινοτική ή στρατιωτική θητεία*», «8: *Άλλο = οικιακές εργασίες, φροντίδα παιδιών*», «9: *Άλλο*». Δημιουργήθηκε η νέα μεταβλητή «PaidWork» για την κύρια δραστηριότητα των συμμετεχόντων με απαντήσεις «0: *Missing Values/Else*», «1: *Αμειβόμενη εργασία*», «2: *Μη εργαζόμενος/η*». Στον Πίνακα 1 αποτυπώνονται συγκεντρωτικά τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος, με βάση το «Recoding» που προηγήθηκε και στη συνέχεια τις εντολές «Analyze», «Descriptive Statistics» και «Frequencies». Είναι αναγκαία η περιγραφική ανάλυση των υψηλότερων τιμών των συγκεκριμένων μεταβλητών για την παρούσα μελέτη. Γι' αυτόν τον λόγο, εκπορεύτηκαν τα στοιχεία από το Output του SPSS, ξεχωρίζοντας το «Valid percent» κάθε φορά, από τα αποτελέσματα που ανέδειξε το στατιστικό πακέτο.

Γίνεται αντιληπτό ότι και στα δυο κύματα της έρευνας συμμετείχαν περισσότερες γυναίκες με ποσοστά τα οποία εκκινούν από το 50% και φτάνουν το 54,1%. Η ηλικιακή ομάδα που ξεχώρισε λόγω της μεγαλύτερης συμμετοχής της ήταν αυτή των ατόμων άνω των 55 ετών, με ποσοστά από 31,9% έως 44,2% για όλα τα μελετώμενα κράτη των δυο κυμάτων. Τουλάχιστον απόφοιτοι και απόφοιτες Λυκείου ήταν η συντριπτική πλειοψηφία στα δυο κύματα της ΕΚΕ, με ποσοστά που προκύπτουν από το άθροισμα του μεσαίου και του υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Τα ποσοστά της συγκεκριμένης μεταβλητής είναι ιδιαίτερα αυξημένα για τις 10 από τις 12 χώρες, με τιμές 65,7% έως 86,7%. Η Ιταλία και η Πορτογαλία αποτελούν εξαιρέσεις με ποσοστά από 38,6% έως 52,5%.

Αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση του πληθυσμού, οι περισσότεροι ήταν παντρεμένοι. Τα ποσοστά κυμάνθηκαν μεταξύ του 40,7% και του 56,8%. Μοναδική εξαίρεση η Πορτογαλία κατά το 8^ο κύμα της ΕΚΕ με ποσοστό 88,2%, το οποίο στον 10^ο γύρο ήταν στο 46,6%. Ολοκληρώνεται η περιγραφική ανάλυση των δημογραφικών μεταβλητών με τη διάσταση της αμειβόμενης εργασίας καθώς αυτή ήταν η κύρια δραστηριότητα τις τελευταίες 7 μέρες πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης για τους περισσότερους συμμετέχοντες και συμμετέχουσες. Τα ποσοστά των αμειβόμενων εργαζόμενων ανθρώπων ήταν από 46,4% έως 62%.

Ομοίως με τις μεταβλητές των δημογραφικών στοιχείων του δείγματος, τροποποιήθηκαν και οι τρεις κεντρικές μεταβλητές της παρούσας συγκριτικής μελέτης, και σχετίζονται με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Η τροποποίηση πραγματοποιήθηκε με τις εντολές «Transform» και «Recode into different variables» του στατιστικού πακέτου SPSS. Αξιοποιήθηκε, λοιπόν, η περιβαλλοντική μεταβλητή «*ccnthum*», η οποία διερευνά τους παράγοντες της κλιματικής αλλαγής, με προτεινόμενες απαντήσεις: «1: εξ ολοκλήρου με φυσικές διαδικασίες», «2: κυρίως με φυσικές διαδικασίες», «3: εξίσου από τις φυσικές διαδικασίες και την ανθρώπινη δραστηριότητα», «4: κυρίως από την ανθρώπινη δραστηριότητα», «5: εξ ολοκλήρου από ανθρώπινη δραστηριότητα» και «55: δεν νομίζω ότι συμβαίνει η κλιματική αλλαγή». Μετατράπηκε στη νέα μεταβλητή «Cause_cc», με απαντήσεις «0: Missing Values/Else», «1: Φυσικές διεργασίες», «2: Και τα δυο (φυσικές διεργασίες & ανθρώπινη δραστηριότητα)», «3: Ανθρώπινη δραστηριότητα».

Η περιβαλλοντική μεταβλητή «*ccrdprs*» αφορά τον βαθμό αισθήματος προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Καταγράφει τον βαθμό, με κλίμακα από το 0 (καθόλου) έως το 10 (πολύ), για να αποτυπωθεί κατά πόσο αισθάνονται οι ερωτώμενοι προσωπική ευθύνη για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής και απαντάται μόνο εφόσον στην προηγούμενη μεταβλητή «*ccnthum*» δεν έχει επιλεγεί η προτεινόμενη απάντηση «55: δεν νομίζω ότι συμβαίνει η κλιματική αλλαγή». Η δεύτερη, λοιπόν, περιβαλλοντική μεταβλητή μετατράπηκε στη νέα μεταβλητή «RES_cc», με απαντήσεις «0: Missing Values/Else», «1: Χαμηλός βαθμός ευθύνης», «2: Μεσαίος βαθμός ευθύνης», «3: Υψηλός βαθμός ευθύνης». Η διαδικασία του «recoding» ολοκληρώθηκε με την περιβαλλοντική μεταβλητή «*wrc1mch*», η οποία αφορά τον βαθμό ανησυχίας για την κλιματική αλλαγή, με προτεινόμενες απαντήσεις: «1: καθόλου ανήσυχος», «2: όχι πολύ ανήσυχος», «3: κάπως ανήσυχος», «4: πολύ ανήσυχος», «5: εξαιρετικά ανήσυχος». Προέκυψε η νέα μεταβλητή «Worried_cc» με απαντήσεις «0: Missing Values/Else», «1: Δεν ανησυχούν», «2: Κάπως ανησυχούν», «3: Ανησυχούν πολύ».

Όσον αφορά τη στάθμιση των δεδομένων, επισημαίνεται ότι με την εντολή «weight cases» και τη μεταβλητή στάθμισης «*anweight*» σταθμίστηκαν τα δεδομένα της έρευνας, πριν από οποιαδήποτε εντολή ανάλυσης στο στατιστικό πακέτο SPSS. Η συγκεκριμένη μεταβλητή στάθμισης αποτελεί το βάρος ανάλυσης *anweight*, έναν

συνδυασμό του βάρους μετά τη στρωματοποίηση και του βάρους πληθυσμού. Το επιλεγόμενο βάρος στάθμισης είναι κατάλληλο για όλους τους τύπους ανάλυσης, συμπεριλαμβανομένης της μελέτης μιας μεμονωμένης χώρας, της σύγκρισης μεταξύ πολλών χωρών ή της μελέτης πολλών χωρών ως ομάδας. Διορθώνει τις πιθανότητες διαφορικής επιλογής σε κάθε χώρα, όπως καθορίζεται από το σχεδιασμό του δείγματος, για μη ανταπόκριση, για μη κάλυψη και για δειγματοληπτικό σφάλμα και λαμβάνει υπόψη τις διαφορές στο μέγεθος του πληθυσμού μεταξύ των χωρών. Κατασκευάζεται, αρχικά εξάγοντας το βάρος σχεδιασμού, στη συνέχεια εφαρμόζοντας μια προσαρμογή μετά τη στρωματοποίηση (εξαιρώντας σφάλματα) και στη συνέχεια μια προσαρμογή μεγέθους πληθυσμού¹³.

Στην EKE χρησιμοποιούνται δείγματα που βασίζονται αυστηρά σε πιθανότητες. Κάθε στοιχείο στον πληθυσμό της έρευνας θα πρέπει, επομένως, να έχει μεγαλύτερη από μηδενική πιθανότητα να συμπεριληφθεί στο δείγμα. Ακόμη, κατά την ανάλυση των δεδομένων θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η πιθανότητα κάθε ερωτώμενου να είναι μέρος του δείγματος, άρα ακριβείς εκτιμήσεις θα ληφθούν μόνο μετά τη στάθμιση των δεδομένων. Αρκετές χώρες χρησιμοποιούν πολύπλοκα σχέδια δειγματοληψίας, όπου ορισμένες ομάδες ή περιοχές του πληθυσμού έχουν υψηλότερες πιθανότητες επιλογής. Η εφαρμογή των βαρών επιτρέπει την κατασκευή αμερόληπτων εκτιμητών σχεδιασμού¹⁴.

Όπως πραγματοποιήθηκε η περιγραφική ανάλυση των δημογραφικών μεταβλητών, θα ακολουθήσει η περιγραφική ανάλυση των τριών κεντρικών μεταβλητών της παρούσας εργασίας: «Cause_cc», «RES_cc» και «Worried_cc». Η περιγραφική τους ανάλυση βασίζεται στις εντολές «Analyze», «Descriptive Statistics» και «Frequencies», στο Output του SPSS εκπορεύονται τα αποτελέσματα των συγκεκριμένων εντολών και τα απαραίτητα στοιχεία για τη σύνταξη πινάκων συχνοτήτων. Ανατρέχοντας στο «Valid percent» κάθε προτεινόμενης απάντησης, κάθε μιας από τις τρεις κεντρικές μελετώμενες μεταβλητές ξεχωριστά, ανά κράτος-μέλος της ΕΕ και φυσικά ανά μελετώμενο γύρο της EKE, συντάχθηκαν δυο πίνακες συχνοτήτων, που εμφανίζονται στα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας.

¹³ https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_weighting_data_1_1.pdf

¹⁴ <https://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess-methodology/data-processing-and-archiving/weighting>

Επισημαίνεται ότι ήταν απαραίτητο να εκτελούνταν συνεχώς οι εντολές «Data», «Select Cases > If condition is satisfied> If > essround = 8» ή «Select Cases > If condition is satisfied> If > essround = 10» και « Split File > Organize output by groups > Groups Based on > cntry» για να πραγματοποιηθεί κάθε είδους ανάλυση.

Για τις ανάγκες της παρούσας συγκριτικής μελέτης επιχειρήθηκε η σύγκριση των μέσων τιμών, των τριών αρχικών περιβαλλοντικών μεταβλητών. Πραγματοποιήθηκε μέσω των εντολών «Analyze», «Compare Means and Proportions» και «Means», με εξαρτημένες τις περιβαλλοντικές μεταβλητές και ως ανεξάρτητη τη μεταβλητή των ομαδοποιημένων κρατών-μελών της ΕΕ, «EU_Groups». Συντάχθηκαν τρεις σχετικοί πίνακες μέσων τιμών, οι οποίοι εμφανίζονται στα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας. Συγκεντρωτικά ο κάθε πίνακας απεικονίζει τις μέσες τιμές μιας από τις περιβαλλοντικές μεταβλητές ανά ομάδα ευρωπαϊκών χωρών. Με αυτόν τον τρόπο, εντοπίζονται ευκολότερα τυχόν διαφοροποιήσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών υποομάδων στο πέρασμα των ετών, συγκρίνοντας και τους δυο γύρους της ESS. Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος ANOVA, ο οποίος ενδείκνυται για τον έλεγχο της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων για περισσότερες από δύο ομάδες. Στη συγκριτική μελέτη ομαδοποιήθηκαν τα 12 υπό διερεύνηση κράτη μέλη της ΕΕ σε τέσσερις ομάδες χωρών ανάλογα τη γεωπολιτική τους θέση. Μέσω των εντολών «Analyze», «Compare Means and Proportions» και «One-Way ANOVA» πραγματοποιήθηκε η ανάλυση διακύμανσης των τριών αρχικών περιβαλλοντικών μεταβλητών.

Επιπρόσθετα, για τις ανάγκες της υπάρχουσας εργασίας χρησιμοποιήθηκε η στατιστική τεχνική περί πινάκων πολλαπλών εισόδων με την εντολή «Crosstabs» στο SPSS, η οποία υπολογίζει την κατανομή συχνότητας μιας διμεταβλητής. Με βάση τον κανόνα $p < 0,05$, ο οποίος ορίζει ότι οι τιμές του p , θεωρούνται στατιστικώς σημαντικές αν είναι ίσες ή μικρότερες από το 0,05, αξιοποιήθηκε το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας *Sig*, όπως προβάλλεται στο Output. Για την προβολή αυτών των στοιχείων επιλέχθηκε με εντολή στο SPSS η δυνατότητα προβολής του «chi-square». Ο πρώτος έλεγχος ανεξαρτησίας γραμμών-στηλών χ^2 εφαρμόστηκε για τις τρεις κεντρικές μεταβλητές σε σχέση με τις υπόλοιπες μεταβλητές που επαναλαμβάνονται στα δύο κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, παρουσιάζοντας στο Output αναλυτικά αποτελέσματα για κάθε κεντρική μεταβλητή. Βασική προϋπόθεση του συγκεκριμένου ελέγχου χ^2 του Pearson ήταν η ανεύρεση των μεταβλητών εκείνων που

επαναλαμβάνονταν στα δυο κύματα της ΕΚΕ, για να μπορεί να ελεγχθεί αν αποτελούν παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών σταθερά στην πορεία του χρόνου. Η ανεύρεση αυτή ανέδειξε 136 κοινές μεταβλητές, οι οποίες πληρούσαν αυτό το κριτήριο. Έτσι, ήταν εφικτό να τεθούν υπό διερεύνηση οι ενδεχόμενοι κοινοί παράγοντες, που επηρεάζουν τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής.

Τέθηκε, λοιπόν, ένας κανόνας για τους κοινούς παράγοντες που διαμορφώνουν τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις για την κλιματική αλλαγή, όταν προκύπτουν από τον συγκεκριμένο έλεγχο χ^2 . Έπρεπε να εμφανίζονται σε τουλάχιστον 6 κράτη – μέλη της ΕΕ επαναλαμβανόμενα, κατά την χρονική σύγκριση των δυο, υπό διερεύνηση γύρων. Συνεπώς, οι κοινοί παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων περί κλιματικής αλλαγής των Ευρωπαίων πολιτών, έπρεπε να εμφανίζονται σε τουλάχιστον 6 ίδιες χώρες, ταυτόχρονα και στους δυο γύρους, για να θεωρηθούν ότι αποτελούν παράγοντα διαμόρφωσης των ευρωπαϊκών απόψεων. Τέλος, ακολούθησε έλεγχος συσχέτισης, επιλέγοντας τη δυνατότητα προβολής «Correlations» στο Output του στατιστικού πακέτου. Η εντολή «Correlation» χρησιμοποιείται για τον έλεγχο συνάφειας αριθμητικών διμεταβλητών, με βάση τον τύπο του δείκτη συνάφειας «Pearson R». Ο έλεγχος του βαθμού συσχέτισης εφαρμόστηκε μεταξύ των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών («Cause_cc», «RES_cc», «Worried_cc») ενώ προηγήθηκε έλεγχος χ^2 αυτών των μεταβλητών, ο δεύτερος κατά σειρά έλεγχος χ^2 της παρούσας εργασίας.

Αποτελέσματα

Για να διαπιστωθεί ποιες είναι οι απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή έπρεπε να δημιουργηθούν πίνακες συχνοτήτων για τις τιμές των περιβαλλοντικών μεταβλητών, ανά χώρα και ανά κύμα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής έρευνας. Ο **Πίνακας 2** αποτυπώνει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών για το 2016, ως προς τα αίτια της κλιματικής αλλαγής, ως προς τον βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής και ως προς τον βαθμό ανησυχίας για την κλιματική αλλαγή.

Αναδεικνύεται, ότι κατά τον 8^ο γύρο της ESS οι Ευρωπαίοι πιστεύουν ότι ο ανθρώπινος παράγοντας καθορίζει το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Η ανθρώπινη δραστηριότητα ευθύνεται για την κλιματική αλλαγή ή ο συνδυασμός φυσικών διεργασιών και ανθρώπινης δραστηριότητας. Η πλειοψηφία καμίας χώρας δεν

πρεσβεύει ότι οι φυσικές διεργασίες αποτελούν αιτία της κλιματικής αλλαγής. Έξι χώρες: το Βέλγιο, η Φιλανδία, η Γαλλία, η Ουγγαρία, η Ιταλία και η Πορτογαλία ανέδειξαν την ανθρωπογενή επιβάρυνση του κλίματος, με ποσοστά από 47,5% έως 57,1%. Ενώ οι υπόλοιπες έξι χώρες: η Τσεχία, η Εσθονία, η Ιρλανδία, η Λιθουανία, η Ολλανδία και η Σλοβενία θεωρούν ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα σε συνδυασμό με τις φυσικές διεργασίες, συναποτελούν τις αιτίες της κλιματικής αλλαγής, με ποσοστά από 46,5 έως 53,7%. Για όλες τις χώρες, οι φυσικές διεργασίες ως αίτια, δεν ξεπέρασαν το 11,2%, εκτός από την Λιθουανία με ποσοστό απάντησης στο 17,3%. Αξίζει να σημειωθεί ότι ήταν κοντινά τα ποσοστά των Γάλλων, των Ολλανδών και των Ούγγρων, μεταξύ των δυο επικρατέστερων απαντήσεων, κάτι το οποίο δείχνει ότι οι τρεις λαοί είναι διχασμένοι, χωρίς βέβαια να αμφισβητούν τον ανθρωπογενή παράγοντα, ούτε να προτάσσουν τις φυσικές διεργασίες.

Επιπρόσθετα, το 2016 η πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών αισθάνονται υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, οι Βέλγοι, οι Φινλανδοί, οι Γάλλοι, οι Ιρλανδοί, οι Ολλανδοί και οι Πορτογάλοι αισθάνονται τον μέγιστο βαθμό προσωπικής ευθύνης, με ποσοστά 44,1% έως 64,3%. Μεταξύ αυτών των έξι λαών με τον υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης, ξεχωρίζουν οι Γάλλοι με το υψηλότερο ποσοστό 64,3%, ακολουθούν οι Φινλανδοί με 58,1%, ενώ οι υπόλοιποι τέσσερις λαοί ήταν μεταξύ 44,1% και 46,5%. Μεσαίο βαθμό ευθύνης αισθάνονται οι Ούγγροι, οι Ιταλοί, οι Λιθουανοί και οι Σλοβένοι με ποσοστά να κυμαίνονται μεταξύ 38,7% έως 43,7%. Χαμηλό βαθμό ευθύνης αισθάνονται οι Τσέχοι κατά 52,5% και οι Εσθονοί κατά 38,1%. Διχασμένοι μεταξύ χαμηλού και μεσαίου βαθμού ευθύνης φαίνονται οι Εσθονοί και οι Ούγγροι. Διχασμένοι μεταξύ μεσαίου και υψηλού βαθμού ευθύνης παρουσιάζονται οι Ιρλανδοί και οι Σλοβένοι.

Οι Ευρωπαίοι πολίτες «κάπως ανησυχούν» για την κλιματική αλλαγή καθώς 10 από τους 12 λαούς επιλέγουν αυτήν την προτεινόμενη απάντηση. Μεταξύ αυτών είναι Βέλγοι, Εσθονοί, Φινλανδοί, Γάλλοι, Ούγγροι, Ιρλανδοί, Ιταλοί, Λιθουανοί, Ολλανδοί και Σλοβένοι, με τα ποσοστά τους μεταξύ 42,1% και 54,2%. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι Εσθονοί ήταν διχασμένοι μεταξύ του «Δεν ανησυχώ» και του «Κάπως ανησυχώ». Τέλος, για την κλιματική αλλαγή φάνηκαν να μην ανησυχούν οι Τσέχοι, με ποσοστό που αγγίζει το 42,3% αλλά «ανησυχεί πολύ» το 52% των Πορτογάλων.

Πίνακας 2. Πίνακας συχνοτήτων για τις τρεις μεταβλητές σχετικά με την κλιματική αλλαγή στον 8ο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2016)

Κράτη - Μέλη ΕΕ	Αίτια κλιματικής αλλαγής («Cause_cc»)			Κατά πόσο αισθάνονται προσωπική ευθύνη για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής («RES_cc»)			Βαθμός ανησυχίας για την κλιματική αλλαγή («Worried_cc»)		
	Φυσικές διεργασίες (%)	Και τα δυο (%)	Ανθρώπινη δραστηριότητα (%)	Χαμηλός βαθμός ευθύνης (%)	Μεσαίος βαθμός ευθύνης (%)	Υψηλός βαθμός ευθύνης (%)	Δεν ανησυχούν (%)	Κάπως ανησυχούν (%)	Ανησυχούν πολύ (%)
Βέλγιο	5,90	40,40	53,70	15,2	38,3	46,5	19,1	49,20	31,60
Τσεχία	10,60	51,60	37,90	52,5	34,2	13,30	42,3	34,20	23,50
Εσθονία	11,20	53,40	35,30	38,10	37,00	24,90	42,00	42,10	15,90
Φινλανδία	6,10	42,00	51,90	10,50	31,40	58,10	20,90	54,20	25,00
Γαλλία	6,30	45,90	47,80	7,60	28,10	64,30	19,00	46,70	34,20
Ουγγαρία	7,30	45,20	47,50	39,90	40,60	19,60	21,60	51,30	27,10
Ιρλανδία	8,90	51,20	39,90	15,60	40,10	44,30	31,40	48,60	20,00
Ιταλία	6,40	36,50	57,10	22,50	43,70	33,80	15,60	53,70	30,80
Λιθουανία	17,30	48,40	34,30	31,70	39,70	28,60	32,10	48,40	19,50
Ολλανδία	8,20	46,50	45,30	16,50	37,00	46,50	23,90	53,00	23,10
Πορτογαλία	6,40	43,70	49,80	22,50	33,50	44,10	13,30	34,70	52,00
Σλοβενία	7,10	53,70	39,20	24,90	38,70	36,40	16,20	51,40	32,30

Ο Πίνακας 3 αποτυπώνει τις απόψεις των πολιτών, ως προς τα αίτια της κλιματικής αλλαγής, τον βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωσή της και τον βαθμό ανησυχίας τους για το 2022. Σύμφωνα με τον 10^ο γύρο της ΕΚΕ, οι Ευρωπαίοι θεωρούν ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα καθορίζει το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Έξι χώρες: το Βέλγιο, η Φιλανδία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ολλανδία και η Πορτογαλία ανέδειξαν την ανθρώπινη δραστηριότητα με ποσοστά από 53,4% έως 59,4%. Οι υπόλοιπες έξι χώρες: η Τσεχία, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Ιρλανδία, η Λιθουανία και η Σλοβενία θεωρούν ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα σε συνδυασμό με τις φυσικές διεργασίες συναποτελούν αιτίες της κλιματικής αλλαγής με ποσοστά από 48% έως 54,6%. Οι φυσικές διεργασίες ως αιτία, δεν ξεπέρασε το 12,1% σε καμία χώρα. Τέλος, οι Ούγγροι φάνηκαν διχασμένοι μεταξύ των δυο επικρατέστερων απαντήσεων.

Η συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών το 2022 αισθάνονται υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, 10 κράτη μέλη της ΕΕ με πολίτες Βέλγους, Εσθονούς, Φιλανδούς, Γάλλους, Ιρλανδούς, Ιταλούς, Λιθουανούς, Ολλανδούς, Πορτογάλους και Σλοβένους νιώθουν προσωπική ευθύνη για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής στον μέγιστο βαθμό, με ποσοστά 42,8% έως 72,4%. Μεταξύ αυτών των δέκα κρατών, στα οποία παρατηρείται υψηλός βαθμός προσωπικής ευθύνης, ξεχωρίζουν οι Γάλλοι με το μέγιστο ποσοστό 72,4%, ακολουθεί το 64,1% των Φιλανδών, ενώ τα ποσοστά των οχτώ (8) υπόλοιπων λαών ήταν μεταξύ του 42,8% και 63,1%. Μεσαίο βαθμό ευθύνης αισθάνονται οι Ούγγροι με το ποσοστό τους να αγγίζει το 45,1% και χαμηλό βαθμό ευθύνης αισθάνεται το 39,3% των Τσέχων.

Η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών «κάπως ανησυχεί» για την κλιματική αλλαγή το 2022 καθώς 9 από τις 12 χώρες επιλέγουν τη συγκεκριμένη απάντηση. Ανησυχιοί είναι, λοιπόν, οι Βέλγοι, οι Εσθονοί, οι Φιλανδοί, οι Γάλλοι, οι Ούγγροι, οι Ιρλανδοί, οι Ιταλοί, οι Λιθουανοί και οι Ολλανδοί. Τα ποσοστά των πληθυσμών αυτών ανήλθαν μεταξύ 42,9% και 51,4%. Ωστόσο, διχασμένοι μεταξύ των επικρατέστερων απαντήσεων παρουσιάζονται οι Βέλγοι και οι Ολλανδοί. Πολύ ανήσυχιοι εμφανίζονται οι Τσέχοι, οι Πορτογάλοι και οι Σλοβένοι. Το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν το 53,2% των Πορτογάλων, ακολούθησε το 49,8% των Σλοβένων και το 38,5% των Τσέχων. Τέλος, η πλειοψηφία κανενός κράτους - μέλους της ΕΕ δεν δήλωσε ότι δεν ανησυχεί περί κλιματικής αλλαγής.

Πίνακας 3. Πίνακας συχνοτήτων για τις τρεις μεταβλητές σχετικά με την κλιματική αλλαγή στον 10^ο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2022)

Κράτη - Μέλη ΕΕ	Αίτια κλιματικής αλλαγής («Cause_cc»)			Κατά πόσο αισθάνονται προσωπική ευθύνη για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής («RES_cc»)			Βαθμός ανησυχίας για την κλιματική αλλαγή («Worried_cc»)		
	Φυσικές διεργασίες (%)	Και τα δυο (%)	Ανθρώπινη δραστηριότητα (%)	Χαμηλός βαθμός ευθύνης (%)	Μεσαίος βαθμός ευθύνης (%)	Υψηλός βαθμός ευθύνης (%)	Δεν ανησυχούν (%)	Κάπως ανησυχούν (%)	Ανησυχούν πολύ (%)
Βέλγιο	5,80	40,40	53,80	13,20	31,90	54,90	18,10	42,90	39,00
Τσεχία	12,00	48,20	39,80	39,30	35,10	25,50	30,50	31,00	38,50
Εσθονία	8,60	54,60	36,80	23,30	34,00	42,80	23,80	51,40	24,90
Φινλανδία	5,50	38,40	56,20	11,00	24,80	64,10	17,30	49,60	33,10
Γαλλία	4,60	40,00	55,40	4,40	23,10	72,40	17,60	47,30	35,10
Ουγγαρία	6,70	49,50	43,80	15,90	45,10	39,00	10,30	49,10	40,60
Ιρλανδία	8,20	51,50	40,30	9,90	31,00	59,10	20,60	47,30	32,10
Ιταλία	7,60	33,00	59,40	16,30	38,60	45,10	17,60	46,40	36,00
Λιθουανία	12,10	48,00	39,90	16,80	34,10	49,00	20,60	44,00	35,40
Ολλανδία	5,50	40,10	54,50	9,60	27,30	63,10	16,90	43,90	39,20
Πορτογαλία	5,60	41,00	53,40	8,90	30,20	60,90	7,90	38,90	53,20
Σλοβενία	4,90	53,40	41,80	14,20	30,50	55,30	10,70	39,50	49,80

Μελετώντας συνδυαστικά τον Πίνακα 2 και τον Πίνακα 3 διακρίνεται ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες διατήρησαν τις απόψεις τους σχετικά με τα αίτια της κλιματικής αλλαγής, με μια αρνητική μετατόπιση των Ούγγρων και μια θετική μετατόπιση των Ολλανδών. Σε όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ μειώθηκαν τα ποσοστά των πληθυσμών που πιστεύουν ότι οι φυσικές διεργασίες ευθύνονται για τις αλλαγές του κλίματος, με εξαίρεση την Τσεχία με μια αύξηση 1,4 μονάδες και την Ιταλία με 1,2 μονάδες. Σε όλα τα κράτη αυξήθηκαν τα ποσοστά των πληθυσμών που πιστεύουν ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι η αιτία της κλιματικής αλλαγής. Εξαίρεση η Τσεχία, που υπήρξε μια μείωση κατά 3,7 μονάδες, ενώ στα υπόλοιπα κράτη οι αυξήσεις κυμάνθηκαν μεταξύ 0,1 της μονάδας έως 9,2 μονάδες.

Αναφορικά με το αίσθημα προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής αυξημένες ήταν οι τάσεις προς τον υψηλότερο βαθμό ευθύνης. Μετατοπίστηκαν, συγκεκριμένα, οι απόψεις των Εσθονών, των Ιταλών, των Λιθουανών και των Σλοβένων, με την πλειοψηφία των Εσθονών να μετατοπίζεται από τον χαμηλό βαθμό ευθύνης το 2016, στον υψηλό βαθμό ευθύνης το 2022. Σε όλα τα κράτη-μέλη παρατηρήθηκε μείωση των ποσοστών στον χαμηλό βαθμό ευθύνης συγκριτικά με το προηγούμενο γύρο της ΕΚΕ, με μοναδική εξαίρεση τη Φιλανδία, η οποία είχε μια ανεπαίσθητη αύξηση 0,5 της μονάδας. Έξι ήταν τα κράτη που εμφάνισαν μείωση κατά τουλάχιστον 10 μονάδες στον χαμηλό βαθμό ευθύνης και ήταν η Τσεχία, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Λιθουανία, η Πορτογαλία και η Σλοβενία. Ωστόσο, αύξηση παρατηρήθηκε σε όλα τα κράτη μέλη στα ποσοστά του υψηλού βαθμού ευθύνης, από 6 έως και 20,4 μονάδες, συγκρίνοντας με τις αντίστοιχες τιμές του 2016.

Με το πέρασμα των ετών υπήρξε μετατόπιση των διχασμένων Ούγγρων μεταξύ χαμηλού και μεσαίου βαθμού ευθύνης, σε μεσαίου και υψηλού βαθμού αίσθημα προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Μετατοπίστηκαν, αντίστοιχα, οι διχασμένοι Εσθονοί και το 2022 βρίσκει τους περισσότερους Εσθονούς να αισθάνονται υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης. Ακόμη, δεν παρέμειναν διχασμένοι μεταξύ μεσαίου και υψηλού βαθμού ευθύνης οι Ιρλανδοί και οι Σλοβένοι. Διαφοροποιήθηκαν τα ποσοστά τους στον 10^ο γύρο της ΕΚΕ και πιο συγκεκριμένα, αυξήθηκαν κατά 14,8 μονάδες των Ιρλανδών και κατά 18,9 μονάδες των Σλοβένων, εκφράζοντας ότι περισσότεροι από αυτούς τους δυο λαούς αισθάνονται πλέον υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής.

Σχετικά με τον βαθμό ανησυχίας των Ευρωπαίων πολιτών παρατηρήθηκε ότι η πλειοψηφία διατήρησε τη μετριοπαθή στάση και ανησυχία της περί κλιματικής αλλαγής. Παρατηρήθηκε μια θετική μετατόπιση των Τσέχων και των Σλοβένων προς τον υψηλότερο βαθμό ανησυχίας. Οι Τσέχοι είχαν τη μεγαλύτερη διαφοροποίηση καθώς η πλειοψηφία των Τσέχων άλλαξε πλήρως κατεύθυνση με το πέρασμα των χρόνων. Συγκριτικά με το 2016, οι Ευρωπαίοι πολίτες όλων των κρατών ανησυχούσαν ή ανησυχούσαν πολύ για την κλιματική αλλαγή το 2022 και κανενός κράτους - μέλους της ΕΕ η πλειοψηφία δεν δήλωσε ότι δεν ανησυχεί περί κλιματικής αλλαγής. Ακόμη, σε όλα τα κράτη παρατηρήθηκε μείωση στα ποσοστά των μη ανήσυχων πολιτών σε σχέση με το προηγούμενο κύμα της ΕΚΕ, με μοναδική εξαίρεση την Ιταλία της οποίας ο πληθυσμός δεν ανησυχούσε για την κλιματική αλλαγή. Η έλλειψη ανησυχίας των Ιταλών ενισχύθηκε με το πέρασμα των ετών κατά 2 μονάδες.

Η έλλειψη ανησυχίας για το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής παρουσίασε μείωση τουλάχιστον 10 μονάδων και παρατηρήθηκε στα ποσοστά των εξής κρατών: Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Ιρλανδία και Λιθουανία. Τέλος, αύξηση παρατηρήθηκε στα ποσοστά των πολύ ανήσυχων πολιτών σε όλα τα κράτη μέλη το 2022, η οποία εκκινούσε από 0,9 της μονάδας και έφτασε μέχρι τις 17,5 μονάδες. Αναφορικά με τους διχασμένους πολίτες, οι διχασμένοι Εσθονοί που δεν ανησυχούσαν ιδιαίτερα ή απλά ανησυχούσαν κατά τον 8^ο γύρο της ΕΚΕ, το 2022 ο βαθμός ανησυχίας τους αυξήθηκε σημαντικά, με αποτέλεσμα να μετατοπίζεται στο άλλο άκρο ο πληθυσμός της Εσθονίας. Καταληκτικά, τάση αύξησης της ανησυχίας εμφανίζεται ακόμη, από διχασμένους πολίτες του Βελγίου και της Ολλανδίας, με την πάροδο του χρόνου.

Με την ολοκλήρωση της περιγραφικής ανάλυσης αναδείχθηκε η στάση των πολιτών ανά χώρα, σχετικά με την κλιματική αλλαγή σε βάθος έξι ετών. Η στάση αυτή περιλάμβανε τις απόψεις των πολιτών για τρεις διαφορετικές περιβαλλοντικές μεταβλητές και τις αλλαγές που προέκυψαν το διάστημα 2016-2022. Συνεχίζοντας τη στατιστική ανάλυση, κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν οι μέσοι όροι των τιμών των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών σε ομάδες ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες προκύπτουν από τη θεωρία, για να διαπιστωθεί αν η γεωπολιτική καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων. Συντάχθηκαν τρεις πίνακες μέσω των τιμών, οι οποίοι εμφανίζονται παρακάτω, και εμπεριέχουν από δύο χάρτες της Ευρώπης για να αποτυπωθούν οι παρατηρούμενες αλλαγές υπό το πρίσμα του χρόνου.

Συγκεντρωτικά κάθε πίνακας απεικονίζει τις μέσες τιμές της κάθε περιβαλλοντικής μεταβλητής ανά ομάδα κρατών-μελών ΕΕ, προβάλλοντας τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών υποομάδων με το πέρασμα των ετών, συγκρίνοντας τους δυο γύρους της ESS. Οι διαβαθμίσεις των επιλεγόμενων χρωμάτων αποτυπώνουν το ύψος των μέσων τιμών ανά ομάδα ευρωπαϊκών χωρών για την εκάστοτε μεταβλητή. Εξυπηρετούν οι συγκεκριμένες απεικονίσεις για να διακρίνεται με ευκολία αν ταυτίζονται ή αν διαφέρουν οι απόψεις των υποομάδων ανά μεταβλητή. Πριν μελετηθεί κάθε πίνακας ξεχωριστά, παρατηρείται ότι οι μέσοι όροι των ομάδων διαφέρουν, κάτι το οποίο φαίνεται να ισχύει και για τους δυο γύρους της ΕΚΕ. Επιβεβαιώνεται, η διαφορά στις απόψεις των πολιτών κάθε ευρωπαϊκής υποομάδας, η διατήρηση των διαφοροποιήσεων των υποομάδων και η αυξητική τάση των τιμών των τριών μεταβλητών, η οποία είχε αναδειχθεί ήδη στην ανάλυση ανά χώρα. Ακόμη, διαπιστώνεται ότι με το πέρασμα των ετών αυξάνουν οι κατώτατες τιμές και των τριών μεταβλητών για όλες τις ευρωπαϊκές υποομάδες. Συνεπώς, η στατιστικά σημαντική διαφορά των μέσων επιβάλλει την εκτενέστερη ανάλυση των δεδομένων αυτών για τα ομαδοποιημένα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Πιο συγκεκριμένα, στον **Πίνακα 4** εμφανίζονται οι μέσοι όροι των ευρωπαϊκών υποομάδων που συμπυκνώνουν τις απόψεις των πολιτών για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής. Οι τιμές για το 8^ο κύμα της ΕΚΕ κυμαίνονται από 3,52 έως 4,07 με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης να έχουν την υψηλότερη τιμή της συγκεκριμένης περιβαλλοντικής μεταβλητής, υποστηρίζοντας την ανθρωπογενή αιτιότητα. Ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά οι χώρες του Νότου, της Δύσης και του Βορρά. Οι τιμές της μεταβλητής για το 10^ο κύμα της ΕΚΕ κυμαίνονται από 3,68 έως 4,05 με τους πολίτες της Ανατολής να διατηρούν την υψηλότερη κατάταξή τους. Ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά οι χώρες του Νότου, ύστερα του Βορρά και έπειτα της Δύσης, παρατηρώντας μια σημαντική διαφοροποίηση για τις χώρες του Βορρά, η οποία ξεχωρίζει με την εναλλαγή των αποχρώσεων των δυο τελευταίων υποομάδων.

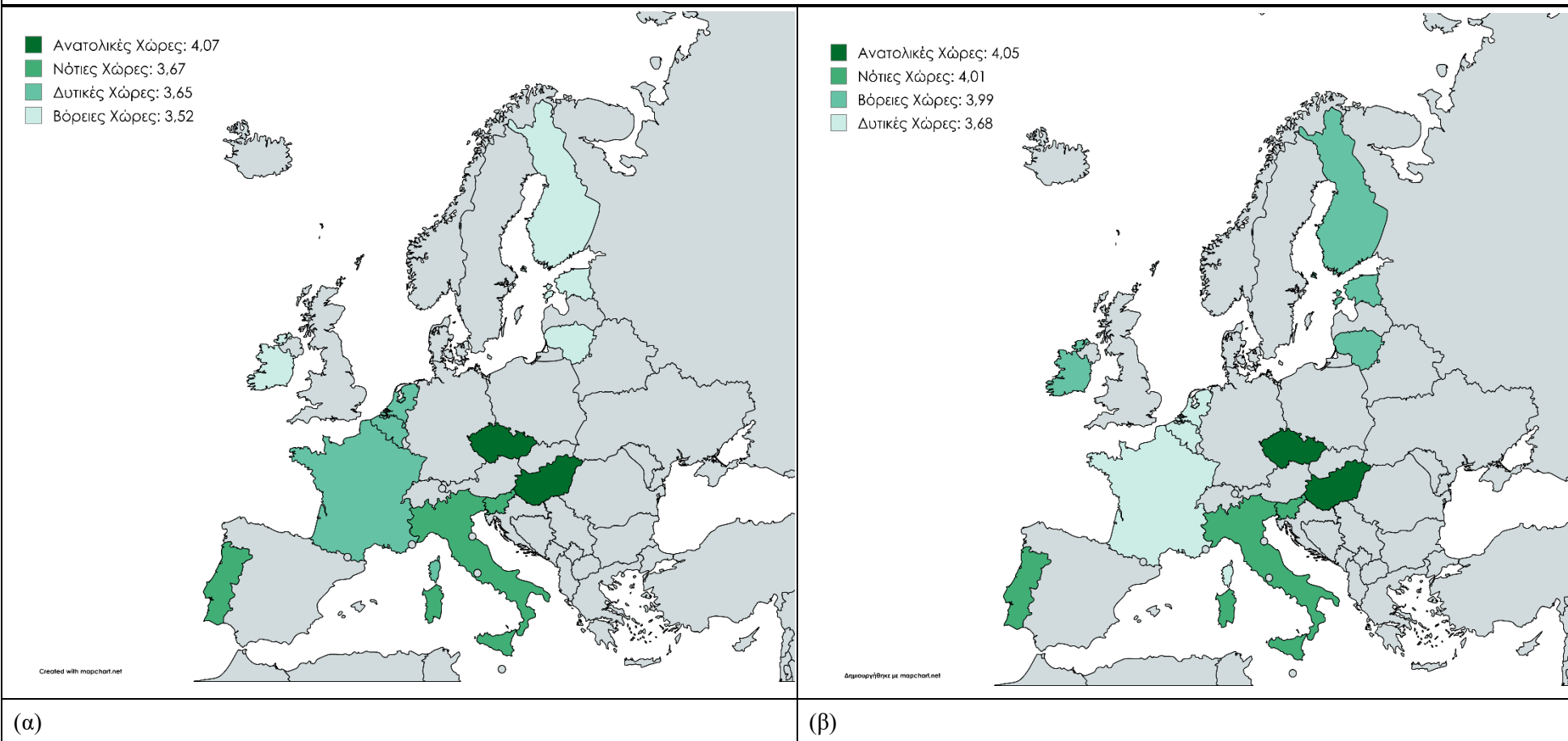
Συνολικά, παρατηρείται ότι οι τιμές κάθε ομάδας κρατών μελών ΕΕ αναφορικά με τα αίτια της κλιματικής αλλαγής, αυξήθηκαν με το πέρασμα του χρόνου. Μοναδική εξαίρεση με μια μικρή οπισθοχώρηση εμφανίζεται στο 10^ο κύμα της ΕΚΕ από την ομάδα των ανατολικών κρατών-μελών, ωστόσο, είχαν την υψηλότερη μέση τιμή στη συγκεκριμένη μεταβλητή, σε σύγκριση με όλες τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές υποομάδες,

παραμένοντας η πιο πεπεισμένη ομάδα περί της ανθρωπογενούς αιτιότητας της κλιματικής αλλαγής.

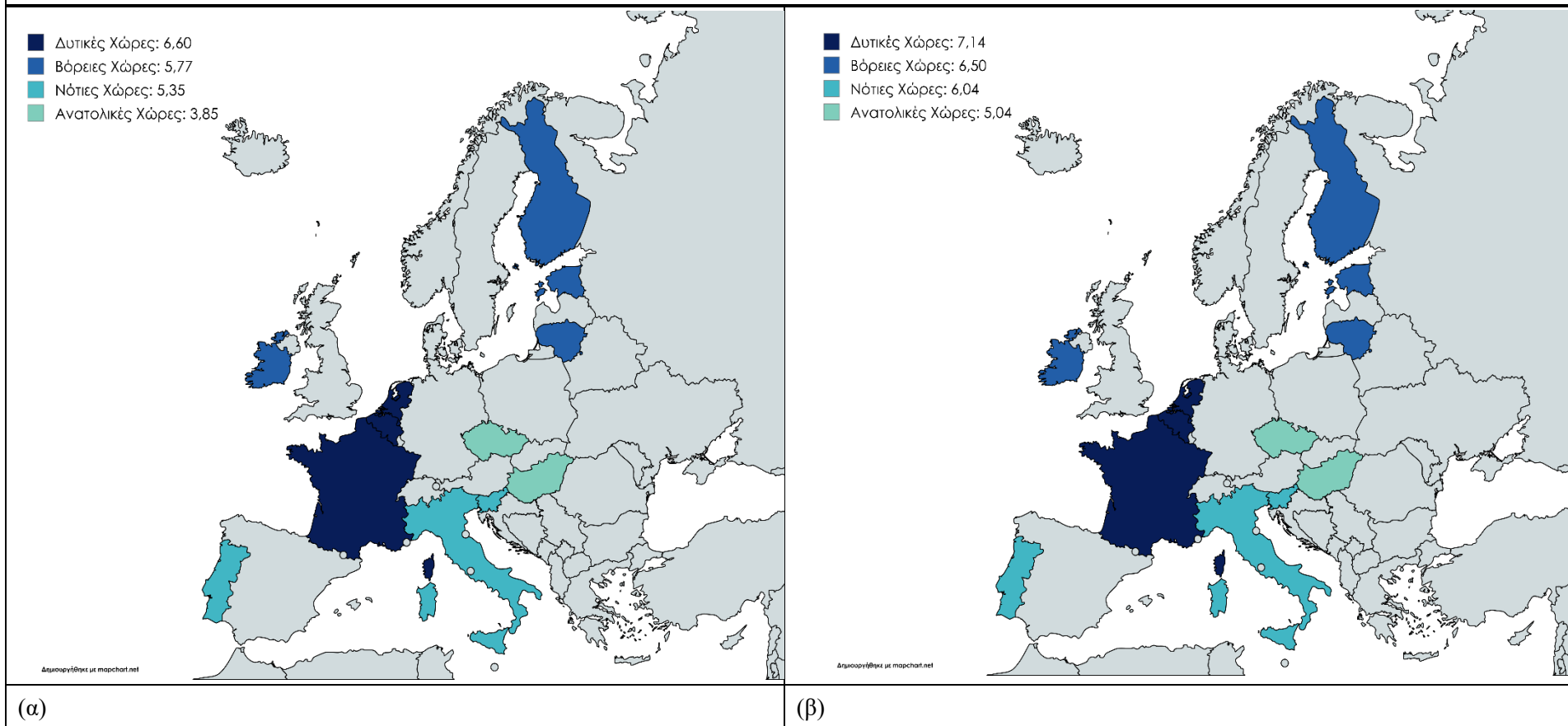
Αναφορικά με τη δεύτερη περιβαλλοντική μεταβλητή, ο **Πίνακας 5** αποτυπώνει τους μέσους όρους των ομάδων κρατών-μελών της ΕΕ, σχετικά με τον βαθμό προσωπικής ευθύνης που αισθάνονται οι πολίτες για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Οι τιμές για το 8^ο κύμα της ΕΚΕ κυμαίνονται από 3,85 έως 6,60 με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης να έχουν την υψηλότερη τιμή της συγκεκριμένης περιβαλλοντικής μεταβλητής. Ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά οι χώρες του Βορρά, του Νότου και της Ανατολής. Οι τιμές της μεταβλητής για το 10^ο κύμα της ΕΚΕ κυμαίνονται από 5,04 έως 7,14, με τη Δύση να διατηρεί την υψηλότερη κατάταξή της. Συνεπώς, οι πολίτες των χωρών της Δυτικής Ευρώπης νιώθουν τον μεγαλύτερο βαθμό ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ομάδες κρατών-μελών της ΕΕ. Ακολουθούν, κατά φθίνουσα σειρά, οι χώρες του Βορρά, του Νότου και της Ανατολής, διατηρώντας την κατάταξη του 8^{ου} γύρου της ΕΚΕ. Συνολικά, παρατηρείται ότι οι τιμές κάθε υποομάδας αυξήθηκαν με το πέρασμα του χρόνου, με τους Ευρωπαίους πολίτες να αισθάνονται την ευθύνη να συμβάλλουν για την μείωση των αρνητικών επιπτώσεων του φαινομένου.

Στον **Πίνακα 6** εμφανίζονται οι μέσοι όροι των ευρωπαϊκών ομάδων, οι οποίες συμπυκνώνουν τις απόψεις των πολιτών περί του βαθμού ανησυχίας τους για την κλιματική αλλαγή. Οι τιμές για το 8^ο κύμα της ΕΚΕ κυμαίνονται από 2,90 έως 3,25 με τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου να έχουν την υψηλότερη τιμή της συγκεκριμένης περιβαλλοντικής μεταβλητής. Ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά οι χώρες της Δύσης, της Ανατολής και του Βορρά. Οι τιμές της μεταβλητής για το 10^ο κύμα της ΕΚΕ κυμαίνονται από 3,14 έως 3,29 με τον Ευρωπαϊκό Νότο να διατηρεί την υψηλότερη κατάταξή του και τους πολίτες των νότιων χωρών της Ευρώπης να ανησυχίσουν περισσότερο συγκριτικά με τους πολίτες των υπόλοιπων ομάδων κρατών της ΕΕ. Έπονται, κατά φθίνουσα σειρά, οι πολίτες της Δύσης, της Ανατολής και του Βορρά, διατηρώντας την κατάταξη του όγδοου γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Καταληκτικά, παρατηρείται ότι οι τιμές κάθε ομάδας κρατών-μελών αυξήθηκαν με το πέρασμα του χρόνου, με τους Ευρωπαίους πολίτες να ανησυχούν περισσότερο σε σχέση με το παρελθόν για την κλιματική αλλαγή.

Πίνακας 4. Χαρτογράφηση μέσω τιμών αναφορικά με τις απόψεις των Ευρωπαίων για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής στο 8^ο κύμα (α) και στο 10^ο κύμα (β) της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

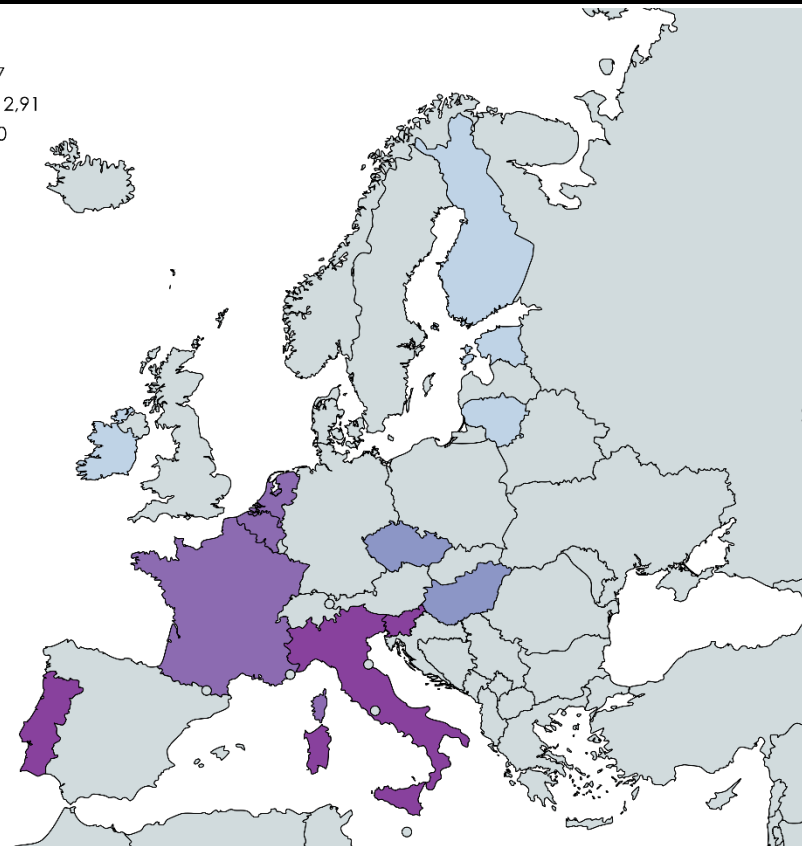

Πίνακας 5. Χαρτογράφηση μέσω τιμών αναφορικά με τις απόψεις των Ευρωπαίων για τον βαθμό προσωπικής ευθύνης περί μείωσης της κλιματικής αλλαγής στο 8^ο κύμα (α) και στο 10^ο κύμα (β) της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

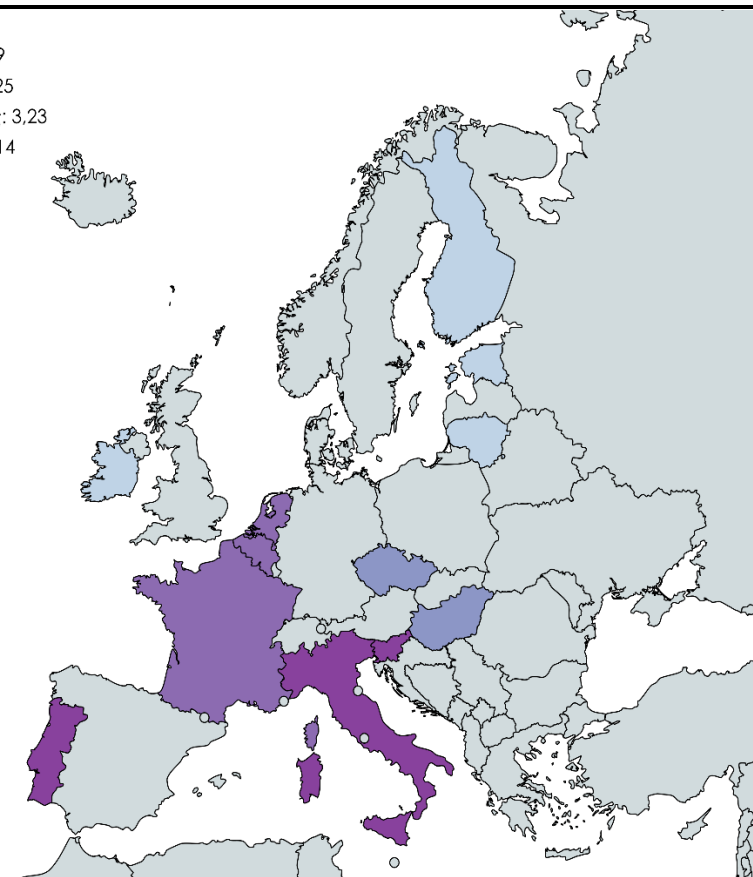
Πίνακας 6. Χαρτογράφηση μέσω τιμών αναφορικά με τις απόψεις των Ευρωπαίων για τον βαθμό ανησυχίας σχετικά με την κλιματική αλλαγή στο 8^ο κύμα (α) και στο 10^ο κύμα (β) της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

■ Νότιες Χώρες: 3,25
■ Δυτικές Χώρες: 3,17
■ Ανατολικές Χώρες: 2,91
■ Βόρειες Χώρες: 2,90

(α)

■ Νότιες Χώρες: 3,29
■ Δυτικές Χώρες: 3,25
■ Ανατολικές Χώρες: 3,23
■ Βόρειες Χώρες: 3,14

(β)

Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε η στατιστική μέθοδος ANOVA για τη σύγκριση των μέσων όρων μεταξύ πολλαπλών ομάδων. Ενδείκνυται για τον έλεγχο της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων για περισσότερες από δύο ομάδες. Στην παρούσα μελέτη, δεν ξεπέρασε την τιμή $p < 0,001$ και εφαρμόστηκε σε κάθε μελετώμενο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Αποδεικνύεται, λοιπόν, ότι η διάκριση των ομάδων χωρών λειτουργεί και η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της ΕΕ καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή.

Με την παρούσα συγκριτική μελέτη, επιχειρείται και η διερεύνηση των παραγόντων διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν την κατανομή της συχνότητας των απόψεων παρά το πέρασμα των ετών. Θεμελιώδης αρχή για την ανάδειξη των στατιστικά σημαντικών μεταβλητών ήταν ο κανόνας $p < 0,05$. Βασική προϋπόθεση του ελέγχου χ^2 ήταν η ανεύρεση των μεταβλητών εκείνων που επαναλαμβάνονται στα δυο κύματα της ΕΚΕ, για να μπορεί να ελεγχθεί αν αποτελούν παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών σταθερά στην πορεία του χρόνου. Με τον συγκεκριμένο έλεγχο αναδεικνύεται η συμμεταβολή των τιμών των εκάστοτε δύο μεταβλητών και συνεπώς, αλλαγές που παρατηρούνται στις τιμές της μιας μεταβλητής όταν μεταβάλλονται οι τιμές της άλλης μεταβλητής.

Ο έλεγχος ανεξαρτησίας γραμμών-στηλών χ^2 για τις τρεις κεντρικές μεταβλητές σε σχέση με τις υπόλοιπες μεταβλητές που επαναλαμβάνονται στα δύο κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, ανέδειξε χρήσιμα αποτελέσματα. Αναφορικά με την περιβαλλοντική μεταβλητή περί αιτιότητας της κλιματικής αλλαγής προέκυψε ότι η κατανομή των απαντήσεων των Ευρωπαίων πολιτών επηρεάζεται σταθερά από μεταβλητές σχετικές την πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων στην έρευνα. Ως παράγοντες διαμόρφωσης της άποψης για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής προέκυψαν η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς και δυο μεταβλητές αναφορικά με την αντίληψη των πολιτών περί μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, σε ποιο βαθμό πρέπει να επιτρέπεται να ζουν μετανάστες στην εκάστοτε χώρα, είτε είναι από την ίδια φυλή/εθνοτική ομάδα είτε είναι από τις φτωχότερες χώρες εκτός Ευρώπης.

Σχετικά με την προσωπική ευθύνη που αισθάνονται οι Ευρωπαίοι πολίτες για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής προέκυψαν περισσότεροι σταθεροί παράγοντες

διαμόρφωσης των απόψεων. Αναδείχθηκαν συνολικά εννέα παράγοντες, εκ των οποίων η πλειοψηφία σχετιζόταν με την πολιτική. Αφορούσαν την εμπιστοσύνη των πολιτών στους πολιτικούς, στα πολιτικά κόμματα, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο κοινοβούλιο της εκάστοτε χώρας. Ακόμη, αφορούσαν την αυτοπεποίθηση του εκάστοτε πολίτη στην ικανότητά του να συμμετέχει στην πολιτική, το μωκοτάζ ορισμένων προϊόντων τους τελευταίους 12 μήνες και την αντίληψή τους σχετικά με τους μετανάστες. Οι εναπομείναντες δυο σταθεροί παράγοντες που επηρέασαν την κατανομή των τιμών της προσωπικής ευθύνης σχετιζόνταν με την ισότιμη αντιμετώπιση των ανθρώπων και τις ίσες ευκαιρίες και τέλος με τη σπουδαιότητα της φροντίδας της φύσης και του περιβάλλοντος .

Καταληκτικά, ο έλεγχος χ^2 του Pearson ως προς τον βαθμό ανησυχίας των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή ανέδειξε πέντε σταθερούς παράγοντες που επηρεάζουν σταθερά την κατανομή των τιμών της ανησυχίας. Οι δυο παράγοντες παρατηρήθηκε ότι επηρεάζουν ταυτόχρονα και τον βαθμό προσωπικής ευθύνης που αισθάνονται οι πολίτες, και αφορούν την ισότιμη αντιμετώπιση των ανθρώπων και τη σπουδαιότητα της φροντίδας του φυσικού περιβάλλοντος. Οι υπόλοιποι τρεις σταθεροί παράγοντες σχετιζόνταν με την πολιτική. Πιο συγκεκριμένα αφορούν τη δημοσίευση ή την κοινοποίηση περιεχομένου σχετικού με την πολιτική τους τελευταίους 12 μήνες στο διαδίκτυο. Ακόμη, το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για την πολιτική και τέλος, το αίτημα των πολιτών, με ενυπόγραφη αναφορά, για τη βελτίωση των συνθηκών στην εκάστοτε χώρα ή την αποτροπή μιας συνθήκης τους τελευταίους 12 μήνες.

Στην παρούσα εργασία εφαρμόστηκε ο έλεγχος του χ^2 και μεταξύ των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών ανά χώρα, για κάθε γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, με βάση τον κανόνα $p < 0,05$. Αναφορικά με τον έλεγχο των μεταβλητών «Cause_cc» και «RES_cc» στον 8^ο γύρο της ΕΚΕ αναδείχθηκε ότι για όλες τις χώρες ήταν στατιστικά σημαντικός ο βαθμός προσωπικής ευθύνης για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής. Εξαιρέση αποτέλεσαν οι χώρες της Εσθονίας και της Σλοβενίας. Ως προς τον 10^ο γύρο της ΕΚΕ μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε η χώρα της Εσθονίας. Αναφορικά με τον έλεγχο των μεταβλητών «Cause_cc» και «Worried_cc» αναδείχθηκε ότι για όλες τις χώρες και στους δυο γύρους της ΕΚΕ ήταν στατιστικά σημαντικός ο βαθμός ανησυχίας για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής. Η μόνη χώρα που ξεπέρασε τον κανόνα p ήταν η Εσθονία, κατά τον έλεγχο του 8^{ου} γύρου. Τέλος, αναφορικά με τις μεταβλητές «RES_cc» και «Worried_cc» αναδείχθηκε ότι για όλες τις χώρες στους δυο γύρους της

ΕΚΕ ήταν στατιστικά σημαντικός ο βαθμός ανησυχίας περί κλιματικής αλλαγής ως προς τον βαθμό προσωπικής ευθύνης περί μείωσης της κλιματικής αλλαγής.

Οι αναλύσεις και οι έλεγχοι ολοκληρώνονται με την στατιστική τεχνική που δείχνει πόσο ισχυρά συνδέονται δύο μεταβλητές μεταξύ τους, με βάση τον τύπο του δείκτη συνάφειας «Pearson R» των αριθμητικών διμεταβλητών. Στην παρούσα εργασία εφαρμόστηκε ο έλεγχος του βαθμού συσχέτισης (Correlation) μεταξύ των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών, ανά χώρα σε κάθε γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας και το $r > 0$ βρέθηκε θετικό, γεγονός που καταδεικνύει θετική γραμμική συσχέτιση, αλλά με τιμές που δεν ξεπέρασαν το $r < 0,6$. Εφόσον οι τιμές δεν είναι πολύ κοντά στη μονάδα προκύπτει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ιδιαίτερα μεγάλου βαθμού, συνεπώς θεωρείται ασθενής η ισχύ της συσχέτισης.

Συμπεράσματα

Η συγκριτική μελέτη των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής, σε επίπεδο χωρών και σε επίπεδο ευρωπαϊκών υποομάδων ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα. Η χρονική σύγκριση των περιβαλλοντικών απόψεων αλλά και των παραγόντων που επηρεάζουν σταθερά τη διαμόρφωση των απόψεων ήταν απαιτητική και χρήζει περισσότερης ερευνητικής ανάλυσης από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα είναι κεντρικής σημασίας και τίθενται στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου και των Ευρωπαϊκών θεσμών επειδή παρατηρούνται αλλαγές στο κλίμα, αλλαγές που αποδίδονται άμεσα ή έμμεσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Ωστόσο, οι ανθρωπογενείς αιτίες της κλιματικής αλλαγής δύνανται να περιοριστούν με την απαραίτητη πολιτική βούληση.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δραστηριοποιείται σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος και λαμβάνει μέτρα για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Διαμορφώνει πολιτικές με βασικό στόχο να καταστεί η οικονομία των κρατών μελών πιο φιλική προς το περιβάλλον. Όμως, η κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα δυσεπίλυτο ζήτημα και μια απαιτητική συνθήκη, γεγονός που αποδεικνύεται από την αδυναμία να τηρηθούν οι συμφωνημένοι κλιματικοί στόχοι, στόχοι οι οποίοι δύνανται να οδηγήσουν στον περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Εντοπίζονται αλληλεξαρτήσεις και αντικρουόμενα συμφέροντα κατά την χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής, καθιστώντας πρόκληση την αντιμετώπιση του φαινομένου, ενώ απαιτείται παγκόσμια συνεργασία και συντονισμός της διακυβέρνησης.

Το 2015 υπήρξε η πρώτη παγκόσμια συμφωνία για την κλιματική αλλαγή με υποχρεώσεις πολιτικής για όλες τις χώρες, η Συμφωνία του Παρισιού, ένα υβρίδιο με προσεγγίσεις τόσο «από κάτω προς τα πάνω» όσο και «από πάνω προς τα κάτω». Ακόμη το ίδιο έτος ορίστηκαν από τον ΟΗΕ οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, διαμορφώνοντας την Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, με την ΕΕ να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες. Ακολούθησε το 2019, η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, ως αναπτυξιακή στρατηγική για τον μετασχηματισμό της υφιστάμενης κατάστασης στην Ευρώπη, με κύριο στόχο να καταστεί πρώτη κλιματικά ουδέτερη ήπειρος έως το έτος 2050. Το 2024 αυξήθηκαν τα προσδοκώμενα ποσοστά μείωσης των εκπομπών, από τουλάχιστον 55% έως το 2030, σε 90% έως το 2040, συγκρίνοντας με τα αντίστοιχα ποσοστά του 1990. Κατά την προσπάθεια αυτή, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καλεί τους πολίτες να συμμετάσχουν ενεργά και με το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για το κλίμα του 2020 προσδοκά την κινητοποίηση και τη δράση των πολιτών σχετικά με το κλίμα.

Διαπιστώθηκε ότι η ΕΕ διαθέτει ένα κοινό πλαίσιο πολιτικής για την ενέργεια και το κλίμα, όμως οι εθνικές στρατηγικές, οι κρατικές επιλογές και η γεωπολιτική ιστορία κάθε κράτους μέλους διαφέρουν σημαντικά. Οι προσπάθειες για την επίτευξη συναινέσεων και για την ικανοποίηση πολλών διαφορετικών συμφερόντων καταστούν δυσκολότερη την χάραξη της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής. Οι πολιτικές που εφαρμόζονται σχετικά με το κλίμα, σε σχέση με την ενέργεια, τις μεταφορές και τη φορολογία, αφορούν τη μείωση των καθαρών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Μια ευρωπαϊκή πολιτική που δεν ανταποκρίνεται πλήρως στις απαιτήσεις της υφιστάμενης κατάστασης και δεν είναι αρκετή ούτε για τους πολίτες. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου αυξάνονται οι απαιτήσεις του ευρωπαϊκού χώρου, συγκεκριμενοποιούνται οι στόχοι και οι ευρωπαϊκοί θεσμοί στηρίζουν τις σχετικές με το κλίμα πρωτοβουλίες. Όμως, η επιθυμία για περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου παραμένει στο πλαίσιο της πράσινης μετάβασης και όχι σε αυτό της αποανάπτυξης, μιας προσέγγισης ριζικών αλλαγών και παρεμβάσεων στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

Τα σχετικά ευρήματα περί των ευρωπαϊκών πεποιθήσεων για την κλιματική αλλαγή καθοδηγούν τις κυβερνήσεις και την ευρωπαϊκή διακυβέρνηση στον σχεδιασμό των πολιτικών και στην προώθηση δράσεων για το κλίμα. Οι απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών δείχνουν τάσεις αύξησης της ανησυχίας για το φαινόμενο και του βαθμού αισθήματος προσωπικής ευθύνης για τη μείωσή του. Ακόμη, οι Ευρωπαίοι τείνουν προς

την ανθρωπογενή αιτιότητα της κλιματικής αλλαγής. Οι απόψεις των πολιτών επηρεάζουν την πολιτική, παρόλο που διαφέρουν σε επίπεδο χωρών. Ανάλογα με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των πολιτών και με ορισμένους κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες διαμορφώνονται οι αντιλήψεις για τις αιτίες της κλιματικής αλλαγής, για το βαθμό προσωπικής ευθύνης που νιώθουν σχετικά με τον μετριασμό της, και για τον βαθμό ανησυχίας τους περί του φαινομένου.

Οι απόψεις των Ευρωπαίων για την κλιματική αλλαγή διαφέρουν μεταξύ των χωρών λόγω οικονομικών, κοινωνικών και γεωγραφικών παραγόντων. Η συγκριτική μελέτη επιτρέπει την ανάλυση και την κατανόηση αυτών των διαφορών, και μπορεί να συμβάλλει στην ευθυγράμμιση των ευρωπαϊκών πολιτικών, με βάση τις απόψεις κάθε κράτους-μέλους ξεχωριστά. Αναδεικνύονται τα κράτη εκείνα που δεν είναι τόσο ευαισθητοποιημένα ή κατάλληλα ενημερωμένα σχετικά με τα αίτια και τις επιπτώσεις του φαινομένου, των οποίων οι κυβερνήσεις πρέπει να ενεργοποιηθούν και να δράσουν πιο συστηματικά. Φυσικά, διαπιστώνοντας ποιων κρατών οι πολίτες αισθάνονται υψηλότερο βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής και ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν σε αυτό το αποτέλεσμα, μπορεί να οδηγήσει σε πιο στοχευμένες και αποτελεσματικές παρεμβάσεις, αλλά και στην αξιολόγηση των κρατικών ή ευρωπαϊκών πολιτικών μέτρων που ήδη εφαρμόζονται.

Οι ευαισθητοποιημένοι πολίτες μπορεί να συμμετάσχουν πιο εύκολα σε σχετικές δράσεις και να παρακινήσουν μέλη σε κοινότητες που συμμετέχουν, βοηθώντας έτσι στη σταδιακή δημιουργία ενός κινήματος για το κλίμα. Η κατανόηση των ανησυχιών και των προτεραιοτήτων των πολιτών συμβάλλει στην ενίσχυση της συμμετοχής τους στη λήψη αποφάσεων. Αντίστοιχα, οι ενεργοί και διεκδικητικοί πολίτες βρίσκονται στα πλαίσια κρατών, επομένως μπορούν να πυροδοτήσουν τις ενέργειες των κυβερνήσεών τους όσο ενισχύεται η πολυεπίπεδη συνεργασία από τους θεσμούς. Η ανάδειξη των επιμέρους ομαδοποιήσεων των κρατών μελών περί κλιματικής αλλαγής, μπορεί να προσφέρει πληροφορίες για την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας. Χώρες ή ομάδες κρατών οι οποίες αντιμετωπίζουν παρόμοιες προκλήσεις, ενδέχεται να συνεργαστούν αποτελεσματικότερα όσο ανταλλάσσουν καλές πρακτικές και τεχνογνωσία.

Η συγκριτική μελέτη ανέδειξε ότι τα ανθρωπογενή αίτια της κλιματικής αλλαγής είναι υπαρκτά και μη αμφισβητήσιμα για τους Ευρωπαίους, ήδη από το 2016.

Θεωρείται καθοριστικής σημασίας η ανθρώπινη δραστηριότητα για το φαινόμενο καθώς οι πολίτες πιστεύουν ότι ευθύνεται εξολοκλήρου για την κλιματική αλλαγή ή σε συνδυασμό με τις φυσικές διεργασίες. Μόλις τρεις λαοί φάνηκαν διχασμένοι το 2016 μεταξύ των δυο παραπάνω επιλογών, χωρίς βέβαια να αμφισβητούν τον ανθρωπογενή παράγοντα, ούτε προτάσσοντας τις φυσικές διεργασίες ως αιτία. Ακόμη, η πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών αισθάνεται υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής και ανησυχεί αισθητά για το φαινόμενο.

Σύμφωνα με το 10^ο κύμα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, οι Ευρωπαίοι πολίτες διατήρησαν τις απόψεις τους σχετικά με τα αίτια της κλιματικής αλλαγής. Συνέχισαν ισομερώς να διαχωρίζονται και να πιστεύουν είτε στο συνδυασμό των φυσικών και των ανθρώπινων επιδράσεων, είτε εξολοκλήρου στις ανθρώπινες. Εξακολουθούσαν έως και το 2022 να διακρίνουν τον ρόλο της ανθρώπινης δραστηριότητας εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος, και κανένα κράτος δεν πρόταξε τις φυσικές διεργασίες, ως αιτία της κλιματικής αλλαγής. Εξαίρεση αποτέλεσαν οι διχασμένοι Ούγγροι καθώς διαφοροποιήθηκε η άποψή τους, σε σχέση με το 2016, προς τον συνδυασμό των φυσικών διεργασιών και της ανθρωπογενούς δραστηριότητας. Αντίθετα, οι Ολλανδοί μετατοπίστηκαν προς την ανθρώπινη δραστηριότητα. Ο διχασμός σχετικά με τα αίτια της κλιματικής αλλαγής έπαυσε να ισχύει για δυο λαούς της Ευρώπης και συνολικά για όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ αυξήθηκαν τα ποσοστά της ανθρωπογενούς αιτιότητας.

Παρατηρήθηκε ότι με το πέρασμα των ετών, λιγότεροι είναι οι πολίτες που πιστεύουν ότι ευθύνονται οι φυσικές διεργασίες για την κλιματική αλλαγή, στην πλειοψηφία των χωρών. Αυτή η αλλαγή δείχνει μια μετατόπιση των απόψεων των πολιτών και μια πολύ σημαντική εξέλιξη. Ενδεχομένως, συναποτέλεσε η προσπάθεια των Ευρωπαϊκών θεσμών για τον περιορισμό της παραπληροφόρησης του κοινού σχετικά με το ζήτημα. Ακόμη, η πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών το 2022 αισθανόταν υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Παρατηρήθηκε, η αύξηση του αισθήματος αυτού και η θετική μετατόπιση των απόψεων με το πέρασμα του χρόνου. Πιο συγκεκριμένα, η συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών αισθάνεται υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης το 2022 με 10 κράτη μέλη της ΕΕ να ταυτίζονται σε αυτό, έναντι των 6 κρατών το 2016. Με το πέρασμα των ετών άλλαξαν και οι απόψεις των διχασμένων πολιτών σχετικά με το βαθμό της ευθύνης και κατευθύνθηκαν προς υψηλότερο βαθμό. Υπήρξε μια

μετατόπιση των διχασμένων Ούγγρων και των Εσθονών. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι οι λαοί της ΕΕ βιώνουν αλλαγές, και με την ωρίμανση των παρεμβάσεων για το κλίμα, αντιλαμβάνονται τις ευθύνες που αναλογούν σε κάθε πολίτη ξεχωριστά.

Ως προς τον βαθμό ανησυχίας περί κλιματικής αλλαγής, οι Ευρωπαίοι πολίτες παρέμειναν ανήσυχοι με την πάροδο του χρόνου. Το 2022 οι Ευρωπαίοι πολίτες όλων των κρατών ανησυχούσαν ή ανησυχούσαν πολύ για την κλιματική αλλαγή και κανένα κράτος – μέλος της ΕΕ δεν δήλωσε έλλειψη ανησυχίας. Κάτι τέτοιο δεν ίσχυε το 2016 καθώς οι Τσέχοι ήταν μια δυσάρεστη εξαίρεση. Η μετατόπιση στις απόψεις των Τσέχων αποτελεί μια σημαντική εξέλιξη καθώς μετατοπίστηκαν οι απόψεις τους στο μέγιστο. Ίσως περισσότεροι άνθρωποι ενημερώθηκαν για τις περιβαλλοντικές εξελίξεις ή βίωσαν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, κάτι το οποίο χρήζει διερεύνησης. Τα σχετικά ευρήματα θα ενισχύσουν το έργο των θεσμών της ΕΕ καθώς ο σχεδιασμός στοχεύσεων παρεμβάσεων για το κλίμα είναι βασική παράμετρος μετριασμού της κλιματικής αλλαγής.

Αξίζει να σημειωθεί ότι με το πέρασμα των ετών μειώθηκαν σε όλα τα κράτη οι πολίτες που δεν ανησυχούν για την κλιματική αλλαγή, με μοναδική εξαίρεση την Ιταλία. Ωστόσο, σε όλα τα μελετώμενα κράτη αυξήθηκαν οι πολίτες που ανησυχούν πολύ για την κλιματική αλλαγή. Η σταθερή ανησυχία και η τάση αύξησης της μεγάλης ανησυχίας των πολιτών στην πορεία του χρόνου υποδηλώνει ότι οι λαοί λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις αλλαγές που παρατηρούν στο φυσικό περιβάλλον. Δεν μπορεί να είναι τυχαία η μεγάλη ανησυχία των Πορτογάλων, η οποία διατηρείται από το 2016. Άλλωστε με τα χρόνια προστέθηκαν οι Τσέχοι και οι Σλοβένοι στο σύνολο των πολύ ανήσυχων πολιτών. Επιπλέον, διχασμένοι εμφανίζονται οι ανήσυχοι Βέλγοι και οι ανήσυχοι Ολλανδοί το 2022, με μια τάξη αύξησης της ανησυχίας τους, κάτι το οποίο δεν συνέβαινε το 2016. Οι περιβαλλοντικές ανισότητες όσο αυξάνουν, θα διεκδικούνται καλύτεροι όροι με βάση την κλιματική δικαιοσύνη. Ενδεχομένως η αυξανόμενη ανησυχία κινητοποιήσει τους πολίτες σε δράση και τελικά διαμορφώσει ένα κίνημα για το κλίμα, το οποίο θα είναι διεκδικητικό για πιο ριζικές αλλαγές και τομές στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Άλλωστε όσοι πολίτες ήταν διχασμένοι το 2016 και δεν ανησυχούσαν, άλλαξαν στάση, με το λαό της Εσθονίας να μετατοπίζεται στον μέγιστο βαθμό ανησυχίας.

Επισημαίνεται ότι ο έλεγχος του χ^2 ανά χώρα, μεταξύ των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών, ανέδειξε την υπαρκτή αλληλεπίδραση των απόψεων περί βαθμού ανησυχίας και περί βαθμού προσωπικής ευθύνης. Για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ ανεξαρτήτως χρονικής στιγμής ήταν στατιστικά σημαντικός ο βαθμός ανησυχίας για τον βαθμό προσωπικής ευθύνης περί μείωσης της κλιματικής αλλαγής. Συνεπώς, οι ανήσυχοι και ευαισθητοποιημένοι με το κλιματικό ζήτημα πολίτες, σχετίζονται μεταξύ τους και νιώθουν υψηλό βαθμό προσωπικής ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής. Οι συνθήκες αυτές μπορεί να επηρεάσουν τη μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου γιατί οι ευσυνείδητοι πολίτες πράττουν και καταναλώνουν ευσυνείδητα σε σχέση με το περιβάλλον, και όσο περισσότερο ανησυχούν μπορεί να δραστηριοποιηθούν πιο ενεργά σε πολλά επίπεδα. Ακόμη, από τον έλεγχο χ^2 αναδείχθηκε ότι στον 8^ο γύρο της ΕΚΕ για όλες τις χώρες ήταν στατιστικά σημαντικός ο βαθμός προσωπικής ευθύνης για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής. Εξαιρέση αποτέλεσαν οι χώρες της Εσθονίας και της Σλοβενίας. Ως προς τον 10^ο γύρο της ΕΚΕ, μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε η χώρα της Εσθονίας. Επιπρόσθετα, αναδείχθηκε ότι για όλες τις χώρες και στους δυο γύρους της ΕΚΕ ήταν στατιστικά σημαντικός ο βαθμός ανησυχίας για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής. Η μόνη χώρα που ξεπέρασε τον κανόνα p ήταν η Εσθονία το 2016. Τέλος, μέσω του ελέγχου βαθμού συσχέτισης προέκυψε θετική γραμμική συσχέτιση των περιβαλλοντικών απόψεων μεταξύ τους, αλλά με ασθενή ισχύ και στους δύο μελετώμενους γύρους της ΕΚΕ.

Τα ευρήματα της συγκριτικής μελέτης, όμως, δεν περιορίζονται μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ αλλά εκτείνονται μεταξύ ευρωπαϊκών υποομάδων. Επιχειρήθηκε η χαρτογράφηση των απόψεων των πολιτών και η οπτική αποτύπωση των διαφοροποιήσεων στις περιβαλλοντικές απόψεις, ανάλογα της γεωπολιτικής θέσης του κράτους-μέλους από το οποίο προέρχονταν οι πολίτες, αν ήταν δηλαδή ευρωπαϊκή χώρα του Βορρά, του Νότου, της Ανατολής ή της Δύσης. Μέσα από πίνακες μέσων τιμών για κάθε περιβαλλοντική μεταβλητή αποτυπώθηκαν οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών υποομάδων στο πέρασμα των ετών, συγκρίνοντας τους δυο γύρους της ΕΚΕ συγκεντρωτικά. Επιβεβαιώθηκε η διαφορά στις απόψεις των πολιτών κάθε υποομάδας, η διατήρηση των διαφοροποιήσεων των υποομάδων και η αυξητική τάση των τιμών των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών.

Οι μέσοι όροι των ομάδων κρατών-μελών της ΕΕ που συμπυκνώνουν τις απόψεις των πολιτών για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής ανέδειξαν ότι οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης είχαν την ισχυρότερη πίστη περί της ανθρωπογενούς αιτιότητας. Ακολούθησαν το 2016 κατά φθίνουσα σειρά οι ευρωπαϊκές χώρες του Νότου, της Δύσης και του Βορρά, ενώ το 2022 ακολούθησαν του Νότου, του Βορρά και της Δύσης. Αναφορικά με τον βαθμό προσωπικής ευθύνης για τον μετριασμό του φαινομένου αναδείχθηκε ότι οι πολίτες των χωρών της Δυτικής Ευρώπης νιώθουν τον μεγαλύτερο βαθμό ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ομάδες κρατών-μελών της ΕΕ. Ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά οι ευρωπαϊκές χώρες του Βορρά, του Νότου και της Ανατολής, κατάταξη η οποία διατηρήθηκε παρά το πέρασμα των ετών. Αξίζει να επισημανθεί η τάση αύξησης της προσωπικής ευθύνης των Ευρωπαίων συνολικά. Οι πολίτες της Ευρώπης, αναμφισβήτητα, με το πέρασμα του χρόνου αισθάνονται την ευθύνη να συμβάλλουν για την μείωση των αρνητικών επιπτώσεων του φαινομένου.

Αναφορικά με τον βαθμό ανησυχίας των πολιτών για την κλιματική αλλαγή αναδείχθηκε ότι οι πολίτες της Νότιας Ευρώπης ανησυχίσουν περισσότερο, συγκριτικά με τους Ευρωπαίους των υπόλοιπων ομάδων χωρών. Κατά φθίνουσα ακολούθησαν οι ευρωπαϊκές χώρες της Δύσης, της Ανατολής και του Βορρά, διατηρώντας την κατάταξη των διαφοροποιήσεων και τα επόμενα χρόνια. Ακόμη, παρατηρείται ότι οι τιμές όλων των ευρωπαϊκών υποομάδων αυξήθηκαν, με τους Ευρωπαίους πολίτες να ανησυχούν περισσότερο σε σχέση με το παρελθόν για την κλιματική αλλαγή. Καταληκτικά για τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων κρατών-μελών της ΕΕ, αναδείχθηκε, με τη στατιστική μέθοδο ANOVA, σημαντικότητα των διαφορών των μέσων όρων για τις ευρωπαϊκές υποομάδες ενώ εφαρμόστηκε σε κάθε μελετώμενο γύρο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Μάλιστα, δεν ξεπεράστηκε η τιμή $p < 0,001$ κατά τον έλεγχο αυτό. Αποδεικνύεται, λοιπόν, ότι η διάκριση των ομάδων χωρών λειτουργεί και η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της ΕΕ καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή, επιβεβαιώνοντας την πρώτη υπόθεση εργασίας της παρούσης διπλωματικής.

Ως προς τα συμπεράσματα που εκπορεύονται σχετικά με τους παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν την κατανομή της συχνότητας των απόψεων, τέθηκε ως θεμελιώδης αρχή του ελέγχου

χ^2 ο κανόνας $p < 0,05$ για την ανάδειξη των στατιστικά σημαντικών μεταβλητών. Ο έλεγχος των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών σε σχέση με τις υπόλοιπες μεταβλητές, οι οποίες επαναλαμβάνονται στα δύο κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, ανέδειξε χρήσιμα αποτελέσματα για την επιστημονική κοινότητα καθώς παρουσιάζονται στοιχεία διαχρονικής επιρροής των ευρωπαϊκών απόψεων για το κλίμα

Αναφορικά με την περιβαλλοντική πεποίθηση περί αιτιότητας της κλιματικής αλλαγής προέκυψε ότι η κατανομή επηρεάζεται σταθερά από μεταβλητές σχετικές με την πολιτική, και ειδικότερα για την εμπιστοσύνη προς τους πολιτικούς και την στάση απέναντι στους μετανάστες. Σχετικά με την πεποίθηση περί προσωπικής ευθύνης που αισθάνονται οι Ευρωπαίοι πολίτες για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής, προέκυψαν περισσότεροι σταθεροί πολιτικοί παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων. Πιο συγκεκριμένα αναδείχθηκε η εμπιστοσύνη των πολιτών στους πολιτικούς, στα πολιτικά κόμματα, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο κοινοβούλιο της εκάστοτε χώρας. Αναδείχθηκε η αυτοπεποίθηση του εκάστοτε πολίτη στην ικανότητά του να συμμετέχει στην πολιτική, η πρακτική του μπουκοτάζ προϊόντων και η αντίληψη για τους μετανάστες. Άλλου είδους μεταβλητές που επηρέασαν την κατανομή των τιμών της προσωπικής ευθύνης σχετίζονταν με την ισότιμη αντιμετώπιση των ανθρώπων και τέλος με τη σπουδαιότητα της φροντίδας του φυσικού περιβάλλοντος.

Καταληκτικά, ο έλεγχος χ^2 του Pearson ανέδειξε πέντε σταθερούς παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό ανησυχίας των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή. Οι δυο ήταν κοινοί με την προηγούμενη περιβαλλοντική πεποίθηση, οι σχετικοί με τις ίσες ευκαιρίες και με τη σπουδαιότητα της φροντίδας της φύσης. Οι υπόλοιποι τρεις παράγοντες σχετίζονταν με την πολιτική και αφορούσαν πρώτον, τη δημοσίευση ή την κοινοποίηση πολιτικού περιεχομένου στο διαδίκτυο, δεύτερον, το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για την πολιτική και τρίτον την ενυπόγραφη αναφορά των πολιτών για τη βελτίωση των συνθηκών στη εκάστοτε χώρα ή την αποτροπή μιας συνθήκης. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ποιοι είναι οι παράγοντες, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής στην πορεία του χρόνου, επιβεβαιώνοντας τη δεύτερη υπόθεση εργασίας της παρούσας διπλωματικής, περί πολιτικής φύσεως των σταθερών παραγόντων διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή.

Συζήτηση

Εν κατακλείδι, από την παρούσα συγκριτική μελέτη αναδείχθηκε ως καθοριστικής σημασίας η ανθρωπογενής αιτιότητα της κλιματικής αλλαγής, αυξημένες τάσεις προς τον υψηλότερο βαθμό ευθύνης που αισθάνονται οι πολίτες για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής και υπαρκτή η ανησυχία των πολιτών αναφορικά με το φαινόμενο. Επιβεβαιώθηκε η στατιστικά σημαντική διαφορά στις απόψεις των πολιτών κάθε ευρωπαϊκής υποομάδας, η διατήρηση των διαφοροποιήσεων των υποομάδων στην άροδο του χρόνου όπως και η αυξητική τάση των μέσων τιμών των τριών περιβαλλοντικών μεταβλητών που μελετήθηκαν για τις ευρωπαϊκές υποομάδες. Ξεχώρισαν σταθερά στην πορεία του χρόνου, οι χώρες της Ανατολικής ως η πιο πεπεισμένη ομάδα περί της ανθρωπογενούς αιτιότητας της κλιματικής αλλαγής. Σταθερά αναδείχθηκε ότι οι πολίτες των χωρών της Δυτικής Ευρώπης νιώθουν τον μεγαλύτερο βαθμό ευθύνης για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής και τέλος, ότι ο Ευρωπαϊκός Νότος απαρτίζεται από πολίτες που ανησυχούν περισσότερο για την κλιματική αλλαγή, συγκριτικά με τους πολίτες των υπόλοιπων ομάδων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιβεβαιώθηκε μέσω του ελέγχου στατιστικής σημαντικότητας ANOVA ότι λειτουργεί η διάκριση των ευρωπαϊκών υποομάδων αναφορικά με το κλίμα και τελικά, ότι η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της ΕΕ καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή.

Επιχειρήθηκε, ακόμη, η διερεύνηση των παραγόντων διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών, οι οποίοι σταθερά επηρεάζουν την κατανομή της συχνότητας των περιβαλλοντικών απόψεων παρά το πέρασμα των ετών. Ως παράγοντες διαμόρφωσης της άποψης για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής προέκυψαν πολιτικής φύσεως πεποιθήσεις, όπως η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς και οι αντιλήψεις περί μεταναστών. Σχετικά με την προσωπική ευθύνη που αισθάνονται οι Ευρωπαίοι πολίτες για τη μείωση της κλιματικής αλλαγής προέκυψαν περισσότεροι σταθεροί παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων, εκ των οποίων η πλειοψηφία σχετιζόταν με την πολιτική. Αφορούσαν την εμπιστοσύνη των πολιτών στους πολιτικούς, στα πολιτικά κόμματα, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο κοινοβούλιο της εκάστοτε χώρας. Ακόμη, αφορούσαν την αυτοπεποίθηση των πολιτών περί της ικανότητας συμμετοχής στην πολιτική, την πρακτική του μποϊκοτάζ ορισμένων προϊόντων και την αντίληψή τους σχετικά με τους μετανάστες. Οι εναπομείναντες

σταθεροί παράγοντες που επηρέασαν την κατανομή των τιμών της προσωπικής ευθύνης σχετίζονται με την ισότιμη αντιμετώπιση των ανθρώπων και τις ίσες ευκαιρίες και τέλος με τη σπουδαιότητα της φροντίδας της φύσης και του περιβάλλοντος. Αυτοί οι δυο παράγοντες επηρεάζουν σταθερά και τον βαθμό ανησυχίας των Ευρωπαίων πολιτών για την κλιματική αλλαγή. Σκιαγραφήθηκαν, λοιπόν, τα πεδία σκέψης και δράσης των πολιτών.

Παράλληλα, αναδείχθηκε ότι ο βαθμός προσωπικής ευθύνης περί μείωσης της κλιματικής αλλαγής είναι στατιστικά σημαντικός για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής σε όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ σταθερά στην πορεία του χρόνου. Ομοίως είναι ο βαθμός ανησυχίας για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής, όπως και ο βαθμός ανησυχίας περί κλιματικής αλλαγής για τον βαθμό προσωπικής ευθύνης περί μείωσης της κλιματικής αλλαγής. Τέλος, αναδείχθηκε η θετική γραμμική συσχέτιση αυτών των περιβαλλοντικών απόψεων μεταξύ τους αλλά θεωρήθηκε ασθενής ανεξαρτήτως χρονικού πλαισίου.

Αποδείχθηκε, λοιπόν, ότι η γεωπολιτική θέση των κρατών-μελών της ΕΕ καθορίζει τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή, επιβεβαιώνοντας την πρώτη υπόθεση εργασίας της παρούσης διπλωματικής. Ακόμη, αποδείχθηκε ότι οι παράγοντες, οι οποίοι σταθερά στην πορεία του χρόνου επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής είναι πολιτικής φύσεως, επιβεβαιώνοντας τη δεύτερη υπόθεση εργασίας της παρούσας διπλωματικής. Η συγκριτική μελέτη απέδωσε χρήσιμα ευρήματα για την επιστημονική κοινότητα καθώς τα αποτελέσματα της ανάλυσης δίνουν προστιθέμενη αξία στη συγκριτική πανευρωπαϊκή τεκμηρίωση της αλλαγής στάσεων και συμπεριφορών για το κλίμα και αναδεικνύουν τις προοπτικές ανάπτυξης των περιβαλλοντικών πολιτικών στον σύγχρονο κόσμο.

Ωστόσο, στην παρούσα εργασία δεν μελετήθηκε επαρκώς η διαμόρφωση των ευρωπαϊκών ασυμμετριών και η πορεία των διαρθρωτικών αλλαγών ανά κράτος μέλος της ΕΕ. Ακόμη θα μπορούσε εκτενέστερα να μελετηθεί η γεωγραφία της καπιταλιστικής συσσώρευσης και των κρίσεων. Αναδείχθηκε ότι η κλιματική κρίση επηρεάζει τις αγορές και τους θεσμούς, κάτι το οποίο αποδεικνύεται από τις πρωτοβουλίες της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Επομένως, θα μπορούσε να διερευνηθεί εκτενέστερα η γεωγραφία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, οι ανάγκες του κεφαλαίου

για εύρεση διεξόδων από την κλιματική κρίση και η παραγωγή νέων πεδίων κερδοφορίας μέσω της πράσινης μετάβασης.

Αναδύθηκαν αρκετές μεθοδολογικές δυσκολίες στο παρόν εγχείρημα καθώς επιχειρήθηκε μια χρονική σύγκριση των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών σχετικά με την κλιματική αλλαγή. Η χρονική αυτή σύγκριση περιορίστηκε σε δυο κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, το όγδοο (8ο) και το δέκατο (10ο) κύμα διότι δεν ήταν εφικτό να συμπεριληφθεί στην ανάλυση το ένατο (9ο) κύμα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, με τη θεματική ενότητα περί χρόνου ζωής, δικαιοσύνης και αμεροληψίας. Δεν βρέθηκε καμία κοινή μεταβλητή, η οποία να σχετίζεται με την κλιματική αλλαγή για να μπορέσει να συμπεριληφθεί και να εμπλουτίσει το περιεχόμενο της σύγκρισης. Ακόμη, δεν συμπεριλήφθηκε ο 11ος γύρος της ΕΚΕ στο παρόν εγχείρημα διότι διεξήχθη με διαφορετική μέθοδο και προδιαγραφές η συλλογή των δεδομένων. Η οποιαδήποτε τροποποίηση στη μέθοδο συλλογής των δεδομένων θα αλλοίωνε τα συγκρίσιμα αποτελέσματα, τα συμπεράσματα της διπλωματικής εργασίας και την αρχική στοχοθεσία για την εκπόνηση μιας συγκριτικής μελέτης με αυστηρές μεθοδολογικές προϋποθέσεις. Επομένως, περιορίστηκε η χρονική μελέτη σε δυο μόλις γύρους της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας.

Πρόσθετοι περιορισμοί στο εγχείρημα είχαν να κάνουν με την επιλογή των χωρών, οι οποίες τέθηκαν υπό σύγκριση. Όσες χώρες άλλαξαν τη μεθοδολογία τους σε «self-completion» απορρίφθηκαν, ώστε να πραγματοποιηθούν συγκρίσεις μεταξύ των χωρών, που χρησιμοποίησαν προσεγγίσεις πρόσωπο με πρόσωπο, διατηρώντας την αυστηρή τυχαία δειγματοληψία πιθανοτήτων με υψηλό ποσοστό απόκρισης κατά τη συνέντευξη. Από τις 9 χώρες, οι οποίες στράφηκαν σε μια προσέγγιση αυτο-ολοκλήρωσης (Αυστρία, Κύπρος, Γερμανία, Ισραήλ, Λετονία, Πολωνία, Σερβία, Ισπανία, Σουηδία) θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν οι πέντε ακόλουθες χώρες: Αυστρία, Γερμανία, Ισπανία, Σουηδία, Πολωνία, γιατί πληρούσαν άλλες απαραίτητες προϋποθέσεις, που αναλύονται στη συνέχεια. Όμως, η αλλαγή σε μέθοδο «self-completion» περιόρισε την εστίαση της συγκριτικής μελέτης σε 12 ευρωπαϊκές χώρες και στέρησε μια εκτενέστερη και πιο πλούσια ανάλυση.

Βασική επιδίωξη της παρούσας μελέτης ήταν να μελετηθούν και να συγκριθούν χώρες, εφόσον αποτελούσαν κράτη-μέλη της ΕΕ. Η παράμετρος αυτή τέθηκε εξαρχής καθώς το αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι η μελέτη της περιβαλλοντικής

πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χάραξη πολιτικής σχετικά με το κλίμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Κατά την προσπάθεια συμπερίληψης, όσο το δυνατόν περισσότερων κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη συγκριτική μελέτη, αναδύθηκαν εμπόδια. Για τη διασφάλιση μιας αυστηρής μεθοδολογικής προσέγγισης έπρεπε να μελετηθούν κράτη-μέλη, τα οποία συνέλεξαν τα δεδομένα με τον ίδιο τρόπο και στους δύο γύρους της ΕΚΕ, χρησιμοποίησαν τις ίδιες μεταβλητές και ήταν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το χρονικό διάστημα 2016-2022.

Κατά συνέπεια, πρώτον απορρίφθηκαν οι χώρες που μετέχουν στην Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα αλλά δεν είναι κράτη-μέλη της ΕΕ και δεύτερον, όσες χώρες δεν αποτελούν πλέον κράτη - μέλη της ΕΕ. Γι' αυτό το λόγο εξαιρέθηκαν η Ελβετία, η Ισλανδία, η Νορβηγία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Γίνεται κατανοητό ότι υπήρξαν δυσκολίες περί του πληθυσμού της παρούσας μελέτης, όμως οι δώδεκα (12) ακόλουθες χώρες: Σλοβενία, Πορτογαλία, Κάτω Χώρες, Λιθουανία, Ιταλία, Ιρλανδία, Ουγγαρία, Γαλλία, Φινλανδία, Εσθονία, Τσεχία, Βέλγιο, πληρούσαν τελικά όλα τα κριτήρια διότι ενυπήρχαν σε αυτές οι απαραίτητες περιβαλλοντικές μεταβλητές, οι οποίες αφορούσαν την κλιματική αλλαγή και συμπύκνωναν τις απόψεις των πολιτών.

Διαπιστώθηκε ότι οποιοδήποτε εγχείρημα συγκριτικής μελέτης των απόψεων όλων των Ευρωπαίων πολιτών είναι αρκετά φιλόδοξο και μη υλοποιήσιμο καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα για χρονική σύγκριση δύο γύρων της ΕΚΕ για όλες τις ευρωπαϊκές χώρες ή για όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Δεν μετέχουν σταθερά όλες οι ευρωπαϊκές χώρες στην ΕΚΕ ούτε όσες συμμετείχαν στον 8^ο γύρο συμμετείχαν απαραίτητα και στον 10^ο γύρο ή δεν χρησιμοποίησαν την ίδια μέθοδο συλλογής δεδομένων στους 2 γύρους που τίθενται υπό διερεύνηση, συνεπώς υπήρξαν πρόσθετοι περιορισμοί στο μεγαλεπήβολο αυτό εγχείρημα.

Επιπροσθέτως, θα ήταν πλουσιότερη η ανάλυση των απόψεων για την κλιματική αλλαγή, αν η θεματική ενότητα του 8^{ου} γύρου της ΕΚΕ «Στάσεις για την κλιματική αλλαγή και την ευημερία» επαναλαμβανόταν αυτούσια, με συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο. Τότε, θα υπήρχαν συνολικά 32 μεταβλητές, σχετικές με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και την ενέργεια, για να τεθούν υπό διερεύνηση και χρονική σύγκριση, αντί για μόλις τρεις μεταβλητές που αξιοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη. Η επανάληψη της συγκεκριμένης ενότητας σε μελλοντικό κύμα της ΕΚΕ, θα διευκόλυνε την επιστημονική κοινότητα, η οποία μελετά τα εν λόγω ζητήματα, αλλά

και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς που παρακολουθούν τις απόψεις των πολιτών και αξιοποιούν τα αποτελέσματα της έρευνας για την χάραξη πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ.

Κατά αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα σύνολο δεδομένων με συγκρίσιμους δείκτες για τα κράτη μέλη, διαθέσιμο και ελεύθερο για τα ενδιαφερόμενα μέρη, κάτι στο οποίο προσβλέπει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Θα αποτελούσε μέτρο για τις πεποιθήσεων περί κλιματικής αλλαγής, των σχετικών συμπεριφορών και των παραγόντων που διαμορφώνουν τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών, συνεπώς και χρήσιμο μέτρο αναφορικά με τη δράση για το κλίμα. Δεν είναι γνωστό αν εμφανίζονται αλλαγές ως προς τα παραπάνω σε πανευρωπαϊκό επίπεδο με την πάροδο των ετών, αν έχει μετατοπιστεί το κοινό ή αν διατηρεί σταθερές θέσεις. Η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου στατιστικού εργαλείου, δηλαδή μιας πραγματικής κλίμακας μέτρησης των στάσεων για το εν λόγω ζήτημα, θα ήταν χρήσιμη για το μέλλον.

Ιδιαίτερα απαιτητική ήταν η ανάλυση των παραγόντων που διαμορφώνουν τις απόψεις περί κλιματικής αλλαγής και ειδικότερα, ο έλεγχος χ^2 . Εκατοντάδες μεταβλητές έπρεπε να ελεγχθούν και να διασταυρωθούν ανά χώρα και ανά κύμα της ΕΚΕ ώστε να προκύψουν οι κοινές μεταβλητές, οι οποίες επηρεάζουν σταθερά τις απόψεις των πολιτών στο πέρασμα των ετών. Ήταν μια χρονοβόρα και δύσκολη διαδικασία καθώς έπρεπε αρχικά να ανευρεθούν σε κάθε χώρα όλες εκείνες οι μεταβλητές που επηρεάζουν ξεχωριστά κάθε μια από τις τρεις περιβαλλοντικές μεταβλητές, ανά γύρο της ΕΚΕ. Στην συνέχεια, έπρεπε να ανευρεθούν οι κοινές μεταβλητές και οι παράγοντες διαμόρφωσης των απόψεων των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής και στους δυο γύρους ταυτόχρονα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η «ψευδοκλίμακα» των απόψεων των Ευρωπαίων στην παρούσα μελέτη περιλαμβάνει τρεις διαφορετικές μεταβλητές, συνεπώς, ο έλεγχος των παραγόντων διαμόρφωσης των απόψεων των πολιτών ήταν πολλαπλός και περίπλοκος. Ωστόσο, με μόλις τρεις μεταβλητές δεν υφίσταται πραγματική κλίμακα μέτρησης των στάσεων. Βασικό και απαραίτητο βήμα της σύνθετης διαδικασίας του ελέγχου ήταν η ανεύρεση των μεταβλητών, οι οποίες επαναλαμβάνονται και στα δυο κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Η ανεύρεση αυτή ανέδειξε 136 κοινές μεταβλητές, οι οποίες πληρούσαν αυτό το κριτήριο. Με αυτόν τον τρόπο ήταν εφικτό να τεθούν υπό

διερεύνηση, οι ενδεχόμενοι κοινοί επαναλαμβανόμενοι παράγοντες που επηρεάζουν τις απόψεις των Ευρωπαίων πολιτών περί κλιματικής αλλαγής.

Ήταν εφικτό, λοιπόν, να αναδειχθούν μέσω του ελέγχου ποιες από τις 136 μεταβλητές, που επαναλαμβάνονται στα δύο μελετώμενα κύματα της ΕΚΕ, αποτελούν τελικά κοινούς παράγοντες διαμόρφωσης των περιβαλλοντικών απόψεων για κάθε μια από τις τρεις μεταβλητές περί κλιματικής αλλαγής ξεχωριστά. Ο σύνθετος αυτός έλεγχος τελεσφόρησε, καταγράφοντας όλες τις στατιστικά σημαντικές μεταβλητές που επηρεάζουν τις τρεις περιβαλλοντικές μεταβλητές. Καταληκτικά, θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί η προσπάθεια ομαδοποίησης των 136 κοινών μεταβλητών, ανά θεματικές ενότητες, βασισμένες στον διαχωρισμό που ενυπάρχει στην ΕΚΕ κατά τη διάρκεια αυτού του ελέγχου, καθώς δαπανήθηκαν άσκοπα δεκάδες ώρες εργασίας για την ομαδοποίηση αυτή. Αντίστοιχα, θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί η άσκοπη καταγραφή του ύψους του βαθμού σημαντικότητας κάθε επιμέρους μεταβλητής σε σχέση με κάθε μια από τις τρεις περιβαλλοντικές μεταβλητές σε όλους τους ελέγχους ανεξαρτησίας χ^2 κάθε μελετώμενης χώρας και στα δυο κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας. Είχε τεθεί ο κανόνας του p και άσκοπα καταγράφηκαν οι διαβαθμίσεις ανά παράγοντα, οι οποίες αν και δεν ξεπερνούσαν το όριο του κανόνα, δεν μπορούσαν να χρησιμεύσουν με κάποιον τρόπο στη συγκριτική ανάλυση.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

ΕΟΚΕ. (2018). *Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα τη Κλιματική Δικαιοσύνη 2018/ C 081/04* eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IE1144&from=PL

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. 2022. *Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την αποκατάσταση της φύσης 2022/0195 (COD)* Βρυξέλλες, 22.6.2022 eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0304

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2018). Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1999 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2018, για τη διακυβέρνηση της Ενεργειακής Ένωσης και της Δράσης για το Κλίμα, για την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 663/2009 και (ΕΚ) αριθ. 715/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, των οδηγιών 94/22/ΕΚ, 98/70/ΕΚ, 2009/31/ΕΚ, 2009/73/ΕΚ, 2010/31/ΕΕ, 2012/27/ΕΕ και 2013/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, Οδηγίες 2009/119/ΕΚ και (ΕΕ) 2015/652 του Συμβουλίου και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 525/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου ([ΕΕ L 328 της 21.12.2018, σ. 1](#)).

Ξενόγλωσση

Bamberg, S. (2003). How does environmental concern influence specific environmentally related behaviors? A new answer to an old question. *Journal of environmental psychology*, 23(1), 21-32. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(02\)00078-6](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(02)00078-6)

Benegal, S. D. (2018). The spillover of race and racial attitudes into public opinion about climate change. *Environmental Politics*, 27(4), 733–756. <https://doi.org/10.1080/09644016.2018.1457287>

- Bodansky, Daniel. 2011. A Tale of Two Architectures: The Once and Future U.N. Climate Change Regime. *Arizona State Law Journal* 43 (3): 697–712. https://doi.org/10.1163/9789004244955_005
- Boyd, D. R. (2017). *The rights of nature: A legal revolution that could save the world*. ECW press. <https://books.google.gr/books?id=6mS1DgAAQBAJ&lpg=PT9&ots=Xbk99fUJg3&lr&hl=el&pg=PT9#v=onepage&q&f=false>
- Bruch, E., & Feinberg, F. (2017). Decision-making processes in social contexts. *Annual review of sociology*, 43(1), 207-227. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053622>
- Cano Pecharroman, L. (2018). Rights of nature: Rivers that can stand in court. *Resources*, 7(1), 13. <https://doi.org/10.3390/resources7010013>
- Capstick, S., Whitmarsh, L., Poortinga, W., Pidgeon, N., & Upham, P. (2015). International trends in public perceptions of climate change over the past quarter century. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 6(1), 35-61. <https://doi.org/10.1002/wcc.321>
- Chang, C. C. (2010). A multivariate causality test of carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth in China. *Applied Energy*, 87(11), 3533-3537. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.05.004>
- Cifuentes-Faura, J. (2022). European Union policies and their role in combating climate change over the years. *Air Quality, Atmosphere & Health*, 15(8), 1333-1340. <https://doi.org/10.1007/s11869-022-01156-5>
- Dietz, T., Shwom, R. L., & Whitley, C. T. (2020). Climate change and society. *Annual Review of Sociology*, 46(1), 135-158. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054614>
- Dostál, P. (2010). Multi-Speed European Union. Edice Geographica Publisher, Prague. geography.cz/wp-content/uploads/2018/09/eg6.pdf

- Eckert, E., & Kovalevska, O. (2021). Sustainability in the European Union: Analysing the Discourse of the European Green Deal. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2), 80. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020080>
- European Commission. (2019). Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions- The European Green Deal. European Commission. [EUR-Lex - 52019DC0640 - EN - EUR-Lex](#)
- European Commission. (2020). Directorate-General for Climate Action. *European climate pact*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2834/43590>
- European Commission. (2023). Joint Research Centre, Crippa, M., Guizzardi, D., Schaaf, E., Monforti-Ferrario, F., Quadrelli, R., Risquez Martin, A., Rossi, S., Vignati, E., Muntean, M., Brandao De Melo, J., Oom, D., Pagani, F., Banja, M., Taghavi-Moharamli, P., Köykkä, J., Grassi, G., Branco, A., & San-Miguel, J. *GHG emissions of all world countries : 2023*, Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/953322>
- European Commission. (2024). Document 32024L1203: Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC (PE/82/2023/REV/1). *Off. J. Eur. Union*, L 1203. <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj>
- European Parliament. (2021). *Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law')* PE/27/2021/REV/1 <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj>
- European Parliament. (2022). *Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030* PE/83/2021/REV/1 <http://data.europa.eu/eli/dec/2022/591/oj>

- European Parliament. 2023. *Human rights and democracy in the world and the European Union's policy on the matter*. Annual report 2022 (2022/2049(INI)) [EUR-Lex - 52023IP0011 - EN - EUR-Lex](#)
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2016). ESS8 Data Documentation. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/nsd-ess8-2016>
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2018). ESS9 Data Documentation. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/nsd-ess9-2018>
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2022). ESS10 Data Documentation. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS10-2020>
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2023a). ESS8 - integrated file, edition 2.3 [Data set]. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. https://doi.org/10.21338/ess8e02_3
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2023b). ESS10 integrated file, edition 3.2 [Data set]. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. https://doi.org/10.21338/ess10e03_2
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2024). ESS11 Data Documentation. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. <https://doi.org/10.21338/ess11-2023>
- European Union. (2000). *Fundamental Rights of the European Union*, 2000/C 364/01, 13.9.2000, Brussels https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf
- Fischer, F., & Forester, J. (Eds.). (1993). *The argumentative turn in policy analysis and planning*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1220k4f>
- Fisher, S. D., Kenny, J., Poortinga, W., Böhm, G., & Steg, L. (2022). The politicisation of climate change attitudes in Europe. *Electoral Studies*, 79, 102499. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102499>

- Füchslin, T. (2019). Science communication scholars use more and more segmentation analyses: Can we take them to the next level?. *Public Understanding of Science*, 28(7), 854-864. <https://doi.org/10.1177/0963662519850086>
- Gifford, R., & Nilsson, A. (2014). Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behaviour: A review. *International journal of psychology*, 49(3), 141-157. <https://doi.org/10.1002/ijop.12034>
- Gough, I. (2013). Climate change, social policy, and global governance. *Journal of international and comparative social policy*, 29(3), 185-203. doi:10.1080/21699763.2013.852128
- Hopkins, D. (2015). Applying a Comprehensive Contextual Climate Change Vulnerability Framework to New Zealand's Tourism Industry. *AMBIO* 44, 110–120 <https://doi.org/10.1007/s13280-014-0525-8>
- Hornsey, M., Harris, E., Bain, P., & Fielding, K. S. (2016). Meta-analyses of the determinants and outcomes of belief in climate change. *Nature Clim Change* 6, 622–626 <https://doi.org/10.1038/nclimate2943>
- IPCC, 2022: Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., doi:10.1017/9781009325844. *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*.
- IBM Corp. (2023). IBM SPSS Statistics for Windows (Version 29.0.0.0) [Computer software]. Armonk, NY: IBM Corp
- Jowell, R., Roberts, C., Fitzgerald, R., & Eva, G. (Eds.). (2007). *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey*. Sage. <https://books.google.gr/books?id=NQrOpbvbyzWC>
- Kácha, O., Vintř, J., & Brick, C. (2022). Four Europes: Climate change beliefs and attitudes predict behavior and policy preferences using a latent class analysis on

- 23 countries. *Journal of Environmental Psychology*, 81, 101815.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101815>
- Kambites, C. J. (2014). 'Sustainable development': The 'unsustainable' development of a concept in political discourse. *Sustainable Development*, 22(5), 336-348.
<https://doi.org/10.1002/sd.1552>
- Kauffman, C. M., & Martin, P. L. (2017). Can rights of nature make development more sustainable? Why some Ecuadorian lawsuits succeed and others fail. *World Development*, 92, 130-142. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.11.017>
- Kleanthis, N., Stavrakas, V., Ceglaz, A., Süsser, D., Schibline, A., Lilliestam, J., & Flamos, A. (2022). Eliciting knowledge from stakeholders to identify critical issues of the transition to climate neutrality in Greece, the Nordic Region, and the European Union. *Energy research & social science*, 93, 102836.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102836>
- Kuyper, J., Schroeder, H., & Linnér, B. O. (2018). The Evolution of the UNFCCC. *Annual Review of Environment and Resources*, 43(1), 343-368.
<https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102017-030119>
- Marquart-Pyatt, S. T. (2008). Are there similar sources of environmental concern? Comparing industrialized countries. *Social Science Quarterly*, 89(5), 1312-1335. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2008.00567.x>
- Martin, P., & Ottaviano, G. (1995). The geography of multi-speed Europe.
<https://sciencespo.hal.science/hal-03607869/>
- McCright, A. M., Marquart-Pyatt, S. T., Shwom, R. L., Brechin, S. R., & Allen, S. (2016). Ideology, capitalism, and climate: Explaining public views about climate change in the United States. *Energy Research & Social Science*, 21, 180-189. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.08.003>
- Milfont, T. L., Milojev, P., Greaves, L. M., & Sibley, C. G. (2015). Socio-structural and psychological foundations of climate change beliefs. *New Zealand Journal of Psychology (Online)*, 44(1), 17. psychology.org.nz/journal-archive/Article-21.pdf

- Nayna Schwerdtle, P., Cavan, E., Pilz, L., Oggioni, S. D., Crosta, A., Kaleyeva, V., Karim, P. H., Szarvas, F., Naryniecki, T., & Jungmann, M. (2023). Interlinkages between Climate Change Impacts, Public Attitudes, and Climate Action—Exploring Trends before and after the Paris Agreement in the EU. *Sustainability*, *15*(9), 7542. <https://doi.org/10.3390/su15097542>
- Ossewaarde, M., & Ossewaarde-Lowtoot, R. (2020). The EU's green deal: a third alternative to green growth and degrowth?. *Sustainability*, *12*(23), 9825. <https://doi.org/10.3390/su12239825>
- Palmer, Q. C. (2016). The Paris Climate Change Agreement and the Law. NZLJ 152, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2783673>
- Pérez, M. D. L. E. M., Scholten, D., & Stegen, K. S. (2019). The multi-speed energy transition in Europe: Opportunities and challenges for EU energy security. *Energy Strategy Reviews*, *26*, 100415. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2019.100415>
- Porter, L., Rickards, L., Verlie, B., Bosomworth, K., Moloney, S., Lay, B., ... Pellow, D. (2020). Climate Justice in a Climate Changed World. *Planning Theory & Practice*, *21*(2), 293–321. <https://doi.org/10.1080/14649357.2020.1748959>
- Poortinga, W., Whitmarsh, L., Steg, L., Böhm, G., & Fisher, S. (2019). Climate change perceptions and their individual-level determinants: A cross-European analysis. *Global environmental change*, *55*, 25-35. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2019.01.007>
- Rosamond, J., & Dupont, C. (2021). The European Council, the Council, and the European Green Deal. *Politics and Governance*, *9*(3), 348-359. <https://doi.org/10.17645/pag.v9i3.4326>
- Sandberg, M., Klockars, K., & Wilén, K. (2019). Green growth or degrowth? Assessing the normative justifications for environmental sustainability and economic growth through critical social theory. *Journal of Cleaner Production*, *206*, 133-141. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.09.175>
- Schunz, S. (2012). The EU in the United Nations Climate Change Regime. In: The European Union and Multilateral Governance. *Palgrave Studies in European*

Union Politics. Palgrave Macmillan, London.
https://doi.org/10.1057/9780230375918_10

Sciullo, A., Arrobbio, O., & Padovan, D. (2019). Exploring the heterogeneous facets of individual environmental attitudes. *Polis*, 33(2), 267-294. doi: 10.1424/94248

Selin, H., & VanDeveer, S. D. (2015). Broader, deeper and greener: European Union environmental politics, policies, and outcomes. *Annual review of environment and resources*, 40(1), 309-335. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102014-021210>

Shi, J., Visschers, V., Siegrist, M., & Arvai, J. (2016). Knowledge as a driver of public perceptions about climate change reassessed. *Nature Clim Change* 6, 759–762
<https://doi.org/10.1038/nclimate2997>

Špelić, I., & Mihelić-Bogdanić, A. (2024). EU Environmental Protection in Regard to Sustainable Development: Myth or Reality? *Standards*, 4(4), 176-195.
<https://doi.org/10.3390/standards4040010>

Stern, D.I., Kaufmann, R.K. (2014). Anthropogenic and natural causes of climate change. *Climatic Change* 122, 257–269. <https://doi.org/10.1007/s10584-013-1007-x>

Tanasescu, M. (2013). The rights of nature in Ecuador: the making of an idea. *International Journal of Environmental Studies*, 70(6), 846-861.
<https://doi.org/10.1080/00207233.2013.845715>

Tosun, J., Pollex, J., & Crumbie, L. (2023). European climate pact citizen volunteers: strategies for deepening engagement and impact. *Policy Design and Practice*, 6(3), 344–356. <https://doi.org/10.1080/25741292.2023.2199961>

United Nations (UN). 1992. *United Nations Framework Convention on Climate Change* New York: UN <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

United Nations. (2015). *General Assembly Resolution A/RES/70/1. Transforming Our World, the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf

UN Environment (2019). *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*. Nairobi. DOI 10.1017/9781108627146

United Nations Environment Programme (2024). *Navigating New Horizons: A global foresight report on planetary health and human wellbeing*. Nairobi. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/45890>

Verschoor, M., Albers, C., Poortinga, W., Böhm, G., & Steg, L. (2020). Exploring relationships between climate change beliefs and energy preferences: A network analysis of the European Social Survey. *Journal of Environmental Psychology*, 70, 101435. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101435>

Wang, S. S., Zhou, D. Q., Zhou, P., & Wang, Q. W. (2011). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in China: A panel data analysis. *Energy policy*, 39(9), 4870-4875. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.06.032>

Ιστοσελίδες

[Διακυβέρνηση της Ενεργειακής Ένωσης και της Δράσης για το Κλίμα - Ευρωπαϊκή Επιτροπή](#)

[Κλιματικός στόχος για το 2040 - Ευρωπαϊκή Επιτροπή](#)

<https://europeansocialsurvey.org/methodology/ess-methodology/sampling>

<https://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess-methodology/data-processing-and-archiving/weighting>

https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_weighting_data_1_1.pdf

[europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_Prospectus_Greek.pdf#page=11.54](https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_Prospectus_Greek.pdf#page=11.54)

stessrelpubprodwe.blob.core.windows.net/data/round10/methods/ESS10_note_on_data_modes_e01_0.pdf

UNSD — Μεθοδολογία <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>